د پوهنې وزارت

تاریخ

یوولسم ټولګی

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هـ. ش

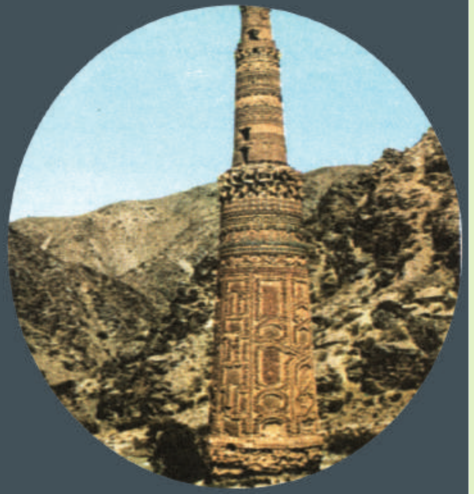

تاریخ - یوولسم ټولګی

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د تورې
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ورسره عرب، گوجر دي
براهوي دي، قزلباش دي
دا هیواد به تل ځلیږي
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مو دی رهبر

دا عزت د هر افغان دی
هر بچی یې قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ایماق، هم پشه یان
لکه لمر پر شنه آسمان
لکه زړه وي جاویدان
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بسم الله الرحمن الرحیم

د پوهنې وزارت

تاریخ

یوولسم ټولګی

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هـ. ش

د کتاب ځانګړتیاوې

مضمون: تاریخ

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د تاریخ دیپارتمنت د درسي کتابونو مؤلفین

اډیټ کوونکي: د پښتو ژبې د اډیټ دیپارتمنت غړي

ټولګی: یوولسم

د متن ژبه: پښتو

انکشاف ورکوونکی: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تألیف لوی ریاست

خپروونکی: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوهاوي ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسي

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وېش او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې وزارت سره محفوظ دی. په بازار کې یې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغړوونکو سره قانوني چلندکېږي.

د پوهنې د وزیر پیغام

اقرأ باسم ربک

د لوی او بښونکي خدای ﷻ شکر په ځای کوو، چې موږ ته یې ژوند رابښلی، او د لوست او لیک له نعمت څخه یې برخمن کړي یو، او د الله تعالی پر وروستي پیغمبر محمد مصطفی ﷺ چې الهي لومړنی پیغام ورته (لوستل) و، درود وایو.

څرنګه چې ټولو ته ښکاره ده ۱۳۹۷ هجري لمریز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د ګران هېواد ښوونیز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. ښوونکی، زده‌کوونکی، کتاب، ښوونځی، اداره او د والدینو شوراګانې د هېواد د پوهنیز نظام شپږګوني بنسټیز عناصر بلل کیږي، چې د هېواد د ښوونې او روزنې په پراختیا او پرمختیا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشرتابه مقام، د هېواد په ښوونیز نظام کې د ودې او پراختیا په لور بنسټیزو بدلونونو ته ژمن دی.

له همدې امله د ښوونیز نصاب اصلاح او پراختیا، د پوهنې وزارت له مهمو لومړیتوبونو څخه دي. همدارنګه په ښوونځیو، مدرسو او ټولو دولتي او خصوصي ښوونیزو تأسیساتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کیفیت او توزیع ته پاملرنه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې ځای لري. موږ په دې باور یو، چې د باکیفیته درسي کتابونو له شتون پرته، د ښوونې او روزنې اساسي اهدافو ته رسېدلی نشو.

پورتنیو موخو ته د رسېدو او د اغېزناک ښوونیز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توګه، د هېواد له ټولو زړه سواندو ښوونکو، استادانو او مسلکي مدیرانو څخه په درناوي هیله کوم، چې د هېواد بچیانو ته دې د درسي کتابونو په تدریس، او د محتوا په لېږدولو کې، هیڅ ډول هڅه او هاند ونه سپموي، او د یوه فعال او په دیني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زیار او کوښښ وکړي. هره ورځ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤولیت په درک سره، په دې نیت لوست پیل کړي، چې د نن ورځې ګران زده‌کوونکي به سبا د یوه پرمختللي افغانستان معماران، او د ټولنې متمدن او ګټور اوسېدونکي وي.

همدا راز له خوږو زده کوونکو څخه، چې د هېواد ارزښتناکه پانګه ده، غوښتنه لرم، څو له هر فرصت څخه ګټه پورته کړي، او د زده کړې په پروسه کې د ځیرکو او فعالو ګډونوالو په توګه، او ښوونکو ته په درناوي سره، له تدریس څخه ښه او اغېزناکه استفاده وکړي.

په پای کې د ښوونې او روزنې له ټولو پوهانو او د ښوونیز نصاب له مسلکي همکارانو څخه، چې د دې کتاب په لیکلو او چمتو کولو کې یې نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، مننه کوم، او د لوی خدای ﷻ له دربار څخه دوی ته په دې سپېڅلې او انسان جوړوونکې هڅې کې بریا غواړم.

د معیاري او پرمختللي ښوونیز نظام او د داسې ودان افغانستان په هیله چې وګړي یې خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزیر

دکتور محمد میرویس بلخي

د مطالبو لړ لیک

عنوانونه	مخونه
دافغانستان عمومي وضعه د اسلام د ظهور په درشل کې	٣-٤
افغانستان ته د اسلام راتګ او خپریدل	٥-٨
افغانستان د امویانو په دوره کې	٩-١٢
له امویانو څخه عباسیانو ته د واک انتقال	١٣-١٤
افغانستان د عباسیانو په دوره کې	١٥-١٨
د عربي مسلمانانو او افغانستان د خلکو خپلمنځي اغیزې	١٩-٢٠
طاهریان او صفاریان	٢٣-٢٨
سامانیان	٢٩-٣٤
غزنویان او سلجوقیان	٣٥-٤٢
غوریان او خوارزم شاهیان	٤٣-٤٨
مغول او ال کرت	٤٩-٥٢
تیمورګورکاني او د ده ځایناستي	٥٣-٥٦
د مغولو او تیموریانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ	٥٧-٦٠
د کندهار له پاڅونه مخکې د افغانستان وضع	٦٣-٦٤
بابریان او افغانستان	٦٥-٦٦
افغانستان او صفویان	٦٧-٦٨
د حاجي میرویس نیکه تر مشرۍ لاندې د کندهار پاڅون	٦٩-٧٢
په ایران کې د هوتکي دولت را منځته کېدل	٧٣-٧٦
د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ	٧٧-٧٨
په هند کې افغاني پاچاهان	٨١-٨٤

د مطالبو لړ لیک

عنوانونه	مخونه
لوديان او سوريان	۸٦-۸۵
ايران په منځنيو پېړيوکې	۹۰-۸۹
ايران په نويو پېړيوکې	۹٤-۹۱
هند په منځنيو پېړيو کې	۹٦-۹۵
هند په نويو پېړيوکې	۱۰۰-۹۷
د هند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر	۱۰٤-۱۰۱
چين په منځنيو پېړيو کې	۱۰۸-۱۰۵
چين په نويو پېړيو کې	۱۱۰-۱۰۹
د چين اقتصادي، فرهنگي او هنري وضع	۱۱۰-۱۰۹
اروپا په منځنيو پېړيو کې	۱۱۲-۱۱۱
صليبي جگړې	۱۲٦-۱۲۱
د اروپا سياسي اوضاع د رنسانس په عصر کې	۱۳۲-۱۲۷
په نويو پېړيو کې د اروپاعلمي او فکري بدلونونه	۱۳٤-۱۳۳
په نويو پېړيو کې داروپا سياسي بدلونونه	۱۳۸-۱۳۵
د انگلستان صنعتي انقلاب	۱٤۰-۱۳۹
د عثماني دولت را منځته کېدل	۱٤۳-۱٤۱
د امريکا د متحده ايالاتو د خپلواکۍ انقلاب	۱٤۵-۱٤٤
د امريکا د متحده ايالاتو د پر مختګ د لوړتيا لارې چارې	۱٤۷-۱٤٦

لومړی څپرکی

افغانستان او اسلام

تېر کال په لسم ټولګي کې د اسلام له تاریخ سره آشنا شوئ. په دې څپرکي کې به په منځنیو او نویو پیړیو کې د افغانستان له تاریخ سره په لنډه توګه بلدتیا ترلاسه کړئ.

د شاه دو شمشیره (علیه الرحمه) جومات

د دې څپرکي موخې

هیله کېږي چې زده‌کوونکي به د دې څپرکي په پای کې لاندې پوهنیزې، مهارتي او ذهنیتي موخو ته ورسیږي:

• د اسلام د ظهور په در شل کې به د افغانستان له عمومي وضعې، افغانستان ته د اسلام د سپېڅلي دین راتګ او خپریدل، افغانستان د امویانو په دوره کې، له امویانو څخه عباسیانو ته د واک انتقال، افغانستان د عباسیانو په دوره کې او د مسلمانانو او د افغانستان د خلکو په دوه اړخیزو اغیزو خبر شي.

• په افغانستان کې به د مسلمانانو د بري لاملونه او همدارنګه د ځینو امیرانو پر وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅونونو دلایل وپیژني.

•د تاریخي نقشو او اطلسونو څخه به کار واخېستلای شي.

• د اسلامي او تاریخي هویت او د پوهې د لاسته راوړلو سره به مینه پیدا کړي.

افغانستان او اسلام

د افغانستان عمومي وضع د اسلام د ظهور په درشل کې

په دې لوست کې به د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان د وضعې او حالت له څرنګوالي او هغو لاملونو سره په لنډه توګه بلدتیا ومومئ چې اسلام ته زموږ د هېوادوالو د لېوالتیا سبب ګرځېدلی وو.

د اسلام د ظهور په وخت کې د افغانستان شرایط پایداره نه وو او سیاسي، اقتصادي او ټولنیز تینګښت یې نه درلود چې په لنډه توګه به د ځینو برخو په تشریح پیل وکړو:

۱- سیاسي وضع

د شپږمې میلادي پیړۍ په دویمې نیمایي کې هغه وخت چې د یفتلیانو دولت مخ په ځوړ روان شو، د ایراني ساسانیانو او د ماوراءالنهر د ترکانو لاسوهنه په ترتیب سره د افغانستان شمال لوېدیځ، شمال او شمال ختیځ ته وغځېدله او تسلط یې وموند. پاتې هېواد په ملوك الطوایفي حکومتونو ووېشل شو او ډېر سیمه ییز حکومتونه رامنځته شول. د بېلګې په توګه په غور کې د سوریانو کورنۍ، په بامیانو کې د شېرانو، په کابل کې د رتبیلانو او په غزني او ګردیز کې د لاویکیانو سیمه ییز حکومتونه په پښو ودرېدل.

۲- اقتصادي او ټولنیزه وضع

د اسلام د ظهور څخه پخوا افغانستان د سوداګریزو مالونو د وړلو او راوړلو لاره وه. د ورېښمو مشهوره لاره له دې سیمې څخه تېره شوې وه او سوداګریز کاروانونه به له چین او هند څخه ایران، عراق، ترکیې، لوېدیځو هېوادونو او ختیځ روم ته رسېدل، همدارنګه د کرنیزو ځمکو، پریمانه اوبو، مساعدې هوا او انساني قوې شتون د اقتصادي وضعې د پرمختګ لپاره ښه زمینه برابره کړې وه. خو د اسلام د ظهور په مهال د یوه سیاسي او اداري مرکزیت د نشتوالي له کبله شرایط د ویجاړۍ لوري ته مخه کړه، چې کله به یوه سیمه او کله به بله سیمه د یرغل او چور لاندې راتله.

له بلې خوا، د ټولنې زیاتره وګړي په کرنې، مالدارۍ او کسبګرۍ بوخت وو، د خپلو عایداتو یوه برخه به یې د عبادت ځایونو ساتونکو ته ورکوله او دغه کړنلاره د دوی د زیاتې بیوزلۍ سبب کېده.

همدارنګه د وخت په تېرېدو سره د ځینو بزګرو ځمکې د لویو ځمکوالو لاسته ورغلې، یوې ډلې ته د شتمنۍ لاسته ورتلل او د بلې ډلې بیوزلي د دې لامل شو چې سخته مالي او اقتصادي نا انډولي رامنځته شي.

۳- ټولنیزه، ادبي او دیني وضع

دین چې د یوې ټولنې د یووالي پیاوړی لامل شمېرل کېږي، په افغانستان کې یې د اسلام د پیداښت په درشل کې د ټولنې د خلکو په باور کې خپل حیثیت له لاسه ورکړ او په خپله د بې اتفاقۍ سبب وګرځېد. څرنګه چې د هېواد لوېدیځه برخه چې د ساسانیانو تر سیاسي، ادبي او دیني نفوذ لاندې وه، نو زردشتي دین ډېر پلویان درلودل خو په مرکزي سیمو، زابلستان، د کابل سیند وادي (ګندهارا)، د ارغنداب وادي د هندوکش د غرونو تر لړیو او د هېواد تر شماله او همدارنګه د سند تر څنډو پورې بودایي او برهمني دینونه دود وو. لمر لمانځنې او بت لمانځنې هم د هېواد په شاو خوا کې پیروان درلودل.

د یادو شوو دینونو څخه هر یو د ځانګړو عبادت ځایونو او اړوندو ادارو لرونکي وو. چې په دې کې زیاتره ساتونکو او راهبانو کارکولو او مزدوري یې اخیستله.

د هېواد د جغرافیوي موقعیت له مخې چې د جګو غرونو د سلسلو په واسطه په ډېرو درو وېشل شوی و هره دره د ځانګړې ژبې او لهجې لرونکې وه.

څرګندونې

۱- يفتلي يا هپتالي په چيني ژبه کې (يي- تي- لي- دو)، په يوناني او رومي ژبو کې (افتهاليت)، په پهلوي، عربي اوفارسی کې (هيطل يا هيفتا ل يا هياطله) او په هندي او سانسکريټ کې (شوته هونه) بلل شوي ده.

۲- ماوراءالنهر د امو سند په شمال کې پراخه سيمه ده چې د نوموړی سند او سير دريا تر منځ پرته ده. د بخارا، سمرقند، خوقند،خجند او نور ...... مهم ښارونه په دې سيمه کې موقعيت درلود او اوس د ازبکستان د هېواد په قلمرو کې شامل دی.

لکه څرنګه چې د اسلام د ظهور په وخت کې ډېرې ژبې لکه پښتو، دري، تخاري، سانسکريت او... د هېواد په بېلابېلو برخو کې دود وې.

د (۲۱- ۴۰ ق/ ۶۴۲- ۶۶۱ م) کلونو ترمنځ د افغانستان خلکو رياضي، نجوم او طب ته لاس رسی درلود او د يوناني او ساماني دوديزو علومو او هندي فلسفې سره هم بلد وو.

له ټولنيز پلوه هم د مشرې او رعيت طبقو شتوالی او د وينې او نژاد په اصالت باندې باور خلک له ستونزو سره مخ کړي وو. د کورنی جوړښت او بنسټ پياوړې پايه نه درلوده او ښځې له خپلو انساني حقوقو څخه محرومې وې.

شرايط همداسې وو چې د اسلام دين غږ زموږ هېواد ته راورسېد. هغه دين چې ټول يې د يوه خدای ﷻ له لورې، يووالي، خپلواکی، عدالت، ورورولی او برابری ته را وبلل.

د اسلام دين د مجاهدينو او دعوتګرو لومړنی ډله د دويم خليفه په زمانه (۲۲ ق/ ۶۴۳م) کې زموږ د هېواد پولو ته ورسېده او د اسلام د سپيڅلي دين د خپراوي لامل شوه.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندنيو څلورو موضوعاتو په هکله بحث وکړي او له خبرو اترو وروسته، د موضوعاتو پايلې دې د ډلې يو غړی له نورو سره شريکې کړي.

د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان سياسي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان ټولنيزه وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان اقتصادي وضع،
د اسلام د ظهور په درشل کې د افغانستان پوهنيزه وضع.

پوښتنې

۱. د دينونو زياتوالی د ټولنې په يوالي کې څه اغېزه کوله؟ څرګندونې پرې وکړئ.

۲. د اسلام د پيداښت په وخت کې زموږ د هېواد خلکو په کومو ژبو خبرې کولې، ايا تر اوسه هم په هماغو ژبو خبرې کېږي؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په نظر هغه دلايل کوم وو چې زموږ خلکو د اسلام دين سره نژدېوالی وښود؟ يو مطلب برابر کړئ او مخکې له راتلونکي لوست څخه يې په ټولګي کې وړاندې کړئ.

افغانستان ته د اسلام راتګ او خپرېدل

په دې لوست کې به افغانستان ته د اسلام له راتګ او خپرېدو سره بلد شئ. او همدارنګه هغه لاملونه به هم وپېژنئ چې د هېواد په بېلابېلو برخو کې د دې اسماني دين د نفوذ لامل وګرځېدل.

(۱۵۰۰) کاله مخکې افغانستان ته د اسلام راتګ د پام وړ او د تاريخ مهمه پېښه بلل کېږي. افغانستان ته د اسلام راتګ او پايښت، دغه هېواد له يوې دورې څخه يوې بلې تاريخي دورې ته بوتلو او پرته له ځينو لرغونو عناصرو لکه ژبه او ځينې دودونه چې په هر وخت کې وو په خپل حالت پاتې شول، نور د هېواد ټول کلتوري، اقتصادي او ټولنيز جوړښتونه له بنسټيزو بدلونونو سره مخ شول او يا په بله وينا، اسلام زموږ هېواد ته نوی روح او هويت وبخښه نو اسلام په افغانستان کې څنګه خپور شو؟

د اسلام خپرېدل

هغه ګړنديتوب او ثبات چې د مسلمانانو له فتوحاتو سره همغاړی و، د نړۍ په تاريخ کې ساری نه لري، نو له دې کبله پر ځای به وي چې دغه کار يوه الهي معجزه وبولو؛ ځکه د دې بريدونو او فتوحاتو رښتينی لامل او اصلي محرك هغه اسماني پيغامونه او لارښوونې وې چې د نوي دين په قالب کې د حضرت محمد ﷺ له خوا مسلمانانو ته ورسول شول.

په (۱۲ ق) کال کې د مثنی تر قوماندې لاندې چې د حارث زوی و د لومړي ځل لپاره د جزيره العرب په ختيځو سيمو باندې يرغل وکړ چې په پايله کې مسلمانانو د فرات سيند په لوېديځه څنډه کې د حيره ښار لاندې کړ. له دې فتحې سره مسلمانانو ته د بين النهرين د فتحې کلي لاسته ورغله.

وروسته له دې مسلمانانو د يوې لسيزې په درشل کې د ساساني ايران د نيولو کار بشپړ کړ او په ځانګړې توګه د نهاوند جګړه (نهاوند د همدان په سويل او د اوسني ايران مرکز ته نژدې يو ښار دی). په (۲۱ ق) کال کې مسلمانانو د ساساني ايران لښکرې او دولت په بشپړه توګه له منځه يوړ چې مسلمانانو دغه سوبه د فتح الفتوح په نامه ونوموله.

نو په دې توګه هغه حايل چې د خراسان او عربو مسلمانانو ترمنځ و، له منځه لاړ او اسلامي مجاهدينو خپل ځانونه د دې سيمې پولو ته ورسول او د خليفه فرمان ته سترګې په لار پاتې شول.

دغه فرمان په(۲۲ هـ .ق.) کال کې د حضرت عمرﷺ له لورې صادر شو، مسلمانانو د احنف بن قیس تر مشرۍ لاندې حرکت وکړ او د اوسني ایران په سویل ختیځ کې د طبس د نیولو وروسته یې د هرات لور ته مخه کړه او دغه ښار یې په زور ونیوه. هغه بدلونونه چې د خلافت په مرکز کې د حضرت عثمانﷺ د ځایناستې په سر رامنځته شول، زموږ په هېواد کې یې د مسلمانانو پرمختګ لږ څه وځنډاوه خو دا ځل د مسلمانانو خلیفه،(عبدالله بن عامر بن کریز) د ختیځو سیمو د فتحه کولو مشر وټاکه او نوموړي په دې برخه کې ډېرې هڅې وکړې.

یوه څرګندونه

وایي کله چې د لومړي ځل لپاره د عربو او ایرانیانو لښکرې سره مخ شوې دواړو لورو د جګړې له پیل څخه مخ ګرزاوه. په دې موده کې د دواړو لورو استازو په تګ او راتګ کې وو. د دې مذاکراتو له ډلې څخه، په یوه غونډه کې رستم د مسلمانانو له استازي څخه د دوی د موخې په هکله پوښتنه وکړه.

ځواب یې ورکړ:

زموږ موخه، د اسلام خپرېدل دي، چې تر ټولو مهم ارکان یې د خدایﷻ په یووالي او د اسلام د پیغمبرﷺ په نبوت شهادت او همدارنګه د قرآن کریم قبلول دي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

هغه سړي ووېل: د خدایﷻ بندګانو ته دعوت ورکول چې د بندګانو له عبادت څخه د خدایﷻ د عبادت په لور وګرځي.

رستم پوښتنه وکړه: نور څه؟

د مسلمانانو استازي ووېل:

او بل دا چې ټول خلک د آدم او حوا اولاده او ټول له یوه مور او پلار څخه پیدا دي.

عبدالله هغه ښارونه چې له اسلام څخه یې مخ اړولی و، بېرته تسلیم کړل او په ځانګړې توګه د نیشاپور له فتحې وروسته په (۳۰ ق) کال کې د نوموړي لاره د افغانستان د بېلابېلو ښارونو لورې ته خلاصه شوه. زموږ د هېواد مهم ښارونه لکه هرات، فاریاب، جوزجان، تخار او بلخ د مسلمانانو لاسته ورغلل. د نوموړي تره (عبدالرحمن بن سمره) هم د افغانستان د سویلي سیمو د فتحې کار په غاړه

واخیست او سیستان چې په هغه وخت کې غزنی، زمین داور او کندهار پکې شامل وو ونیول او له هغه ځایه د کابل په لور وخوځېد.
په کابل کې مسلمانان له ډېرو ستونزو او کړاوونو سره مخ شول او کابلیانو د اسلام د لښکرو په وړاندې سخت مقاومت وکړ خو په پای کې یې ماتې وخوړه.
د پام وړ خبره دا ده چې له دې لښکرلیږنې سره یوځای، یو زیات شمېر عربانو په قبیلوی توګه مهاجرتونه وکړل او زموږ د هېواد په هغو سیمو کې مېشته شول چې له جزیره العرب سره یې ورته والي درلود.
سره له دې لومړنیو فتوحاتو، زموږ د هېواد په ځینو برخو کې د مسلمانانو په وړاندې مخالفتونه له منځه ولاړل نشول او په ځانګړې توګه د ځینو بنی امیه و قبیلې د پلویانو چلند د خلکو د ځورېدو او نارامۍ لامل وګرځېد او پاڅونونه یې وزېږول، او په پای کې د یوه پاڅون په ترڅ کې چې د ابومسلم خراساني تر مشرۍ لاندې ترسره شو خلافت د امویانو څخه یوې بلې نرمې عربي ډلې یعنې عباسیانو ته چې ځان یې د پیغمبر ﷺ له کورنۍ او د هغه سیاسی نظام وارث باله چې د هغه په واسطه جوړ شوی و، ولیږدیده.

د مسلمانانو د بریالیتوب دلایل

۱- په پاک خدای جل جلاله، د قیامت په ورځ، د اسلام په پیغمبر ﷺ او قرآن کریم باندې پیاوړی ایمان د مجاهدینو د بریالیتوب تر ټولو مهم دلیل ګڼل کېږي، ځکه دې عقیدې دوی ته ډېره لوړه روحیه ورکوله او دوی یې لا زیات فعالیت او خوځښت ته هڅول.
جهاد، شهادت او جنت له معنوي پلوه تر ټولو هغه اساسي ارزښتونه وو چې د دې سبب شول ترڅو مسلمانان په نه تصور کېدونکې توګه له خپل ځانه مېړانه، نه ستړې کېدل او جرئت وښیي.
۲- د مسلمانانو پیاوړې نظامي مشرۍ او له اغیزمنو جګړه ییزو تکتیکونو څخه ګټه اخیستنه او همدارنګه د مجاهدینو ترمنځ د جګړې د مشر د امر منلو روحیه.
۳- سربیره پر دې، مادي انګیزې هم باید له یاده ونه باسو. ځکه د اسلام د قوانینو سره سم د غنیمتونو یو پر پنځمه برخه اسلامي دولت او څلور پر پنځمه برخه د مجاهدینو حق ګڼل کېده.
٤- زموږ د هېواد د خلکو له خوا د اسلام عدالت غوښتنې او مساواتو د شعارونو بدرګه کول، ځکه زموږ خلک د اشرافي نظامونو له شتون څخه ناراضه او تر پزې رسیدلي وو.

٥- د عربو په مقابل لوري کې اداري ضعف او د تيت او پرکې اداري او مذهبي وضعې شتون په ځانګړې توګه زموږ د هېواد د خلکو ترمنځ، مسلمانو عربو ته دا زمينه برابره کړه، ترڅو ګټه ترې واخلي، ځکه چې په دې وخت کې په افغانستان کې پیاوړی واحد حکومت او يو دين شتون نه درلود چې خلک سره راټول کړي.

٦- د واحدې نظامي مشرۍ نشتوالی او د اسلامي لښکرو پر وړاندې ګډه وده دفاع د اسلامي مجاهدينو د بریالیتوب بل دلیل شمېرل کېږي.

٧- په اسلامي لارښوونو او تمدن کې د ژوند د بشپړ پروګرام شتون او په سیمه کې د پخوانيو حاکمو اديانو د ټولنيز په زړه پورې او پراخه پروګرام نشتوالی.

د پورتنيو څوګونو دلايلو او ځينې نورو لاملونو له مخې، اسلامي لښکرې وتوانيدې چې افغانستان يا د هغه وخت خراسان تر خپلې ولکې لاندې راولي.

پوښتنې

١. ستاسو په نظر کوم دليل يا دليلونه وو چې اسلامي مجاهدينو د ختيځ لور ته لښکرکشي وکړه؟

لاندې تش ځايونه په خپلو کتابچو کې ډک کړئ

٢. په کال .... هجري مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د .... تر مشرۍ لاندې په ايران بريد وکړ او په ترڅ کې يې .... مهم ښار د مسلمانانو تر ولکې لاندې راغی.

٣. اسلامي لښکرې د کوم خليفه په وخت کې خراسان يا افغانستان ته ورسيدې؟

٤. ستاسو په نظر عربي مسلمانانو ولې له جزيره العرب څخه زموږ سيمو ته کډوال شول؟

٥. د مسلمانانو د خليفه حضرت .... فرمان په .... کال کې د خراسان پر لور د مجاهدينو د پرمختګ په هکله صادر شو.

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده‌کوونکي دې په افغانستان کې د اسلامي مجاهدينو د بریالیتوب د لاملونو په هکله يوه مقاله وليکي.

افغانستان د امویانو په دوره کې

په دې لوست کې به د امویانو د ادارې سیستم له څرنګوالي او په هغه وخت کې د افغانستان د اقتصادي او سیاسي وضعې په اړه معلومات ترلاسه کړو.

امویانو په ٤١ ق / ٦٦١ م. کال کې اسلامي خلافت ترلاسه کړ. دوی ٩٠ کاله په اسلامي نړۍ واکمني وکړه او کابو د افغانستان په ډېرو سیمو واکمن شول.

دوی چې د قبیلوی نظام بنسټ تر یوه حده ساتلی و د فتحه شوو سیمو د ساتلو لپاره یې د قوم د متنفذو خلکو څخه کار اخیسته چې نوموړي مشران به د ډېر واک خاوندان وو.

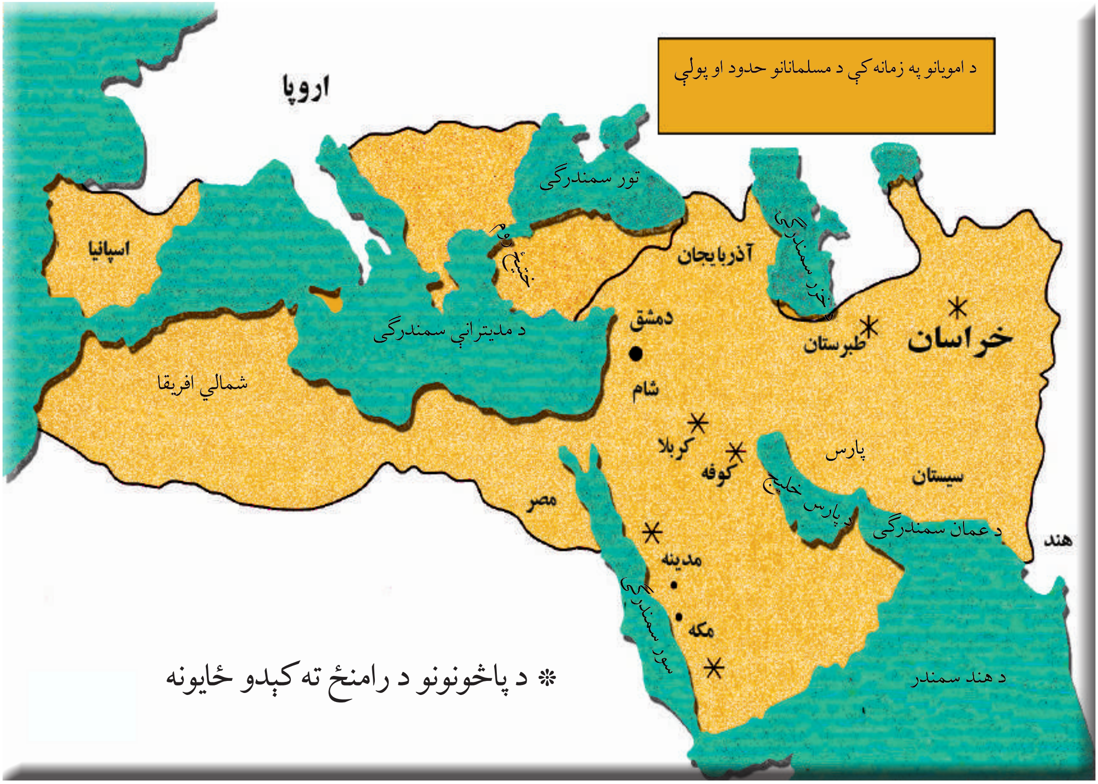

د امویانو په دوره کې زموږ هېواد د وریښمو د لارې، پراخه کرنیزو ځمکو، بهیدونکو سیندونو، مساعدې هوا او انساني قوې په لرلو سره د ښه اقتصادي وضعیت لرونکی و. خو د امویانو د

دربار د مصارفو زیاتوالې چې د مالیاتو له لارې تامینیدل، نه یوازې دا چې د کسبګرو او بزګرانو د نارامۍ لامل وګرځېدل بلکې د ډېرو ځمکو لرونکي هم ناراضه شول، ځکه چې د ټولنې د لوړې طبقې سیاسي حقوق هم محدود شول او د بزګرانو د ورځنیو مالیاتو زیاتوالی د سیمه ییزو اشرافو د عوایدو د کمښت لامل وګرځېدل. په دې توګه د اموي دولت د واکمنۍ په مهال د خراسان کلني مالیات څلویښت مېلیونه درهمو ته ورسیدل.

د عربو په منځ کې هم د اموي دولت له سیاست څخه نارضایتۍ زیاتې شوې. د قریشو یوه بله څانګه عباسیان وو چې له امویانو سره به یې سیالي کوله، د عباسیانو پلویان ورځ په ورځ زیاتېدل. ځکه چې دوی به خلکو ته وعدې ورکولې چې د بریالیتوب په صورت کې به د مالیاتو اندازه او بېګاري کارونه راکم کړي. سیمه ییزو ځمکوالو ته به یې هم وعده ورکوله چې د دوی سیاسي حقوق به په پام کې نیسي او دوی ته به د دولت په ادارې کې برخه ورکوي.

په دې ترتیب د امویانو او عباسیانو ترمنځ مخالفت زیات شو، څرنګه چې په خراسان کې د اسد بن عبدالله ۱۱٤- ۱۱۷ ق / ۷۳۵- ۷۳۸ م. په دورې کې د عباسیانو د پلویانو له ډلې څخه څو پټ کسان ونیول شول، لاس اوپښې یې پرې او غوڅې شوې. د امویانو بل والي نصر بن سیار هم په خراسان کې د عباسیانو پلویان په سخته توګه وځارل. خو هېڅوک ونه توانېدل چې په زور او شکنجه د خلکو د نارضایتۍ مخه ونیسي او د هرې ورځې په تېریدو سره د خلکو نارضایتي زیاتېدله.

زیات وپوهېږئ

د امویانو شجره

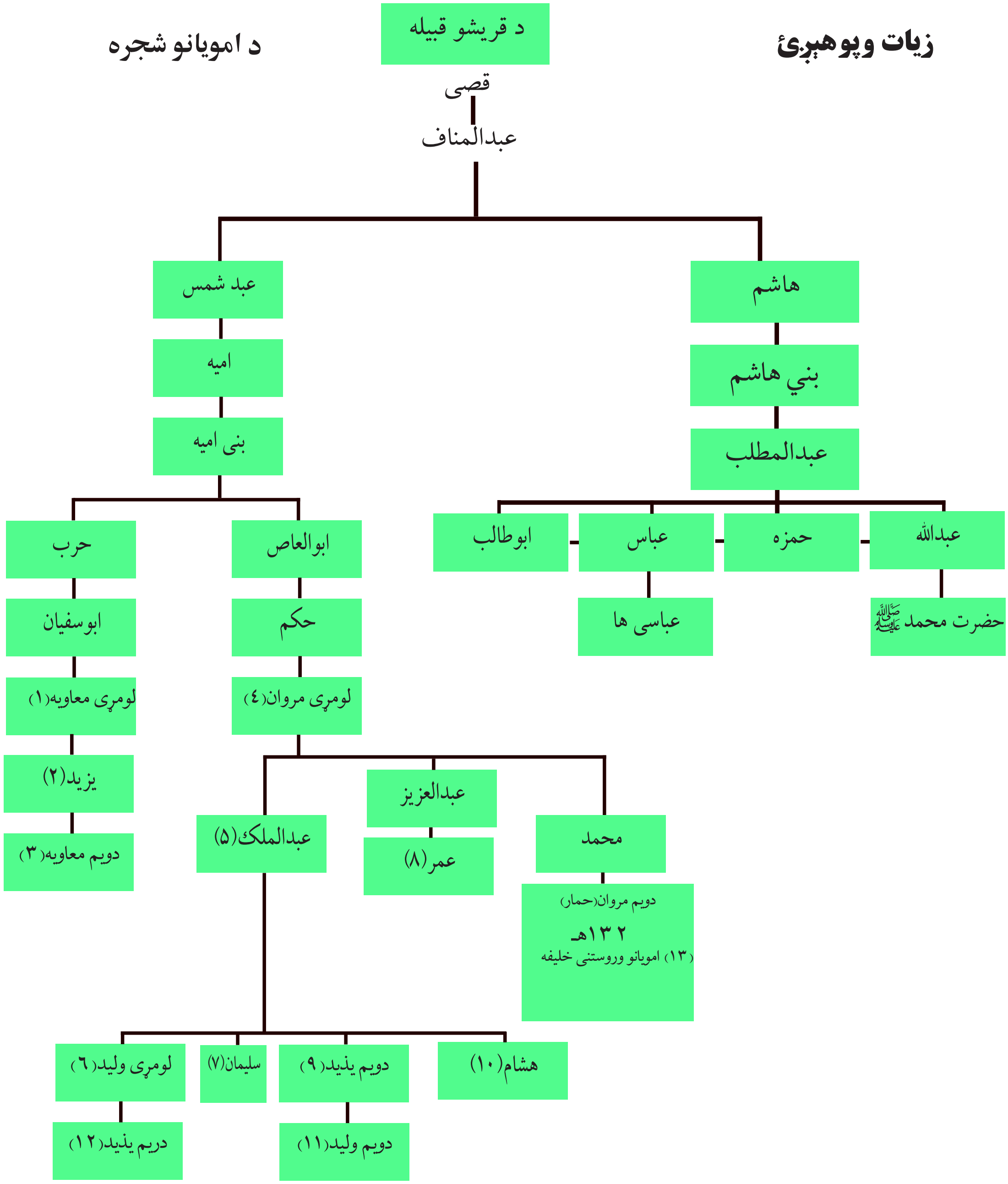

د ولسي پاڅونونو لاملونه

د بني اميه د خلافت په دوره کې نارضايتي زموږ په هېواد کې زياته شوه. دوی حاکم، قاضي او امام د عربي توکمه خلکو څخه ټاکل. دولتي مهمې دندې په عربي توکمه خلکو پورې اړه لرلې. سياسي مخالفين په سختۍ سره ځپل کېدل. اسلامي ساده دربار په مجلل دربار بدل شو. د دربار او لښکر د لګښتونو زياتوالی چې د ماليې له لارې به اخيستل کېده او همدارنګه بېګار اجباري کارونه د دې لامل وګرځېدل چې د خلکو د بېوزلۍ کچه لوړه او په پای کې د زياتې نارضايتۍ لامل وګرځي.

زموږ خلکو د ځينو متعصبو له خوا د بې عدالتۍ او له توپيره ډک چلند ته په کتو سره، په داسې حال کې چې په اسلام يې ټينګ ايمان درلود او د هغه په پراختيا کې يې قرباني ورکړې وې خو د نوموړو کسانو د تسلط پر وړاندې يې پاڅون وکړ، لکه د ابومسلم خراساني پاڅون.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې له لاندې موضوعګانو څخه يوه وټاکي، خبرې اترې دې پرې وکړي او بيا دې يو تن په لنډه توګه د خپلې ډلې معلومات نورو ته وړاندې کړي.

- د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد سياسي وضعيت،
- د امويانو په دوره کې زموږ د هېواد اقتصادي وضعيت،

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ

١- د امويانو په دوره کې د مالياتو او بيګارۍ د زياتوالي لاملونه څه وو؟ په لنډه توګه يې واضح کړئ.

٢- د عربو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون اساسي علتونه په ګوته کړئ.

٣- بيګار او حشر يو تر بله څه توپير لري؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

٤- اموي واليانو اسد او نصر په خراسان کې د خپلو سياسي مخالفينو سره څه وکړل؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په آند د افغانستان د هغو ولسي پاڅونونو لاملونه چې د عباسيانو په ګټه تر سره کېدل څه وو؟

په دې هکله يو مطلب برابر کړئ او له اجازې وروسته يې د ښوونځي په دېوالي جريدې کې وځړوئ.

له امویانو څخه عباسیانو ته د واک لیږد

په دې لوست کې به زده کړو چې واک څه ډول له امویانو څخه عباسیانو ته ولیږدیده او په دې برخه کې د ابومسلم خراساني او د غوري مشرانو ونډه څه وه؟

ابو مسلم خراسانی او د واک په لیږد کې د هغه ونډه

عبدالرحمن چې په ابو مسلم ملقب و، د ماشومتوب د دورې نوم یې (بهزادان) او د پلارنوم یې بنداد هرمزد و. نوموړی په ۱۰۰ ق / ۷۲۱م. کې د سفیدنج (یا سپید دژ چې د جوزجان د انبار له مضافاتو څخه دی) په کلي کې زیږیدلی دی. په لومړي سرکې یې تحصیل ته مخه کړه او عربي ژبه یې زده کړه. د ژوند په ترخو شیبو کې یې غم او په خوږو کې یې خوښي نه ښکاره کوله. په ۱۹ کلنۍ کې یې د سیاست ډګرته و دانګل. د سلیم عقل، د هیواد پالنې احساس او پیاوړی عزم په لرلو سره ډیر په بیړه د ولسي فعالیتونو په سرلاري او مخکښ بدل شو. نوموړی په ۲۳ کلنۍ کې کوفې ته سفر وکړ، په مکه کې یې له ابراهیم عباسي سره ولیدل او د بني عباس له پټ ګوند سره یې اړیکې ټینګې کړې. څه وخت چې هیواد ته راستون شو، د علوي سیدانو یحی بن زید له شهادته وروسته یې په خراسان کې د امویانو په وړاندې د پاڅون مشري په غاړه واخیسته. د پاڅون په لومړیو ورځو کې ډیرې ډلې له ده سره یو ځای شوې، تر هغه پورې چې د (۱۲۶ ق / ۷۴۷م) کال په کوچني اخترکې د سفیدنج په کلي کې یې د امویانو بیرغ کوز او د عباسیانو تور بیرغ یې پورته کړ.

د ابو مسلم د دعوت په پایله کې هم د خراسان په خلکو کې او هم د عباسیانو په ملاتړو عربو کې د عباسیانو پلویان زیات شول او په بیړه سره د هرات، بادغیس، تالقان، سرخس، مرو، طوس، غور، نیشاپور، بلخ، تخارستان او د نورو سیمو زیات شمیر خلک د نوموړي مرستې ته حاضر شول. پیاده او سپاره خلک به له ابومسلم سره یو ځای کېدل.

د خراسان والي نصر بن سیار چې له ابومسلم سره یې مقابله کوله ونه توانید چې د پاڅون کوونکو په وړاندې ټینګ شي. د ابومسلم په واسطه د مروې له نیولو وروسته نصر نیشاپور ته شاتګ وکړ. د ابومسلم ځواکونو د سیار لښکر و ځاره او ماتې یې ورکړه.

د امویانو امیر مروان حمار ډیره هڅه وکړه چې دا پاڅون وځپي. د دې لپاره نوموړي نورې لښکرې برابرې کړې او ابراهیم عباسي یې هم وواژه. خو پاڅون کوونکو څو ځله د مروان ځواکونوته په عراق کې سختې ماتې ورکړې او د امویانو وروستی د خلافت مرکز دمشق یې تر ې ونیو او په (۱۳۲ ق / ۷۴۹م) کال یې د کوفې د ښار په جامع جومات کې ابوالعباس سفاح خلیفه اعلان کړ، مروان د مصر په لور و تښتید او هلته ووژل شو.

په دې ترتیب عباسیان د امویانو پرځای واک ته ورسیدل. خو د خلکو او پاڅون کوونکو د ژوند بڼه

کولو لپاره يې کوم گام پورته نه کړ او خپلو وعدوته يې شا کړه. ابومسلم د خراسان والي وټاکل شو خو عباسي مشرانو ابومسلم او نورو پاڅون کوونکو ته په ښه سترگه نه کتل نو ځکه يې د له منځه وړلو لپاره لاسونه بډ وهل. ترڅو په (۱۳٤ ق/ ۷۵۵م) کال کې ابوجعفرمنصور، ابومسلم په ټگۍ د خلافت مرکز ته وغوښت او مړيې کړ. د ابومسلم وژنې خلك بيا وخوځول، څرنگه چې پاڅون کوونکو په لومړي سرکې د ((سنباد)) بيا د استاد ((سيس)) او وروسته د ((مقنع)) په مشرۍ پاڅونونه پيل کړل.

امير فولاد او امير کروړ

امير فولاد د ملك شنسپ بن خرنگ له اولادې څخه و، شنسپ د افغانستان په مرکز کې د غورله مشرانو څخه و چې د غور د غرونو په شاوخواکې يې واکمني درلوده. څه وخت چې نوموړي واورېدل چې د افغانستان خلکو د امويانو په وړاندې پاڅون کړی، ده هم پاڅون وکړ او په عباسي گوندکې يې د ابومسلم خراساني سره يوځای د خلکو په راغونډولو پيل وکړ.

امير کروړ د امير فولاد زوی و. په کال (۱۲۹ ق/ ۷٦۰م) کې په غور کې امير شو. نوموړی و توانېده چې د غور په شاوخواکې د واکمنۍ لمنه و غوړوي ځکه چې دی يو هوډمن، زړه ور او مېړنی سړی و او دخپل پلار په څېر نوموړي د ابومسلم خراساني سره يوځای د عباسي گوند سره په مرسته کې فعاله ونډه واخيسته. همدارنگه نوموړی يو زړه ور هوډمن او پوخ شاعر و چې لومړنی پښتو شعر ده ويلی دی.

په ټولگي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي او عباسيانو ته د واك د رسېدو په برخه کې دې د لاندې شخصيتونو په اړه له يو له بل سره خبرې اترې وکړي، د خبرو اترو پايله دې د ډلې د يوه غړي له خوا نورو ته وړاندې کړي. (ابومسلم خراساني، امير فولاد غوري او امير کروړ غوري).

پوښتنې

۱- عباسي خليفه ولې ابومسلم وواژه؟

۲- ستاسو په اند، هغه خوځښتونه چې د ابومسلم خراساني له وژنې را منځته شول، څه ځانگړتيا وې يې لرلې؟

۳- له امويانو څخه عباسيانو ته واك څه ډول انتقال شو، په لنډه توگه يې شرحه کړئ.

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په اند، ابومسلم ولې ابوالعباس سفاح واك ته ورساوه او خپله يې د خلافت واگې ترلاسه نه کړې؟

افغانستان د عباسيانو په دوره کې

په دې لوست کې به د عباسيانو په دورې کې د هېواد په سياسي، اقتصادي او فرهنگي وضع وپوهېږو، په دې برخې کې به د طاهر فوشنجي او د برمکي کورنۍ په ونډه پوه شئ.

عباسيان د اسلام د پيغمبر د اکا (تره) عباس له اولادې څخه دي او د قريشو د بني هاشمو له قبيلې څخه شمېرل کيږي، د دويمې هجري پېړۍ په وروستيو کې د سياست ډگرته راووتل او څه وخت چې د خراسان له نا آرامې وضعې څخه خبر شول، په (۱۰۶هـ / ۷۲۲م) کې يې خپل مبلغان او دعوت کوونکي دې سيمې ته ولېږل.

د افغانستان خلکو د دوی د موخو څخه ملاتړ وکړ او د وينې په بيه يې د امويانو په ځای عباسيان په (۱۲۸هـ ./ ۷۴۹م) واک ته ورسول. د عباسيانو دوره (۵۲۳) کاله اوږده شوه اوبه پای کې د مغولو له خوا په (۶۲۸هـ./ ۱۲۴۹م.) کې د دوی خلافت ړنگ شو.

د عباسيانو په دوره کې د افغانستان ماليات کابو له څلوېښتو ميليونو درهمو څخه اويا ميليونو درهمو ته لوړشول، په همدې دليل په افغانستان کې د بزگرانو ډېر پا څونونه د عباسيانو د مالياتي زورزياتيو په وړاندې رامنځته شول. اوبه ځانگړې توگه د هېواد د شمال او لوېديځو ولايتونو خلکو ډېر کلونه مبارزه وکړه ترڅو لږ تر لږه يې ځانونه د دوی له درانه باره وژغورل.

عباسيانو نه شوای کولی د افغانستان د خلکو له سياسي او اقتصادي پاڅونونو سره په يوازيتوب برلاسي ترلاسه کړي، نوله دې امله چې په دې برخه کې برلاسي ترلاسه کړي د سيمه يېزو اشرافو او مشرانو مرسته يې ځانته را جلب کړه او د گډو گټو ترسيوري لاندې يې خپل تسلط ته دوام ورکړ.

په دې دوره کې په افغانستان کې کرنې او د اوبولگولوسيستم قانوني بڼه ځانته غوره کړه. له هريرود او د هلمند له سيند څخه نوي کانالونه او ويالې وغزيدې. په بلخ کې له (۷۰) زياتې د اوبو ژرندې او په سيستان کې بادي ژرندې جوړې شوې. په بلخ کې د غلو دانو له ډلې څخه غنم او وريشې کرل کېدې.

په بادغیسات او غور کې مالدارۍ او کرنې پرمختګ وکړ. تالقان او مرغاب د پشمي منسوجاتو د تولید مهم مرکزونه شمېرل کېدل او بلخ د سوداګرۍ عمده مرکز و. د ورېښمو صنعت او کسب هم زموږ د هېواد په ځینو برخوکې دود و. په غور کې او سپنه او مس استخراج کېدل. د غور وسلو په ګاونډیو هېوادونوکې ډېر شهرت درلود. په تخارستان کې سرب او نور فلزونه، د هېواد په شمالي نورو ولایتونوکې اوسپنه، سپین زر او سره زر استخرا جېدل او همدارنګه د پنجشېر سپین زر مشهور و.

د عباسیانو شجره

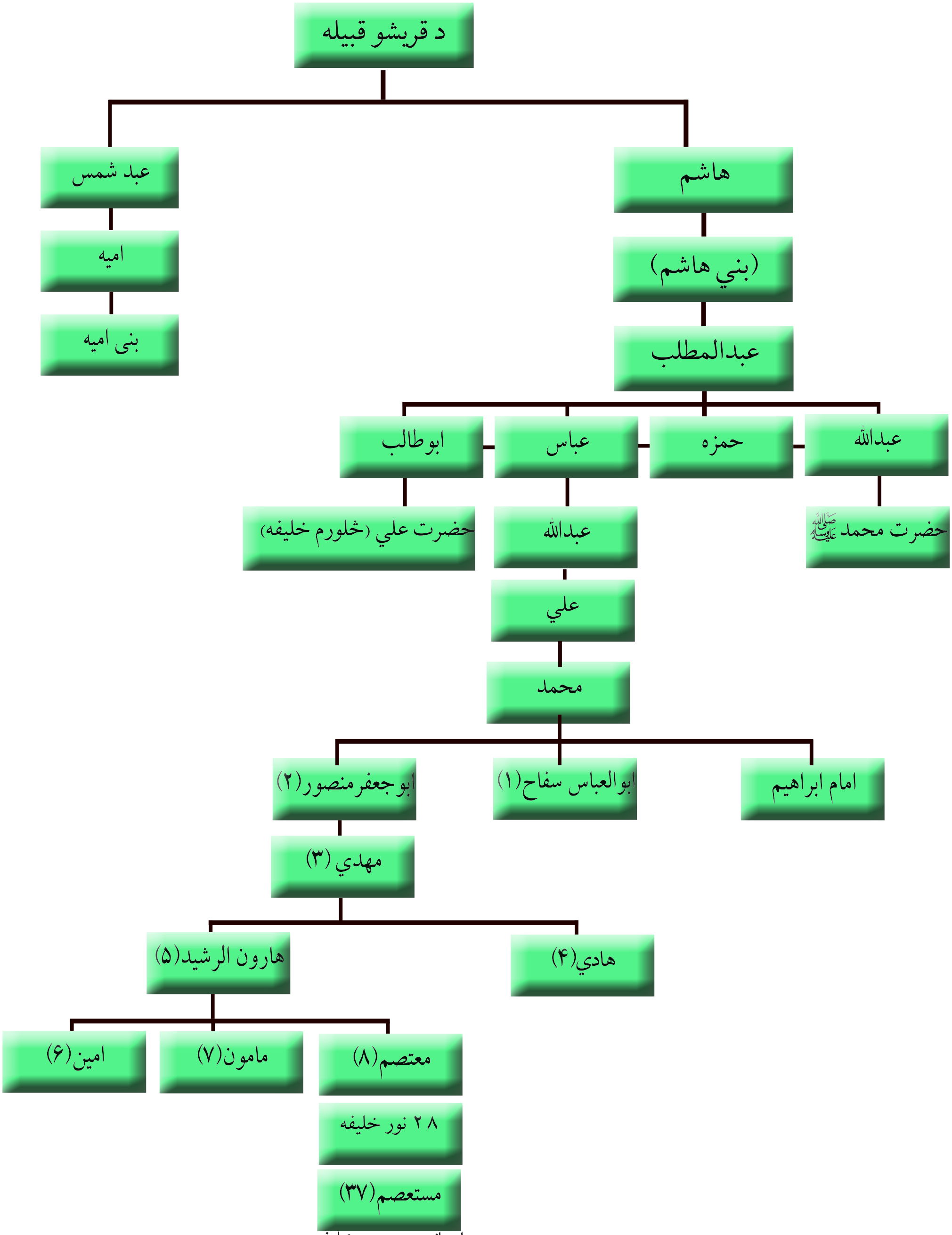

د عباسیانو وروستني خلیفه

د فرهنگ او ادب له پلوه هم د هغه وخت افغانستان د داسې ځلېدونکو شخصیتونو لرونکی و چې د ادبي او پوهنیزو آثارو په پنځولو سره یې خپل نومونه زموږ د هېواد په تاریخ کې تلپاتې کړل. د بېلګې په توګه د موسی بن شاکر خراساني زامن هریو محمد، احمد او حسن او همدا رنګه ابو معشر جعفر بن محمد بلخي په ریاضیاتو کې لوی لاس درلود، بشار بن بدر تخارستاني شاعر او ابو زید احمد بن سهل بلخي ادیب، فیلسوف او جغرافیه پوه وو.

سوچ وکړئ او ځواب ورکړئ!

د عباسیانو په وړاندې د افغانستان د خلکو د پاڅون دلایل توضیح کړئ.

برمکیان

برمکیان په اصل کې د برمک په نامه د یوه شخص د زامنو له ډلې څخه دي. برمک د بلخ د نوبهار د زردشتي اورتون (آتشکده) راهب یا موبد و. د دې کورنۍ لومړنی مشهور شخص د برمک زوی خالد و چې د اموي وروستنی خلیفه مروان حمار په چوپړ کې و. نوموړي وروسته د عباسي ابوجعفر منصور د وزیر او سلاکار په توګه هم دنده ترسره کوله. له خالد څخه وروسته یحیی د ده زوی د دې کورنۍ پوه او متنفذ شخص ګڼل کېږي. نوموړی د مهدي له خوا د هارون الرشید د پالنې او روزنې لپاره وګمارل شو. نوموړي د هارون الرشید په زمانه کې د عباسي خلافت ټولې چارې په غاړه لرلې او له دوو زامنو سره یې د دوی لپاره کار کاوه.

څه موده وروسته هارون الرشید په دوی بدګمانه شو او په (۱۸۷ هـ / ۸۰۳م) کې یې د خلیفه د امر سره سم د یحیی زوی جعفر مړ او پخپله دی یې د کورنۍ له نورو غړو سره په بند محکوم کړل. او د برمکیانو ټول مالونه یې هم ضبط کړل.

طاهر فوشنجي (طاهر ذوالیمینین)

طاهر بن حسین فوشنجي په (۱۵۹ هـ / ۷۷۶م) کې په فوشنج یا د هرات په اوسني زنده جان کې وزیږېده. طاهر د ځوانۍ له پیل څخه په سیاسي او ټولنیزو فعالیتونو کې ګډون کاوه. نوموړی هوډمن

سرې و. د دوو عباسي وروڼو مامون او امين د اختلاف په برخه کې ده د مامون الرشيد چې د بادغيسۍ مور څخه زيږېدلی و ملاتړ وکړ او په (۱۹۵ق / ۸۱۱ م) کې يې امين الرشيد وواژه.

څه وخت چې مامون الرشيد خلافت ته ورسېده. طاهر د ده له پلوه د خراسان والي وټاکل شو. طاهر په (۲۰۷ ق / ۸۲۲ م) کال کې د جمعې په ورځ همدلته د خطبې په مهال د خليفه نوم د خطبې څخه لرې کړ او د خپلواکۍ اعلان يې وکړ. خو په سبا ورځ په نامعلوم ډول ووژل شو. له ده وروسته د ده اولادونو په افغانستان کې د پنځوسو کلونو په موده واکمني درلوده.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په دريو ډلو وويشل شي، هره ډله دې بيا له لاندې موضوعګانو څخه يوه موضوع وټاکي له خبرو اترو وروسته دې د ټولګي يو تن بيا د خپلې ډلې نظريات او معلومات نورو غړو ته وړاندې کړي.

- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان سياسي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان اقتصادي وضعيت.
- د عباسيانو په دوره کې د افغانستان پوهنيز وضعيت.

پوښتنې

۱- عباسيانو څه وخت او څه ډول خپل سياسي فعاليتونه په افغانستان کې پيل کړل؟
۲- طاهر څوک و او څه ډول واکمنۍ ته ورسيد؟
۳- برمکيان د کوم ځای وو او په څه ډول يې د عباسيانو دربار ته يې لار موندله؟
٤- ستاسو په اند ولې هارون الرشيد په برمکيانو بدګمانه شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

په افغانستان کې د امويانو او عباسيانو کړه وړه، ورته والی او توپيرونه په لنډ ډول سره پرتله کړئ.

د عرب مسلمانانو او د افغانستان د خلکو پرېوبل اغيزې

په دې لوست کې به زده کړو چې اسلام په څه ډول زموږ خلکو ته اسلامي هويت ورکړ، يووالى يې ورو ياښه او د پوهې دروازې يې ورته خلاصې کړې او په بدل کې زموږ د هېواد خلکو او پوهانو د اسلام د پرمختګ په لاره کې څه قرباني ورکړې او اسلامي نړۍ ته يې څه پوهنيز او فرهنګي خدمتونه وکړل؟

د اسلام د سپيڅلي دين په راتګ او خپرېدو سره، زموږ د هېواد تاريخ يو نوي پړاو ته ورننوت؛ څکه اسلام موږ ته نوى اسلامي هويت وباښه او دغه اسلامي هويت زموږ د خلکو د يووالي سبب شو او ټول قومونه او قبيلې د يوه دين او عقيدې خاوندان شول. همدارنګه د اسلام دين د پوهې د لاسته راوړلو په لاره کې خنډونه او د پوهې انحصار له منځه يووړ نو په دې دليل پوهې او زده کړې پراختيا وموندله.

همدا چې زموږ خلکو په لومړۍ هجري پېړۍ کې اسلام ومانه د عربى ژبې په زده کړه او ديني علومو لکه قران شريف، حديث، او فقې په تحصيل کې يې لوى لوى بريالېتوبونه تر لاسه کړل او تردرېيمې پيړۍ پورې يې ډېر مشهور پوهان لکه نعمان بن ثابت چې امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله شهرت لري، امام احمد بن حنبل مروزي، ابو داوود سجستانى (سيستاني) او داسې نور تر دريمې هجري پېړۍ پورې راښکاره شول چې د اسلام د دين لپاره يې د قدر وړ خدمتونه وکړل.

همدارنګه په دې دورې کې سيستاني عالمانو او پوهانو له دې سيمې نه سر پورته کړ او د پوهې په بېلابېلو څانګو کې يې تآليفات رامنځ ته کړل. په دې ځاى کې د ځينو هغو ليکوالانو يادونه اړينه بولو چې د دويمې هجري پيړۍ له نيمايي څخه يې د کتابونو په ليکلو پيل وکړ:

ابو زيد بلخي اديب او جغرافيه پوه، ابو مشعر بلخي رياضى پوه، محمد بن موسى د هندسې عالم بشار بن برد، تخارستانى شاعر او ابو نصرفارابى (چې د لرغوني نړۍ د طب، جغرافيې، فلسفې، نجوم او ادبياتو تر ټولو لويو عالمانو له ډلې څخه شمېرل کيږي) څخه عبارت دي. د دوى له آثارو څخه ځنې په اتلسمه او نولسمه پيړۍ کې په اروپا کې د نړۍ ژونديو ژبو وژباړل او بيا خپاره شول.

زموږ خلکو د خپلو پياوړو کورنيو او خلکو په واسطه د افغانستان تهذيب د خپلو ژباړونکو په وسيلې عربي ټولنې ته او د اسلام تمدن يې نړۍ ته وړاندې کړ. د برمکيانو کورنۍ په دويمې هجري پېړۍ کې د طب په برخې کې د (منکه) کتاب، د نجوم او فلکياتو په برخه کې د (سند هند) کتاب او د سند باد کيسه عربي ته وژباړله.

همدارنګه زموږ خلکو د اسلام د پراختيا او خپرېدو په لاره کې ډېرې قرباني ورکړې او اسلام يې د هېواد تر ختيځو پولو يعنې هند پورې خپور کړ.
په دې ترتيب د عربي مسلمانانو او زموږ د هېوادوالو ترمنځ اغېزې دوه اړخيزې وې. اسلام زموږ خلکو ته نوی اسلامي هويت ورکړ، يووالی يې ورو‌بانه د پوهې دروازې يې زموږ پرمخ پرانيستې. په بدل کې د افغانستان خلکو هم د علمي او فرهنګي خدمتونو او همدارنګه د وينې په بيه يې د اسلامي تمدن او د اسلام د خپرېدو په لاره کې فعاله ونډه واخيسته او په ځانګړې توګه پوهانو او عالمانو په دې برخه کې ارزښتناکه ونډه درلوده.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، يوه ډله دې د عربي مسلمانانو اغېزې زموږ په هېواد والو او دويمه ډله دې زموږ د هېوادوالو اغېزې په عربي ټولنه او اسلامي نړۍ کې تر خبرو اترو لاندې ونيسي او د خبرو اترو پايلې دې له دوی څخه يو تن بيا نورو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

١- د عربي مسلمانانو او د افغانستان د خلکو تر منځ ګډې اغېزې څه ډول وې؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.
٢- زموږ د هېواد پوهانو او عالمانو اسلامي نړۍ ته کوم خدمتونه کړي دي؟ په لنډه توګه يې بيان کړئ.
٣- ستاسو په اند د بلخ برمکي ډلې د اسلام په تمدن کې کوم مقام درلود؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

افغانستان ته د اسلام تر ټولو مهم خدمت په هکله يوه مقاله وليکئ او تر راتلونکي لوست مخکې يې وړاندې کړئ.

دويم څپرکی

په افغانستان کې د اسلام له راتلو وروسته خپلواک حکومتونه

په دې ځپرکي کې به د هغو حکومتونو سره پېژندګلوي تر لاسه کړئ چې افغانستان ته د اسلام له راتګ څخه وروسته جوړ شول.

په بلخ ولایت کې د حضرت علي (کرم الله وجهه)روضه

د هرات ستر جامع جومات

د څپرکي موخې

۱. د اسلام څخه وروسته له سيمه ييزو واکمنو کورنيو او د هغوی د حکومتونو د رامنځته کېدلو له لاملونو سره د زده‌کوونکو بلدول؛
۲. له درېيمې نه تر اوومې هجري پيړۍ پورې د هېواد د خپلواکې غوښتونکو څېرو سره د زده‌کوونکو بلدول؛
۳. په هېواد کې د سيمه ييزو حکومتونو يو له بل سره د اړيکو او د بغداد د خلافت سره د هغوی اړيکو په څرنګوالي د زده‌کوونکو بلدول؛
٤. زموږ په هېواد باندې د تيموريانو او مغولو د يرغلونو د علتونو او انګيزو څېړل او همدارنګه د هغو په پايلو باندې د زده‌کوونکو پوهيدل؛
٥. له درېيمې نه تر لسمې هجري پيړۍ پورې زموږ د هېواد له عمومي اقتصادي او فرهنګي وضعې سره د زده‌کوونکو بلدول؛
٦. زده‌کوونکي دې د تاريخي نقشو او اطلسونو څخه کار واخيستلای شي؛
۷. په ياده شوې دورې کې د هېواد له تاريخي او فرهنګي څېرو، عالمانو او پوهانو سره د زده‌کوونکو بلدتيا.

طاهریان او صفاریان

ایا پوهېږئ چې له اسلام څخه وروسته د خپلواکۍ هڅه لومړی طاهر فوشنجي تر سره کړه او وروسته د طاهر د نیمه خپلواک دولت د منځته راتلو څخه صفاریانو د عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ اخیستلو په لاره کې د پام وړکارونه کړي؟

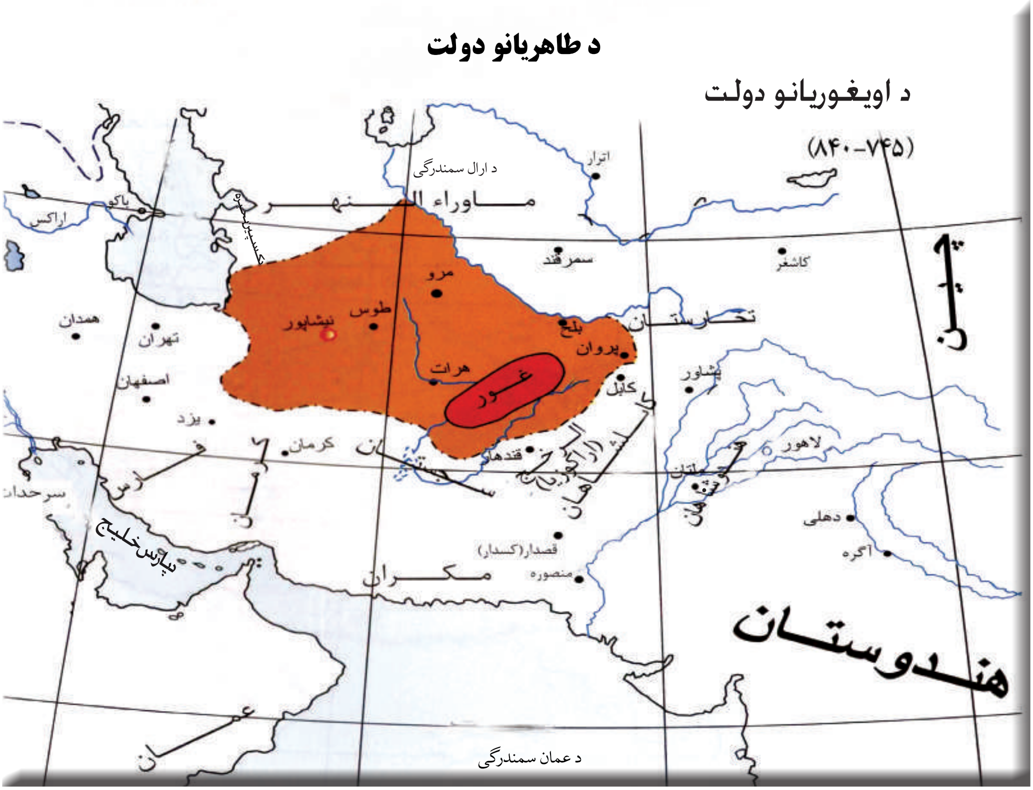

زموږ د هېواد په تاریخ کې د طاهریانو او صفاریانو هغه دوه دولتونه و چې له عباسیانو سره یې مخالفت کاوه. که هر څومره طاهریان د حکومت تر پایه په نیمه خپلواکه توګه پاتې شول خو صفاریانو د دوی په پرتله خپلواکه سیاست غوره کړ او په همدې علت د عباسي خلفاو سره په شخړو کې بنکیل شول. د ملي فرهنګي هڅو له پلوه هم صفاریان د ملي فرهنګي ملاتړ لرونکو څخه شمېرل کېږي. په دې لوست کې به له پورته مطالبو سربېره د دې دوو کورنیو د هغه وخت له ډېرو نورو سیاسي، اقتصادي او فرهنګي موضوعاتو څخه خبر شئ.

طاهريان

د دغې کورنۍ نوم د حسين د زوی طاهر له نوم څخه اخيستل شوی چې اصلاً د پوشنګ يا فوشنج (د هرات زنده جان) اوسېدونکي دي او د هرات له لرغونو کورنيو څخه شمېرل کيږي. د طاهر نيکه (مصعب) په عباسي نهضت کې ګډون وکړ نو څه وخت چې عباسيانو بری وموند، د پوشنګ د ښار مشري يې ده ته وسپارله.

له دې وروسته دا مقام د دوی په کورنۍ کې پاتې شو او طاهر هم د ځوانۍ په پيل کې دا دنده لرله.

طاهر د دوو ورونو هر يو امين او مامون د اختلاف په مسئله کې د عباسي مامون پلوي وکړه او د امين له وژلو څخه يې وروسته د مامون خلافت ته زمينه برابره کړه. که څه هم طاهر وروسته له دې د عباسي خلافت په لوړو مقامونو کې دندې ترسره کړې، خو تل به دا سوچ ورسره و چې د مامون د ورور (امين) د وژلو په مسئلې کې خليفه راته په غوسه نه شي نو په همدې دليل يې نه غوښتل چې په بغداد کې زيات پاتې شي. او له بله پلوه په (٢٠٤ ق) کال کې له خراسان څخه بغداد ته د مامون په راتلو سره، نوموړي بايد دغه سيمه يوه تکړه کس ته سپارلې وای، ترڅو د عباسي خلافت پر وړاندې احتمالي پاڅونونه وځپي او د مامون الرشيد په نظر طاهر وړکس و. نو له دې امله خراسان ته د طاهر د راتلو دلايل په لاندې توګه وړاندې کولای شو:

١- د خراسان سيمه د طاهر په څېر د يوه پياوړي او تکړه سړي په شتون کې د عباسي خلافت ضد پاڅونونو څخه خوندي پاتې کېدله.

٢- طاهر چې د مامون د ورور (امين) او په عباسي خلافت کې د امين د نورو پلويانو په وژلو يې په بغداد کې ځانته د اوسېدو ځای نه ليده، نو دايې ښه وګڼله چې له بغداد څخه ليرې وي.

٣- طاهر د خراسان د مشرۍ په منلو سره، د مامون د ملاتړې عوض ترلاسه کاوه.

نو په دې ترتيب طاهر په (٢٠٧ ق / ٨٢٢ اکتوبر) کا ل د ذالقعدې په مياشت کې د مامون څخه د خراسان حکومت د مشرۍ فرمان ترلاسه کړ. په دې هکله ويل کيږي: چې عباسي خليفه په پټه سره د طاهر د کړو وړو د څارلو لپاره يو څوک ګمارلی وو. او هغه وخت چې نوموړي له عباسي خلافت څخه د خپلواکۍ نيت څرګند کړ، د ده کاريې يو طرفه کړ او له پښو يې وغورځاوه.

برسېره پردې چې د لمانځه له خطبې يې د مامون نوم ايسته کړ په هغو سکو کې هم د عباسي خليفه نوم نه ليدل کيږي چې د (٢٠٦ ق) کال څخه را پاتې دي. او دا د حسين د زوی (طاهر) مينه دخپلې سيمې د خپلواکۍ په باره کې ښيي.

د طاهر زامن

د بغداد له دربار سره د طاهر د زامنو اړیکې د طاهر په پرتله ښې وې، د طاهر له مړینې سره جوخت د ده زامنو هر یوه عبدالله او طلحه په عراق او خراسان کې ښه منصبونه ترلاسه کړل. له دې وروسته داسې ریوټ نه دی اورېدل شوی چې له خپلواکۍ سره د طاهر د اولادونو مینه وښیي.

له طاهر وروسته د طاهریانو د حکومت ترټولو لویه سیاسي ځانګړتیا د بغداد د عباسي خلافت څخه ملاتړ او مرسته شمېرل کیږي. او دوی د عباسي خلفاوو د خدمت لپاره ملاوې تړلې وې او په دې توګه د عباسیانو او طاهریانو ترمنځ اړیکو دوام وموند.

هغه پاڅونونه به چې قصداً د عباسي خلافت پر وړاندې د خوارجو یا علویانو له خوا ترسره کېدل د طاهریانو له خوا به ځپل کېدل.

په افغانستان باندې د طاهر زامنو (۵۵) کاله واکمني وکړه خو دغه واک بیا صفاریانو په سیستان کې له طاهریانو څخه تر لاسه کړ چې وروسته بیا په افغانستان کې د دوی د واک او حکومت پراختیا د طاهریانو دولت د له منځه وړلو لامل وګرځېده او د دې کورنۍ وروستی سړی محمد بن طاهر په نوموړي (۲۵۹ ق) کال کې د یعقوب لیث صفاري له خوا ونیول شو او د نوموړي ساه په زندان کې وختله.

طاهري مشران

طاهر بن حسین (۲۰۶ – ۲۰۷ق)

طلحه بن طاهر (۲۰۷ – ۲۱۳ ق)

عبدالله بن طاهر (۲۱۳ – ۲۳۰ق)

طاهر بن عبدالله (۲۳۰ – ۲۴۸ ق)

محمد بن طاهر (۲۴۸ – ۲۵۹ق)

صفاریان

یعقوب د صفاري حکومت بنسټګر او د ده درې ورونه هر یو عمرو، علي او طاهر د لیث زامن وو. پلار یې په سیستان کې د صفارۍ یا ټټارۍ په کسب بوخت و. او په همدې دلیل دوی د صفاریانو (ټټارانو) په نوم مشهور شول.

سیستان د دریمې هجري پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې د بېلابېلو ټولنیزو ډلو د رامنځته کېدو شاهد و. پرته له خوارجو چې افراطي ډله شمېرل کېده بله ټولنیزه ډله، عیاران نومېدله چې د ټولنې د ټیټې او بیوزلو خلکو په منځ کې د ډېر نفوذ لرونکې شوه او یعقوب چې پخپله هم د ټولنې د ټیټې طبقې څخه و په ځوانۍ کې له دې ډلې سره یو ځای شو او د خپلې وړتیا او لیاقت په مټ ډیر ژر د دې ډلې د افسرۍ او مشرۍ درجې ته ورسېد، د سیستان خلکو د (۲۴۷ ق کال د/ ۸۶۱م) ورسره بیعت وکړ، له هغه

د صفاريانو دولت

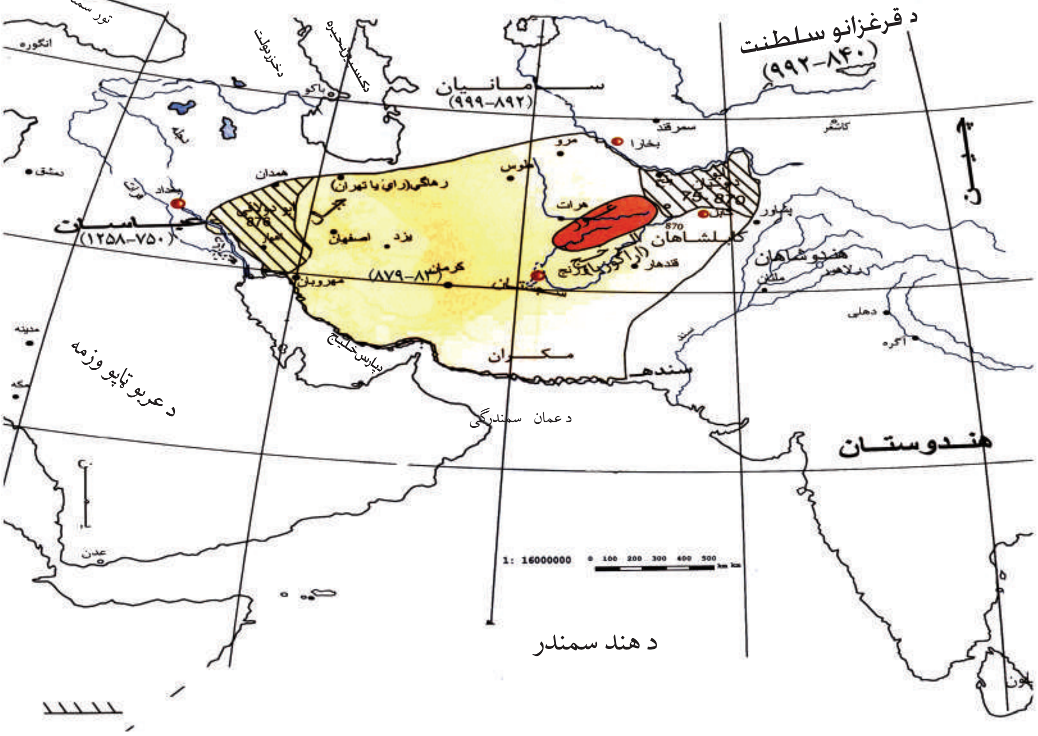

وروسته يعقوب ليث صفاري زموږ د هېواد د ډېرو سيمو په نيولو پيل وکړ.

يوله هغو علتونو څخه چې په سيستان کې يې د يعقوب برياليتوب ته مرستندوی واقع شو هغه د ده له لښکرو سره دګڼ شمېر خوارجو يوځای کېدل وو چې ده د هغوی په ملګريتوب ټول سيستان چې مهم ښارونه يې بُست او کندهار وو ونيول، دغه راز د کرمان، هرات او کابل ښارو ته يې هم ونيول او په دې خاطر چې مخالفان له ده سره يوځای شول نو له دې امله د ده تر ولکې لاندې سيمو کې ښه امن رامنځته شو. نوموړي په (۲٤۹ ق ۸۷۲م) کال کې د طاهري حکومت مرکز نيشاپور ونيو خو ونه توانېده چې د ايران په شمال کې طبرستان هم تر ولکې لاندې راولي.

د يعقوب او عباسي خليفه اړيکې

په خلافت کې د انقلاب او بيلابيلو پاڅونونو له امله د خلافت د واکمنی په سيموکې او همدارنګه د عباسي دربار په د ننه کې د ترکانو نفوذ، د عباسي خلفاوو ځواک کمزوری کړی و؛ نو ځکه يعقوب ليث صفاري د اسلامي قلمرو ځينې سيمې تر خپلې ولکې لاندې راوستې او خليفه د ده امارت له منلو پرته بله لاره نه ليده.

يعقوب ليث صفاري هم چې د عباسي خليفه له دې دريځ څخه خبر و، د خپل حکومت د نفوذ د سيمې د پراختيا په خاطر له خليفه سره له درښتنه ډک چلند کاوه. او ځينې وخت به يې ډالۍ هم

ورلېږلې. لکه چې يو ځل يې ډېرې قيمتي ډالۍ د پنځوسو په شمېر د سرو اوسپينو زرو بتان چې له کابل څخه لاسته ورغلي وو، خليفه معتمد عباسي ته ولېږل او معتمد هم د خپل ورور (موفق) په واسطه د بلخ، تخارستان، سند او سيستان د حکومت فرمان ورولېږه. خو وروسته له دې، يعقوب په (۲٦۲ هـ / ۸٦۷م) کال هغه وخت چې غوښتل يې خپله واکمني د عباسي خلافت تر لمنې ورسوي او د بغداد د اداري غوښتونکی شو نو له عباسي خليفه سره په جګړې کې ښکيل شو. او په پايله کې د خليفه د ورور (موفق) د چل په واسطه چې د دجلې اوبه يې په صفاري لښکرو ورخوشې کړې او هغوی يې له ډېرې سختې ماتې سره مخ کړل له دې وروسته عباسي خليفه د صفاريانو دمخالفينو يعنې سامانيانو د ملاتړ سياست ځانته غوره کړ.

د صفاريانو د حکومت پای

يعقوب ليث صفاري د عباسي خليفه له خوا د ماتې نه څه موده وروسته، په (۲٦۵ ق / ۸۷۹م) کال کې مړ شو، له هغه وروسته د ده ورور عمرو د واکمنۍ ډګر ته راووت. که هرڅو د عمرو او د بغداد د حکومت اړيکې په لومړي سر کې څه نا څه ښې وې او هغه قېمتي ډالۍ د خليفه لپاره ورولېږلې خو دغه اړيکې تر ډېرې مودې پاتې نه شوې دا ځکه چې عباسي خلافت په اصل کې له صفاريانو سره د زړه مينه نه لرله او د نوموړي د اطاعت په هکله يې شک درلود. ځکه په (۲۷۱ق ۸۸٤م) کال کې د بغداد خليفه د خراسان حاجيان ځانته وروغوښتل او د هغوی ترمخ يې دغه اعلان وکړ چې عمرو ليث صفاری مې له ټولو مقامونو او منصبونو څخه لېرې کړی دی. دغه مسئله له يوه پلوه د صفاريانو په سيمې کې پاڅونونه رامنځته کړل او له بل پلوه د صفاريانو کمزوری ته يې لاره اواره کړه. په دې ترڅ کې، په ماوراْلنهر کې د سامانيانو واک چې د بغداد د عباسي خلافت له ملاتړ څخه هم برخمن وو، د عمرو ليث صفاري وېره يې لازياته کړه. نو له دې امله يې د هغوی د مقابلې لپاره ترتيبات ونيول او په (۲۸۷ ق/ ۹۰۰م) کال کې د دوی په وړاندې جګړې ته ووت. خو بلخ ته نژدې د اسماعيل ساماني د لښکرو له خوا يې ماته وخوړه. امير اسماعيل ساماني نوموړی بغداد ته د خليفه معتمد حضور ته ولېږه هلته زنداني شو او په (۲۸۹ق) کال کې ووژل شو.

له دې وروسته د صفاريانو پاتې خلکو يوه پېړۍ په سيستان کې واکمني وکړه او د دوی وروستی مشر د خلف ابن احمد په نامه په (۳٤٤ - ۳۹۹ ق/ ۹۵۵- ۱۰۰۸ م) کال کې د سلطان محمود غزنوي له خوا ووژل شو.

د طاهريانو او صفاريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

په هغه وخت کې زموږ د خلکو د اقتصاد اصلي بنسټ کرنې تشکيلاوه. او د کرنې کار ته پاملرنه د طاهري مشرانو، په تېره بيا د طاهر د زوی عبدالله له مهمو او مثبتو اقداماتو څخه و.

ځکه ده برسېره پردې چې د کښتونو د له منځه وړلو په برخه کې به يې د خپلو عسکرو مخه نيوله، د

کرکیلې د ښه والي لپاره يې ځينې ارزښتناک کارونه هم ترسره کړل. عبدالله بن طاهر د اوبو لګولو سيستم د جوړولو په برخه کې د ټولو په سرکې يادولای شو. زموږ د هېواد مشهور تاريخ ليکونکی عبدالحی بن ضحاک ګرديزي د ريورټ له مخې، نوموړي د خراسان ټول فقها راغونډکړل او له هغوی څخه يې وغوښتل چې د اوبو لګولو په برخه کې شرعي موازين وضع کړي او دوی د (کاريزکتاب) يا (کتاب القنی) په نامه يو کتاب وليکه. دغه موضوع زموږ په هېواد کې د ډېرو کاريزونو او همدارنګه د پر مختللي اقتصاد ښودونکی دی. دغه ذکر شوي کاريزونه زياتره د پرديو د يرغلونو په پايله کې ړنګ شول.

همدارنګه د عبدالله بن طاهر په توصيو او سپارښتنو د ښارونو کارګرانو (کارپوهانو)ته د کرنې په هکله سپارښتنه شوې ده. طلحه بن طاهر هم د کرنې په وده کې د خپل ورور د سياست پلوي و. په پايله کې په اقتصادي برخه کې د پام وړ ښه والی راغی. بېلابېلې مېوې او غلې کېدلې، همدا رنګه د هرات انګورو، با دامو او پستې، د سيستان خرما، د بست زعفران او د بلخ او مروې انارو ډېر شهرت درلود او زموږ هېواد ته يې ښه شتمني برابره کړه. خو صفاريانو د پاچاهۍ ډېر وخت په جګړو او همدارنګه د سيمو او ايالتونو د لاسته راوړلو په برخه کې تېرشو د هېواد د اقتصاد لپاره يې روښانه پروګرام نه درلود خو په فرهنګي برخه کې د ملي ادبياتو مينه وال و، او دا يې غوره ګڼله چې پارسي ژبه بايد د عربي ژبې او ادبياتو ځای ونيسي.

ويل کېږي چې يعقوب ليث صفاري د پيغامونو مدير مسؤول محمد بن وصيف سګزي څخه وغوښتل چې د عربي ژبې په ځای په پارسي ژبه شعر وليکي. نوموړي د يعقوب په ستاينه کې يوه پارسي قصيده وليکله. خو طاهريانو عربي ژبه ومنله، د طاهر يو زوی طلحه پخپله د عربي ژبې د نحوې عالم و. د طاهري امراو له ډلې څخه يو څو نور هم د پوهانو او اديبانو د ملاتړيه برخه کې مشهور وو.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو کې د طاهريانو فرهنګي او اقتصادي خدمتونه وشمېري.

پوښتنې

١- خپل اصلي سيمې ته د طاهر د راګرځېدو مهم دليل څه دی؟
٢- ايا د عباسي خليفه په وړاندې د طاهر سياست د ده د اولادونو له خوا وپالل شو؟
٣- د يعقوب ليث صفاري د کار په پيل کې، د ده د شهرت علت څه و؟
٤- د طاهريانو په دوره کې کرنې او زراعت ولې وده وکړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده‌کوونکي دې د خپل هېواد تاريخ او فرهنګ ته د طاهر او يعقوب د خدمتونو په هکله يو لنډ مطلب چمتو او په راتلونکي لوست کې دې خپلو ټولګيوالو ته وړاندې کړي.

سامانیان

په دې لوست کې به د سامانیانو د واکمنۍ کورنۍ سره آشنا شئ هغه چې د بغداد د عباسي خلفا وو د سیاست په ملاتړ یې په افغانستان او د هغه د اوسنیو گاونډیو هېوادونو په ساحه کې یو پیاوړی او پراخ حکومت رامنځته کړ او په دې به هم وپوهېږئ چې د دوی د واکمنۍ په مـهال ولې زموږ هېواد له علمي او فرهنگي غوړېدا سره مخ شو؟

د سـامـانیـانو دولـت

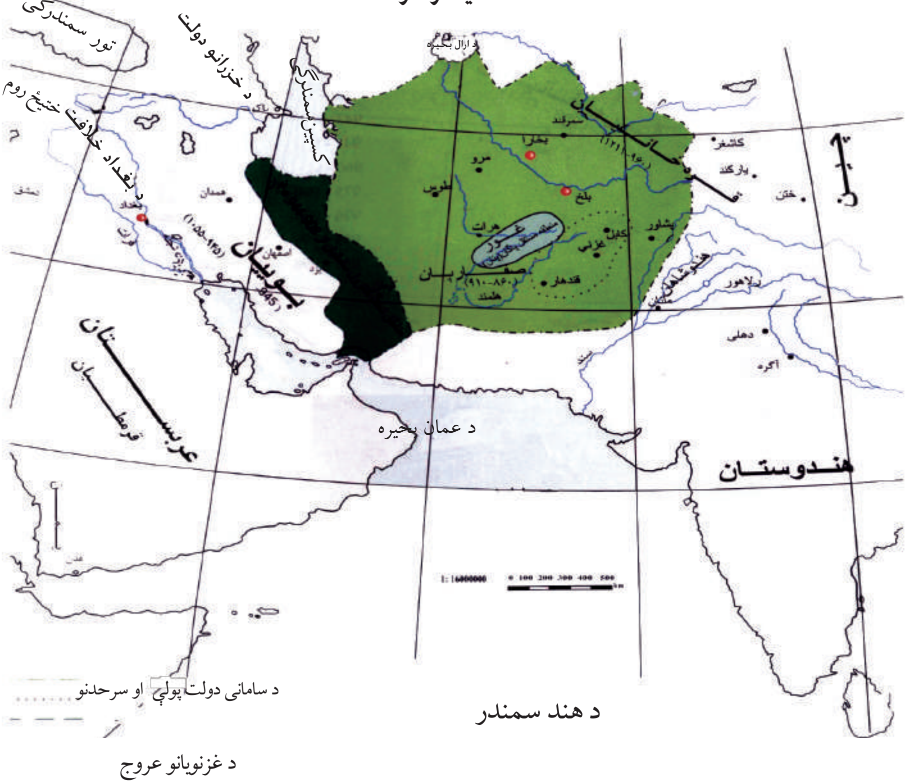

سامانیان د ختیځو اصلي کورنیو له ډلې څخه دي چې ریښه یې له اسلام څخه مخکې وختونو ته رسېږي. دوی د عباسي خلفاوو په پلوۍ خپل سیاسي موقعیت د افغانستان، ایران او مرکزي آسیا په اسلامي ختیځ کې ټینگ کړ. سره له دې چې سامانیانو له خلفاوو سره ښې اړیکې لرلې خوبیایې هم مالیات او خراجونه بغداد ته نه لېږل. د دوی د حکومت شکل ((امارت استکفاُ استیلا)) (معنا دا چې خلیفه د عزل او نصب، د مالیاتو اخیستل، د ځایناستي ټاکلو او ... کې به لاسوهنه نه کوي) پېژندل شوی دی. د سامانیانو دوره د اسلامي فرهنگ او تمدن د غوړېدنې دوره بللی شو. په ځانگړې توگه عقلي علومو د دوی په دوره کې ډېره وده وکړه.

سامانیان

سامانیان د سامان خدات په نامه د یوه سړي له نوم څخه اخیستل شوي دي. زموږ د هېواد د مشهور تاریخ لیکوونکي عبدالحی گردېزي په وینا سامان خدات له مغان یا زردشتي روحانیونو څخه شمېرل کېږي او د ماوراءالنهر په ځنډو کې یې استوګنه کړې ده.

د سامان خدات پلرونه له اسلام څخه د مخه د ماوراءالنهر له مشرانو څخه وو. او له اسلام څخه وروسته هم په ماوراءالنهر کې د رسوخ او نفوذ خاوندان وو. سامان خدات د اموي هشام بن عبدالملك په زمانې کې مسلمان شو او د اسد بن عبدالله په نامه د خراسان د اموي حاکم تر ملاتړ لاندې راغی. نوموړي وروسته د ابو مسلم خراساني په نهضت کې برخه واخیسته او د ابومسلم له ملګرو څخه شو. چې په عباسي دولت کې یې هم د ښه نوم ازانګې پورته شوې.

د دویمې هجري (اتمې میلادي) پېړۍ په پای کې هغه اختلاف چې د هارون الرشید د زامنو تر منځ د ځایناستې په مسئله کې رامنځته شو، مامون الرشید سره په مروه کې خلکو بیعت وکړ مامون الرشید له ځینو بانفوذه کورنیو لکه طاهریانو او سامانیانو څخه د مرستې غوښتنه وکړه او د دوی د مرستې په بدله کې یې بیا وروسته ډېر مهم حکومتي مقامونه دوی ته وسپارل. له همدې وخته وروسته د عباسیانو او سامانیانو تر منځ اړیکې سره نژدې شوې او څه وخت چې مامون الرشید له مروې څخه بغداد ته لاړ نو د عباسي خلافت په ختیځ کې یې د څلورو مهمو ښارونو مشري د سامان څلورو زامنو ته وسپارله: نوح بن اسدته یې سمرقند، احمدبن اسد ته یې فرغانه، یحیی بن اسدته تاشکند او الیاس ته یې هرات وسپاره.

د صفاریانو په را څرګندېدو سره چې د بغداد له خلافت سره یې چندان ښې اړیکې نه لرلې. د بغداد د خلفاوو او سامانیانو اړیکې یوې نوې مرحلې ته د اخلې شوې او د بغداد خلافت چې د مخالفینو د شتون له امله یې د سامانیانو ملاتړ ته اړتیا لرله، هڅه یې کوله چې د دوی حکومت ته په غاړې اېښودو سره، سامانیانو ته سیاسي مشروعیت ورکړي. سامانیانو هم چې دې ډول تائید ته اړتیا لرله نو د خلافت په تائید سره یې د عامو خلکو په ذهنونو کې ډېر ښه ځای ونیو.

د ساماني لړۍ لومړی بنسټګر، اسماعیل

د ساماني لړۍ بنسټګر اسماعیل بن احمد بن سامان خدات دی. نوموړی په (۲۳٤ق، ۸٤۸ م) کال په فرغانه کې وزیږېد. امیر اسماعیل په پوره ډول، په ماوراءالنهر کې هغه وخت واکمني ترلاسه کړه چې د ده ورور (نصر) په (۲۷۹ق، ۸۹۲ م) کال کې مړشو خو د ده شهرت او اعتبار هغه وخت

د بخارا په ښار کې د امير اسماعيل ساماني قبر

زيات شو چې صفاريانو ته يې په جګړه کې ماتې ورکړه او عمرو بن ليث صفاري يې ونيوه. دغه پېښه د (۲۸۷ ق/ ۹۰۰ ميلادي کال د اپريل ۱۹م) کې د ربيع الاول په ۱۵ ق رامنځته شوه. وروسته له دې پېښې يې عباسي خليفه معتضد ته د حکومت فرمان ولېږه، ځکه چې د صفاريانو (د خلافت له اوامرو څخه د سرغړوونکو) په ماتې سره سامانيانو په عباسي خلافت کې ډېر محبوبيت ترلاسه کړ.

امير اسماعيل ساماني د عباسي خلافت د ملاتړ په لاره کې د نورو مخالفانوسره هم جګړې وکړې لکه د طبرستان له علوي ساداتو سره يې جګړه وکړه او د هغوی مشر محمد بن زيد علوي يې وواژه، طبرستان او ری (اوسنی تهران) او لږ وروسته يې زنجان او قزوين هم ونيول اوپه دې ترتيب يې د خپلو فتوحاتو لمنه له افغانستان څخه واړوله او د اوسني ايران ترلويديځو څنډو ورسېد.

د امير اسماعيل ساماني په وخت کې، د ساماني دولت پلازمېنې يعنې د بخارا ښار ښه پرمختګ وکړ او په ختيځ کې د اسلامي ښارونو په يو مهم مرکز بدل شو. امير اسماعيل کابو له اتو کلونو امارت وروسته، په (۲۹۵ق، ۹۰۷ م) کال مړ شو.

د امیر اسماعیل ځایناستی

د امیر اسماعیل زوی دویم احمد د ده ځایناستی شو. د ده د واکمنی په دورې کې چې پنځه نیم کاله اوږده شوه، د ساماني دولت عسکرو په سیستان کې د صفاریانو د پاتې شوو او همدارنگه په ماوراءالنهر کې یې له ترکانو سره نښتې وشوې. په دې نښتو کې ساماني دولت بری وگاټه خو احمد ساماني ډېر ژر په (۳۰۰ق- / ۹۱٤ م) کې د خپلو مریيو له خوا ووژل شو. وروسته له ده څخه د نوموړي زوی (نصر) واکمنی ته ورسېد. که هر څو د نوموړي د پاچاهی پیل په هغو ولایتونو کې چې د ساماني دولت تر ولکې لاندې وو، له شخړو سره لاس اوگریوان و خو نوموړي د خپل عالم او تکړه وزیر (ابوعبدالله جیهاني) او د لښکرو د وفادار مشر (حمویه بن علي) په مرسته بېرته خپل هېواد ته امنیت او ثبات راوست. په اصل کې د نصر د پاچاهی دوره (۳۰۱ نه تر ۳۳۱ ق / ۹۱٤ نه تر ۹٤۲ م) کلونو کې د ساماني لړۍ د حکومت د دبدبې د اوج دوره وه.

د نصر له مړینې وروسته ساماني حکومت تر (۳۹۵ ق / ۱۰۰۵ م)کال پورې پاتې شو اوپه دې موده کې اوه تنه ساماني مشران واکمنی ته ورسېدل. خو د ساماني دولت ځوړتیا هغه مهال پیل شوه چې زیات واک سیمه ییزو مشرانو ته په لاس ورغی. له دې مشرانو څخه یو هم الپ تگین نومېده چې په لومړیو کې د ترک غلامانو څخه و. نوموړي په غزنه کې په (۳۵۱ ق/ ۹٦۲م) کا ل کې د ترک مریيو په ملاتړ د غزنویانو د نوي حکومت بنسټ کیښود. ساماني حکومت او دولت یو سلو دوه کاله او شپږ میاشتې اوږد شو.

د سامانیانو په دورې کې اقتصاد او فرهنگ

د سامانیانودوره چې د ختیځې نړۍ په تاریخ کې د اسلامي رنسانس په توگه تعبیر شوې د اقتصاد له پلوه په ځانگړې توگه زموږ د هېواد له روښانه دورو څخه شمېرل کېږي. د اقتصاد او صنعت په برخه کې د پر مختگ دوه عمده لاملونه یې په لاندې توگه بیانولای شو:

لومړی د درنو مالیاتو او باجونو نشتوالی او دویم لازم کورنی ثبات او همدارنگه بهرنۍ سوله. د پورته دوه عواملو په ترڅ کې ښه اقتصادي وده رامنځته شوه. د خلکو اقتصادي وړتیا لوړه، قصرونه، باغونه او ظریفه صنایع را منځته شول. د خلکو تولیداتو وده وکړه ترهغه ځایه چې په یوه کا ل کې د سامانیانو لخوا د ټول هېواد نه څلوېښت مېلیونه درهم راټولېدل.

په هغو کشفیاتو کې چې بیا وروسته د پولنډ او سکانډیناوې هېوادونو په څنډوکې ترسره شوي، د

سامانیانو د وخت نقره یي سکې لاسته راغلې او دا خبره څرګندوي چې د ساماني دولت او ختیځې اروپا تر منځ د سوداګریزو توکو راکړه ورکړه کیدله.
له بزګرانو څخه د ساماني دولت د ملاتړ په سیوري کې کرنې او زراعت هم ښه وده وکړه. او په ځانګړې توګه په ګڼ مېشتو سیمو لکه بادغیس، هرات، پوشنګ د سیستان ځینو برخو او بُست کې د مېوو، غلو اونباتاتو بیلابیل ډولونه پیدا کېدل. د ښارویو په ځانګړې توګه د آسانو او اوښانو د ساتنې مرکزونه په تخارستان او بلخ کې موجود وو او په هرات او بُست کې وریښم هم تولیدیدل.
که څه هم د سامانیانو سیمې ته د ترکانو راتګ او بیا لوړو حکومتي او سیاسي مقامونو ته د دوي لاس رسي، دغه پروسه څه نا څه زیانمنه کړه خو داسې ریوټ نه دی لاسته راغلی چې اقتصادي وضعه یې له خطر سره مخ کړې وي.
د فرهنګ او تمدن په برخه کې مهم یون رامنځته شو؛ ځکه د سامانیانو په لاس د یوه پیاوړي نظام د بنسټ ایښودو سره، فرهنګ او تمدن وده وکړه او د استعدادونو د راڅرګندېدو لپاره مناسب چاپېریال رامنځته شو. په ځانګړې توګه د نظم او نثر په برخه کې ډېر لوی بدلون رامنځته شو.
د سامانیانو په دورې کې د پوهنو د پراختیا مهم علت، د عقیدې آزادي او همدارنګه د ساماني مشرانو حوصله او نرمي وه. په دې دورې کې له تعصبه ډکه فضا موجوده نه وه. د بېلا بېلو فکري او دیني کړنلارو او همدارنګه د نظر او فکر دخاوندانو لپاره یو ډاډمن چاپیریال موجود و. ساماني مشرانو هڅه کوله چې له ځان پالنې او عقیدتي استبداد څخه ځان وژغوري. او همدا کار د بېلا بېلو فکرونو د راڅرګندېدو لامل شو. محمدخوارزمي او ابو ریحان البیروني په ترتیب سره په خپلو کتابونو (مفاتیح العلوم) او (آثارالباقیه) کې د هغه وخت د بېلا بېلو فکري او عقیدتي ښانګو او ډلو څخه خبر راکوي او په (زین الاخبار) کې د عبدالحی ګردېزي په وینا، د سامانیانو د یوه وزیر ابو عبدالله جیحاني په امر د ساماني دربار د کړنلارو ټاکلو او همدارنګه د هېواد د ادارې لپاره، د هغه وخت د نړۍ د ټولو دربارونو کړنلارې بې له تعصبه راټولې کړې او د دوی له منځ څخه د هغو هېوادونو قوانین غوره کړي چې پرمختللې انساني بڼه ولري. نوموړي وروسته امر وکړ چې د دربار او دېوان ټول غړي نوموړو کړنلارو عملي کولو ته غاړه کېږدي. نوله دې کبله ډېر پوهان او د فکر خاوندان وهڅېدل تر څو خپلې پوهې او فکرونه ټولنې ته وړاندې کړي.
په دې ترتیب د اسلام د تمدن طلایي دوره وځلېده او لوی اسلامي فیلسوف ابونصر محمد بن محمد فارابي، د ختیځو سیمو د حکیمانو خاتم شیخ الرئیس ابوعلي حسین بن عبدالله بن سینا، لوي متفکر

رياضي پوه او تکړه ستوری پېژندونکی ابوريحان محمدبن احمد خوارزمي، د دري پارسي شاعرانو لوی استاد جعفربن محمد رودکي، شاعر، استاد او تکړه حکيم ابوالحسن شهيد بلخي، د امير منصور ساماني وزير او د بلعمي تاريخ ليکونکی محمد بن عبدالله بلعمي، د لومړي منصور ساماني تکړه وزير، جغرافيه پوه او (اشکال العالم) د کتاب ليکونکي ابو عبدالله احمد بن محمد جيهاني، وروسته له اسلامه د دري پارسي لومړنی شاعره رابعه بلخي چې پلار يې د (زينت العرب) لقب ورکړی و، او لسګونو نورو پوهانو او هوښيارانو په دې دورې کې استوګنه درلوده او کتابونه يې وړاندې کړل.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په ډله ييزه توګه د نقشې پر مخ ساماني قلمرو او پولې په ګوته کړي او د دې دورې د پوهانو او عالمانو نومونه دې وليکي.

پوښتنې

۱- زموږ په هېواد کې سامانيانو څه ډول سابقه لرله؟

۲- د سامان خدات اولادونو ولې لوړې حکومتي څوکۍ ترلاسه کړې؟

۳- د سامانيانو تر ټولو مشهور پاچا څه نومېده او په څه ډول يې ساماني دولت د بدبې اوج ته ورساوه؟

٤- د بغداد د عباسي خلفاوو او سامانيانو ترمنځ څه ډول اړيکه وه؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده‌کوونکي دې د سامانيانو د فرهنګي سياست په هکله يوه مقاله وليکي، په راتلونکي درسي ساعت کې دې ترټولو غوره مقاله د ښوونځي په تابلو کې وځړول شي، چې نور زده‌کوونکي ورنه ګټه واخلي.

غزنویان او سلجوقیان

ترکان د هغو قومونو له ډلې څخه وو چې په مرکزي آسیا کې اوسېدل، له یادو شوو قومونو سره د سامانیانو د حکومت په دورې کې ډېرې اړیکې ټینګې شوې نو له دې کبله د ترکانو ځینې ډلې د اسلام په سپیڅلي دین مشرفې شوې او د ترکانو ځینې سرداران او مشران د ساماني دولت د چوپړ په لاره کې لوړو حکومتي مقاماتو او په ځانګړې توګه نظامي منصبونو ته ورسېدل.
یو هم له دې مشرانو څخه الپ تګین نومېده چې د سامانیانو له خوا د خراسان یا افغانستان د سپه سالارۍ دنده ورته سپارل شوې وه. نوموړی د غزنویانو د لړۍ بنسټګر بلل کېږي.
زموږ دهېواد په تاریخ کې د ترکانو په نامه درې لړۍ (غزنویان، سلجوقیان او خوارزم شاهیان) مشهور دي. په دې لوست کې به د ترکانو دوې مهمې کورنۍ (غزنویان او سلجوقیان) وپېژنئ.

د غزنویانو دولت

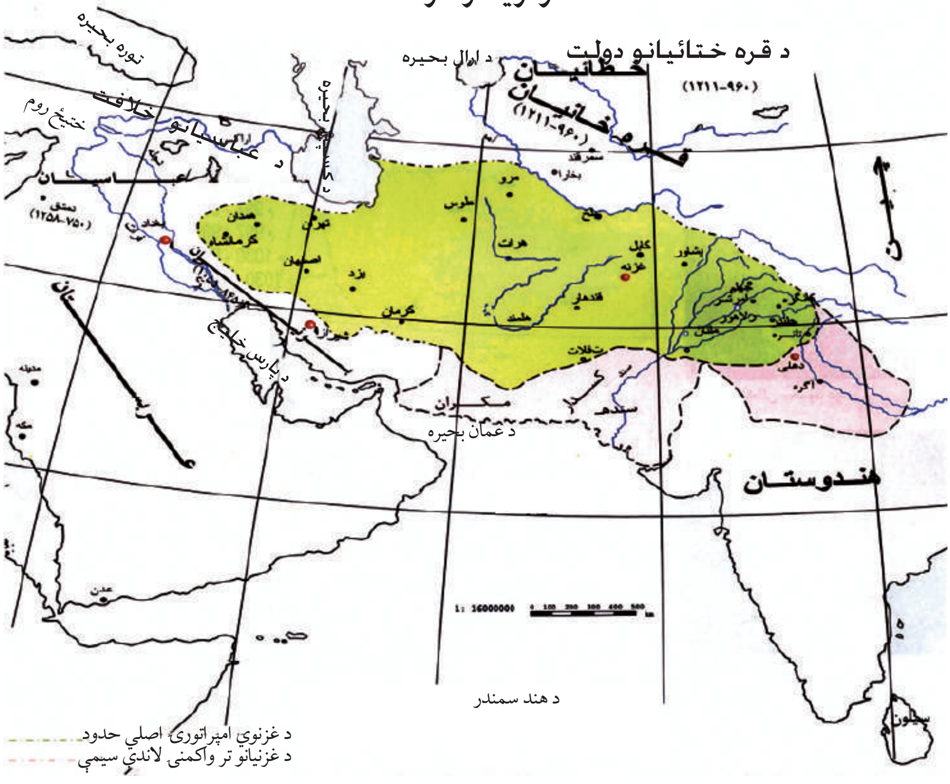

غزنویان

زموږ په هېواد کې د غزنه (غزنین یا غزني) ښار په ځانګړې توګه هغه وخت د اهمیت وړ وګرځېد چې د سامانیانو ترکي سردار الپ تګین په (۳۵۰ ق/ ۹۶۱ م) کال کې د امیر عبدالملک بن نوح د

مرګ په وخت کې په هغه توطئه کې ګډون وکړ چې غوښتل يې د خپلې خوښې شهزاده د واک ګدۍ ته ورسوي؛ خو ونه توانيد نو ځکه له خپلو لښکرو سره غزني ته لاړ او دغه ښار يې د خپل مرکز په توګه غوره کړ خو د غزنويانو واک د سبکتګين په نامه د يوه بل ترکي غلام په واسطه تثبيت شو. دغه سړی چې په اصل کې د مرکزي آسيا له ترکانو څخه و، له زنداني کېدو وروسته د الپ تګين له خوا و اخسيستل شو او د نوموړي د هوښياری له کبله د الپ تګين د پام وړ وګرځيد، تر هغه ځايه چې د نوموړي د ساتونکو مشري ور په غاړه شوه او د الپ تګين له لور سره يې واده هم وکړ.

سبکتګين

په (۳۵۲ق/ ۹۶۳م.) کال کې د الپ تګين له مړينې وروسته د ده زوی ابو اسحاق ابراهيم درې کاله او بيا د ده وروسته بلکاتګين د لسو کلونو لپاره د غزني اداره په غاړه لرله او دوی د الپ تګين خلاف د سامانيانو سره خپلې اړيکې ټينګې کړې.

خو د غزني کمزورې ادارې او په غزني باندې د لويکيانو اونورو مخالفينو احتمالي لاس بري، ترکي افسران او سرتېري دې ته وهڅول تر څو سبکتګين د الپ تګين زوم د خپل امير په توګه وټاکي.

د نوموړي د واکمنۍ موده په (۳۶۶ق، ۹۷۶ م) کال کې پيل او په (۳۸۷ق،۹۹۷م) کال کې د ده له مړينې سره يو ځای پای ته ورسېده او نوموړي په دې دورې کې د غزنويانو حکومت ځواکمن کړ.

سبکتګين بُست او قصدار په خپل قلمرو کې دننه او همدارنګه د دې حملو په ترڅ کې يې د افغانستان مشهور پوه او اديب ابوالفتح بُستي هم خپل چوپړ ته حاضر کړ.

دهندوستان په لور يې هم لښکر کښۍ وکړې. چې برسېره پر ديني اعتبار غزنويانو ته ډېر غنيمتونه هم په لاس ورغلل. او د حکومت ساحه يې د هندتر جيپال پورې ورسېده.

سبکتګين د هېواد د ادارې لپاره، ايالتونه د خپلې کورنۍ د غړو ترمنځ وويشل چې ډېر مهم ښار (نيشاپور) يې خپل زوی ابوالقاسم محمود، بُست يې بل زوی نصر او همدارنګه غزني او بلخ يې بل زوی اسماعيل ته وسپارل.

سلطان محمود غزنوي

سلطان محمود غزنوي

د سبکتګين له خوا اسماعيل (د سبکتګين د لور له خوا لمسي) ته د بلخ او غزني حکومت سپارل، د ده او محمود غزنوي (چې يو تکړه او په کار پوه سړی و)، د اختلاف لپاره يې زمينه مساعده کړه. نو په دې توګه څه وخت چې په (۳۸۷ق/ ۹۹۷م) کال کې سبکتګين مړشو، نوموړي خپل ورور له واکه لېرې کړ او د غزنوي

دولت اداره يې پخپله غاړه واخيسته. د محمود غزنوي منظم سياست په افغانستان او د هغه په شاوخوا کې د سيمه ييزو حکومتونو په له منځه وړلو ولاړ و او دې کار د ده واکمني ځواکمنه کړه. په دې توګه چې سيستان، غرجستان (هزاره جات)، ګوزګانان (جوزجان)، چقانيان او خوارزم د غزني دربار اطاعت ته غاړه کېښوده.

فتوحات

زموږ د هېواد په تاريخ کې محمود غزنوي څکه د ستر فاتح په توګه پېژندل شوی چې ده زيات فتوحات په ځانګړې توګه د هندوستان په لورې تر سره کړي دي. نوموړي د بېلابېلو دلايلو له مخې په هندوستان باندې يرغلونه تر سره کړل، د اسلام خپرېدل او هغه قيمتي غنيمتونو چې د هندوستان په معبدونو او بت خانو کې ساتل کېدل لاسته راوړل.

د محمود غزنوي د يرغلونو په پايله کې يې په هندوستان کې د اسلام د سپېڅلي دين رېښې وغځولې او همدارنګه ډېر زيات غنيمتونه د غزنوي ترکانو سرتېروته لاسته ورغلل. په ځانګړې توګه د هندوستان په ګوجرات کې په (٤١٦ق/١٠٢٥م)کال کې د سومنات بت فتحه کړ چې د هند د ډېرو لويو او مشهورو بتانو له ډلې څخه و. د غه کار د سلطان محمود غزنوي او د ده د سرتيرو د ډېر شهرت لامل وګرځېد. د هند په لور د لشکر کښيو په اړه د پام وړ خبره دا ده چې دا کار د غزنوي دولت د سرتېرو لپاره بوختيا وه چې په دې توګه غزنوي دولت له هغو خطرونو څخه په امن پاتې شو کوم چې د سرتېرو او افسرانو له پلوه ورته متوجه و. په هرحال، د سلطان محمود غزنوي فتوحات چې په هره انګېزه تر سره شوي، د هندوستان په سيمه کې په تېره بيا د اسلام د خپرېدو په برخه کې ډېر اغېزمن وو او د اسلام دين چې مخکې تر ملتانه رسېدلی و، د غزنويانو په دوره کې د هند تر ډېرو نورو سيمو پورې ورسېد.

د سلطان محمود غزنوي ځايناستي

سربېره پر دې چې سلطان محمود غزنوي د خپل حکومت په منځنيو کلونو کې د مسعود په هکله مناسب نظر درلود او نوموړی يې خپل وليعهد وټاکه خو د ژوند په وروستيو کلونو کې په مسعود باندې بدګمانه شو او د ده په ځای يې خپل بل زوی (محمد) وليعهد وټاکه، د دې لپاره چې د ده زړور او مېړنی زوی (مسعود) له مرکز څخه ليرې لاړ شي نو د ری او (تهران) او جبال (د ايران لويديځ) ايالتونو مشر يې وټاکه.

سلطان محمود غزنوي په (٤٢١ ق/١٠٣٠ م) کال کې مړشو او محمد د خپل پلار په غوښتنه په غزني کې پر تخت کښيناست.

محمد له خپل ورور (مسعود) سره د واک د وېش غوښتنه رد کړه خو مسعود په بريالیتوب سره له تهران څخه د نيشاپور په لور پرمختګ وکړ او د (روژې٤٢١ق/ سپټمبر ١٠٣٠ م) کال کې هغه

په غزني کې د غزنویانو تاریخي منار

وخت چې د غزني لښکرو خبر ترلاسه کړ چې د خراسان لښکرو مسعود د پاچا په توګه اعلان کړي نو د دې خبرې په اوریدو سره یې بې له ځنډه محمد له واکه لیرې کړ.

مسعود غزنوي د خپلې پاچاهی په وخت کې له مخالفینو او سرغړوونکو سره زیاتې جګړې وکړې.

نوموړي د خپل پلار ډېر شمېر هغه ملګري ووژل او یا یې زنداني کړل چې د ده په اند د نوموړي د ځایناستي په نه قبلولو کې یې د ده له پلا رسره سلا وه. په حکومت کولو کې یې هم استبدادي لاره غوره کړه او په خلکو یې زیاتې مالیې و ټاکلې. او له بلې خوا د سلجوقي کورنۍ په مشرۍ د اغز د ترکمنانو نوي واک نوموړی لاکمزوری کړ او په پای کې په هغه جګړه کې چې په (۴۳۱ق/۱۰۴۰م) کال په روژې کې د یادوشوو ترکمنانو او غزنویانو ترمنځ سرخس ته نژدې د دندانقان په سیمه کې وشوه. غزنویانو سخته ماته وخوړه مسعود غزنوي له دې ځایه د غزني په لور تېښته وکړه او خرنګه چې نوموړي فکر کاوه چې د ترکمنانو تر ښارني لاندې نه شي، نو ځکه له خپلې کورنۍ او خزانو سره د هند په لور وتښتېد. مسعود په (۴۳۲ق/۱۰۴۱ م) کال کې په هغه توطئه کې ووژل شو چې د نوموړي د ورور محمود له خوا ورته برابره شوې وه. له دې وروسته غزنویان د (۱۳۰) کلونو لپاره په واک کې پاتې شول خو د دوی واکمني د افغانستان په ځینو سیمو او همدارنګه د بلوچستان او پنجاب په یوې برخې پورې محدوده شوه.

غزنوي پاچاهان

نوم

الپ تګین

سبکتګین

اسماعیل بن سبکتګین

سلطان محمود غزنوي

محمد بن محمود

سلطان مسعود

مودود بن مسعود

مسعود بن مودود

بهاالدوله علي بن مسعود

سلجوقیان

سلجوقیان په اصل کې د اغز له ترکمنانو څخه شمېرل کېږي چې د اتمې هجري پیړۍ په ترڅ کې یې د خوارزم (ارال) بحیرې او د سیر دریا سیمې ته کډې وکړې.

دسلجوقي کورنۍلوی نیکه دقاق(تقاق)نومېده.نوموړی د ترکي پاچاهانو په خدمت کې حاضر و او سلجوق هم د همدې (دقاق) زوی د ترک پاچاهانو په خدمت کې شپې ورځې تېرولې.

د سلجوقي دولت د واکمنۍ سیمې

ویل کېږي چې دی او کورنۍ یې په (۳۸۲ق./۹۹۲ م.) کال کې مسلمان شول. د سلجوق درې زامن اسرائیل، میکائیل او موسی په نومونو د ماوراءالنهر لورته کډوال شول او هلته یې د سامانیانو خدمت ته غاړه کېښوده. خو د سلطان محمود غزنوي له خوا د اسرائیل نیول او د هندوستان کالنجر په زندان کې وروسته له اوو کلونو بند څخه د ده مړینه، د ترکمنې سلجوقیانو او ترک غزنویانو تر منځ اړیکې خرابې کړلې او په ځانګړي توګه د سلطان مسعود غزنوي سیاستونو دوی ته دا زمینه برابره کړه

چې سیاسي او نظامي واکمني ترلاسه کړي. دوی په (۴۲۹ق/ ۱۰۳۸م.) کال کې د خراسان مشهور ښار نیشاپور ونیو. او وروسته یې د جګړې په ترڅ کې د دندانقان په سیمه کې د سلطان مسعود غزنوي ځواکونو ته سخته ماته ورکړه، په دې جګړه کې د سلجوقیانو د جګړې مشري د مېکائیل زوی طغرل بېګ په غاړه لرله چې نوموړي سربېره په نېشاپور د ماوراءالنهر، افغانستان او اېران نور مهم ولایتونه هم لاسته راوړل.

طغرل بیګ د سلجوقي حکومت د لړۍ بنسټګر ګڼل کېږي او تر (۴۵۵ق/ ۱۰۶۳ م) کال پورې یې واکمني وکړه. له (۲۶) کلونو واکمنۍ وروسته د ده له مړینې سره سم د نوموړي وراره الپ ارسلان واکمنۍ ته ورسېده. نوموړي خواجه نظام الملک خپل وزیر وټاکه د دې پوه وزیر په هڅو سره یې دولت او سلجوقي نظام له ښه کورني ثبات څخه برخمن شو او په بهرنۍ برخه کې یې په (۴۶۲ق/ ۱۰۷۰ م) کال کې د وان او ارزروم د بحیرې په منځ کې د ملازجرد په مشهوره جګړه کې رومیانو ته ماته ورکړه. د روم قیصر دیوژن رومانوس یې اسیر او کوچنۍ آسیایې تر لاسه کړه.

الپ ارسلان په (۴۶۵ق/ ۱۰۷۳م.) کال کې د خوارزم په لاره کې ووژل شو او له ده څخه وروسته د نوموړي زوی ملک شاه سلجوقي د خواجه نظام المُلک په هڅو واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي نه یوازې په کورنیو ګډوډیو برلاسی شو، بلکې د سلجوقي دولت ترواک لاندې سیمه یې د ختیځ لورته ترچینه او لویدیځ لورته د مدیترانې ترسمندره پورې ورسوله.

د ملک شاه حکومت د خواجه نظام الملک په ایسته کولو او د تاج الملک قمي په راوستلو سره د کمزورۍ خواته روان شو او په (۴۸۵ق/ ۱۰۹۲ م) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم د ده د کورنۍ د غړو ترمنځ د واکمنۍ د لاسته راوړلو په موخه جګړې پیل شوې او دغه جګړې د دې لامل شوې چې د سلجوقیانو سیمې د شهزاده ګانو ترمنځ وویشل شي او هر شهزاده د خپل وزیر او سرپرست چې (اتابک) په ورته ویل کېده، په مرسته ولایت اداره کاوه.

اتابکانو هم له څه مودې وروسته د خپلواکۍ خوبونه ولیدل او همدارنګه د ایران په آذربایجان او لرستان کې یې خپلواکه لړۍ رامنځته کړه. د سلجوقیانو د واکمنۍ ختیځې سیمې، افغانستان چې د سلطان سنجر تر واک لاندې راغی او نوموړي له ډېر اخ او ډب وروسته مروه خپله پلازمېنه وټاکله. خو له (۴۲) کلونو واکمنۍ وروسته په (۵۵۲ق/ ۱۱۵۷م) کال کې د نوموړي له مړینې سره سم، د ختیځو سلجوقیانو کورنۍ هم کړه لاره ځانته غوره کړه او څرنګه چې سلطان سنجر ځایناستی نه درلود، نو د نوموړي خوري رکن الدین محمود په (۵۵۷ق/ ۱۱۶۲ م) کال کې د افغانستان او ماوراءالنهر په ځینو برخو واک وچلاوه. خو په دې کال کې د یوه سلجوقي سردار له خوا ونیول شو او بیا ړوند شو.

له دې وروسته افغانستان او ماوراءالنهر د غوري او خوارزم شاهي پاچاهانو ترمنځ د کرکېچونو ډګر شو.

په دې دورې کې اقتصاد او فرهنګ

د سلجوقیانو د دورې یو اثر

د محمود غزنوي فتوحاتو په ځانګړې توګه سر بېره د اسلام د دین په خپرېدو ډېره شتمني یې هم غزنویانو ته ورکړه؛ ځکه د دې یرغلونو په ترڅ کې ډېر غنیمتونه د دوی په برخه شول. چې د دې شتمنیو په وسیله د غزني ښار ودان او آباد شو، د غزني په ښار کې ډېر جوماتونه، کتابتونونه او ماڼۍ ورغېدې. د غزني جومات د دبدبې په هکله ویل کېږي چې د بغداد له جومات سره برابر و.

د غزنویانو په وخت کې د ماڼیو جوړول هم دود وو او ویل کېږي چې سلطان مسعود غزنوي یوازې د اووه میلیونو درهمو په بیه یوه ماڼۍ جوړه کړه چې د ودانۍ او جوړولو کارونو یې څلورو کلونو پورې دوام وکړ. د پلونو جوړولو په برخه کې هم د پام وړ کارونه تر سره شول او د سلطان محمود غزنوي له خوا د جیحون رود پر سر د زنځیرونو د پیوسته کولو په واسطه په (۱۶-۴۱۵ق/۲۵-۱۰۲۴م) کال کې د زورقي پله جوړول د غزنویانو د دورې له غوره نوښتونو څخه ګڼل کېږي.

زموږ په هېواد کې د کرنې په برخه کې د غزنویانو څخه د مخکنیو دورو په پرتله زیات توپیر ترسترګونه شو خو د غزنویانو له خوا د حاصل خیزو ولایتونو لاندې کولو او د پریمانه غنیمتونو لاسته راوړلو د غزنوي دولت د عوایدو کچه لوړه کړه دغه عواید په کا ل کې څه د پاسه سلو مېلیونو درهمو ته ورسېد.

له فرهنګي پلوه د غزني د ښار پرمختګ، د علومو د غوړېدو او دودېدو عامل وګرځید، په داسې کچه چې د سلطان محمود غزنوي په وخت کې د غزني ښار د دارالعلم حکم ترلاسه کړ او ویل کېږي چې د پوهانو سربېره د ده په دربار کې څلور سوه شاعران هم اوسېدل.

د غزنویانو دورې د نامتو پوهانو اوشاعرانو له ډلې څخه د لاندې کسانو نومونه د یادونې وړ دي. د نجوم، ځمکپوهنې او عقایدو په برخه کې نامتو پوه ابوریحان البېروني، ریاضي پوه ابوالحسن علي بن احمد نسوي، ابوالقاسم حسن عنصري، ابوالنجم احمد منوچهري، عبدالعزیز عسجدي مروزی او ابوالقاسم فردوسي او سلجوقیان هم سره له دې چې د فرهنګ او تمدن له پلوه بیرته پاتې وو او تراوسه یې خپل قبیلوي خویونه نه وو هېر کړي، دوی هم د سیمه ییزو وزیرانو او پوهو شخصیتونو څخه غوښتنه وکړه ترڅو د حکومتدارۍ په برخه کې ورسره مرسته وکړي، په دې توګه یې غوښتل چې د قبیلوي نظام د زیانونو کچه راټیټه کړي.

په دې دورې کې املاک او کرنيزې ځمکې د واکمنو له خوا هغو خلکوته ورکړل شوې چې په سلجوقي کورنۍ پورې يې اړه درلوده، له دې کبله د کرنې برخه زيانمنه شوه. خو په دې دوره کې د جوماتونو او قبرونو بيا رغونه د ځانګړې مذهبي ارزښت لرونکې وه، د ښوونې او روزنې لپاره د (نظاميه) په نامه مدرسې هم د هېواد په بېلابېلو برخو کې جوړې شوې. د دوی د آباديو له ډلې څخه د جوزجان په سرپل کې د امام خرد زيارت، د بلخ په دولت آباد کې يو منار او په بلخ کې د بابا حاتم زيارت يادولای شو. د نورو فرهنګي بدلونونو له ډلې څخه د ترکي اداري اصطلاحاتو دودېدل لکه کوتوال (د کلاګانو سرمشر)، باسقاق (د ماليې اخيستلو مامور) او همدا راز د رنګارنګ او ارزښتمنو جامو دودېدل.
همدارنګه سلجوقيان د دري او فارسي ژبې د جدي خدمت کوونکو څخه شمېرلای شو ځکه نوموړې ژبه د دوی په وسيله عراق، اذربايجان او کوچنۍ آسيا (اوسنۍ ترکيې) ته ورسېدله.
د سلجوقي دورې د مشهورو فرهنګي او علمي څېرو نومونه په لاندې توګه يادولی شو:
حکيم مجدود چې په سنايي غزنوي مشهورو، خواجه عبدالله انصاري، شيخ محمد غزالي او همدارنګه شاعره او هنرمنده مېرمن منيژه مهستي.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په دوو (الف) او (ب) ډلو ووېشل شي، د الف ډله دې د غزنويانو په دورې کې د غزني د پرمختګ او آبادۍ علتونو او (ب) ډله دې د سلجوقيانو په دورې کې زموږ د هېواد د فرهنګي پراختيا د علتونو په برخې کې يو له بل سره خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

۱- ولې سلطان محمود غزنوي په هندوستان کې له فتوحاتو سره مينه درلوده؟
۲- د سلطان محمود غزنوي ځايناستی څه نومېده او سلطان مسعود څه ډول ماته وکړه؟
۳- سلجوقيان په اصل کې له کومو خلکو څخه دي او په څه ډول يې دولتي واکمني ترلاسه کړه؟
٤- د سلجوقي دولت تر ټولو مهم وزير څه نومېده؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده‌کوونکي دې د ابوريحان البيروني او خواجه عبدالله انصاري د آثارو په هکله يوه مقاله وليکي او تر راتلونکې لوست دې ټولګي ته وړاندې کړي.

غوریان او خوارزم شاهان

غوریان او خوارزم شاهیان زموږ د هېواد او سیمې د تاریخ هغه واکمن ګڼل کېږي چې د ځانګړي ارزښت او نقش څخه برخمن وو. غوریانو هغه وخت چې په غور کې د سلطنت بنسټ کېښود، نو هندوستان یې هم تر خپلې ولکې لاندې راوست. خوارزم شاهیان سره له دې چې د ترکي سلسلو او د ماوراٴلنهر په شمال کې خوارزم ته منسوب وو خو زموږ هېواد یې هم تر واک لاندې و.

زموږ په هېواد کې د یادو شوو لړیو ترولکې لاندې، د وضعې څېړنه د دې لوست موضوع ده، ورسره به آشنا شئ.

د غوریانو دولت

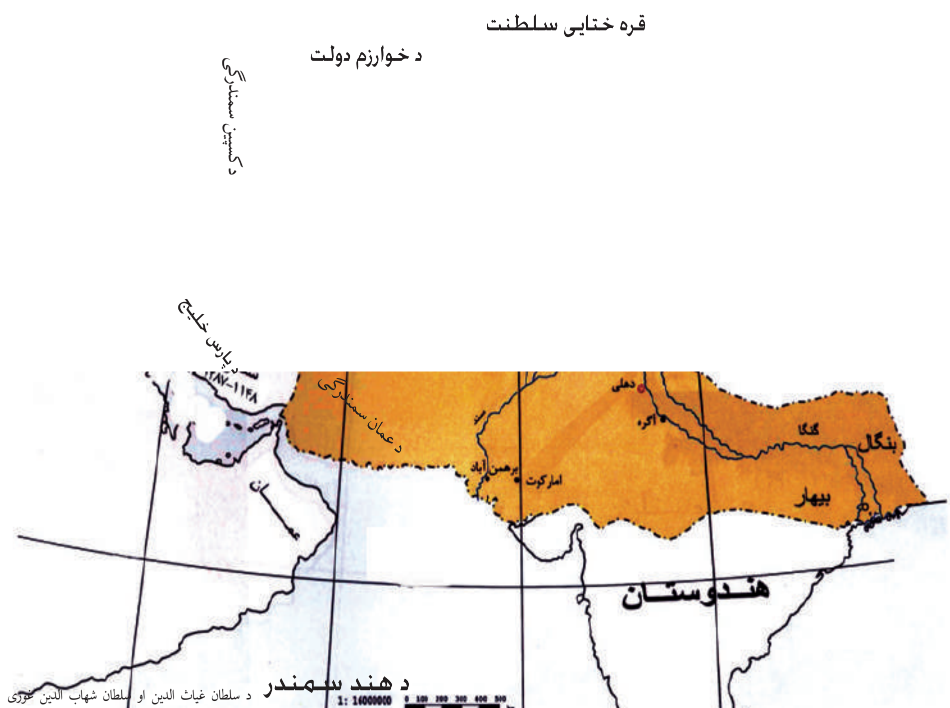

د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین غوری په زمانه کې د افغانستان د غوریانو د امپراتوری پولې

غوریان چې زمونږ د هېواد افغانستان په مرکز کې له غور څخه پاڅېدل، په اصل کې یې رېښه ملک شنسب ته رسېږي. نوموړي په غور کې امارت درلود، منهاج السراج جوزجاني د (طبقات ناصري) په کتاب کې د ملک شنسب په اړه ویلي دي: نوموړی د اسلام په لومړیو کې ژوند کاوه او په داوطلبانه توګه یې د حضرت علي رضي الله عنه په دورې کې د نوموړي په واسطه د اسلام په سپېڅلي دین مشرف شو او همدارنګه د امارت دوه سمبولونه (عهد او لوا) ده ته ورکړل شول.

غوري شاهان د ځانګړي جغرافيوي موقعيت او د سيمې د ډېرو لوړو ژورو په لرلو سره، له هماغه لومړيو څخه د نسبي خپلواکۍ لرونکي وو، ډېر پاچاهان او هېواد نيوونکي و نه توانېدل چې دا سيمه لاندې کړي. غوريانو له عباسي نهضت سره فعاله

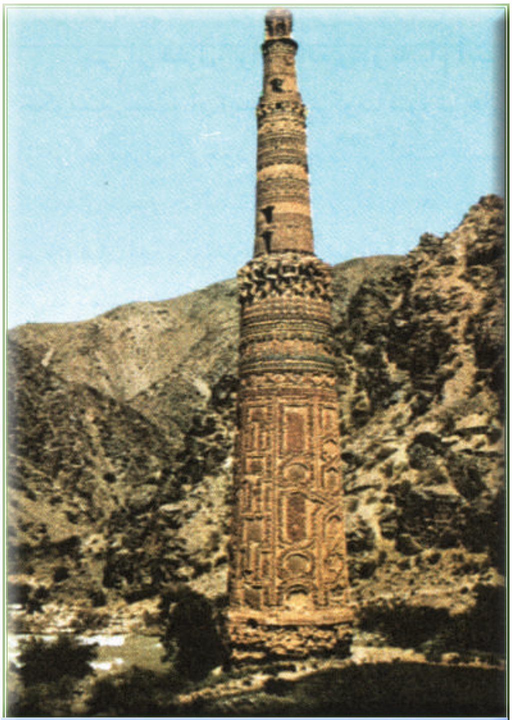

د غور جام منار

ونډه واخيسته او امير فولاد غوري له ابومسلم خراساني سره مرسته وکړه.

خو لومړی کس چې له هارون الرشيد څخه يې (عهد او لوا) ترلاسه کړل، امير بنجي نهاران نومېده. نوموړی وروسته له امير فولاد څخه د غور دويم څواکمن امير بلل کېده.

د غور له اميرانو څخه محمد سوري د سبکتګين او د ده د زوی سلطان محمود غزنوي هم عصره و چې په کلکه به د زوی او پلار د يرغلونو په وړاندې درېده. په پای کې سلطان محمود غزنوي په (٤٠١ق/١٠١١ م) کا ل کې په محمد سوري يرغل وکړ او هغه يې ونيوه. او د سلطان محمود غزنوي په بند کې له منځه لاړ؛ خو د غور واکمني د سلطان محمود غزنوي له خوا د هغه زوی شيث ته ورکړل شوه. وروسته له دې غوريان د غزنويانو تر ولکې لاندې راغلل. سره له دې چې په خپلې سيمې کې خپلواکه وو، خو غزنويانو ته به يې باج ورکاوه. دغې وضعې د سلطان بهرام شاه غزنوي او سلطان سنجر سلجوقي تر پاچاهۍ پورې دوام وکړ. په دې دورې کې غوريانو د علاوالدين حسين تر مشرۍ لاندې په (٥٤٧ق/١١٥٢ م) کال کې له سلطان سنجر سلجوقي سره جګړه وکړه. خو علاوالدين حسين د سلطان سنجر سلجوقي له خوا ماته وخوړه، بيا د غور مشرۍ ته ورسېد.

علاوالدين حسين له څه مودې وروسته پر غزني يرغل وکړ او غزني يې ونيو، خپل ورور سيف الدين يې د بهرام شاه غزنوي پر ځای په غزني کې حاکم وټاکه. له څه مودې وروسته د غزني خلکو د هغه پر ضد پا څون وکړ او د سيف الدين په وژلو سره يې يوځل بيا بهرام شاه غزنوي د پاچاهي پر تخت کښناوه.

علاوالدين حسين د غزنويانو د دې عمل څخه د غچ اخيستلو په نيت په (٥٥٦ق، ١١٦٠م)کا ل

کې هغه وخت چې د بهرام شاه زوی خسرو شاه واکمن و، په غزني یرغل وکړ. غزني یې ونیو او ویې سوزاوه له دې وروسته نوموړی په علاوالدین جهانسوز مشهور شو.

له علاوالدین څخه څه موده وروسته د هغه وراره غیاث الدین بن سام د غور واکمن شو او نوموړي د خپل زړور ورور شهاب الدین محمد بن سام په مرسته غزان ته چې د غزني حاکم و، ماته ورکړه او د غوریانو تر لاس لاندې سیمه یې له سند څخه تر کرمان پورې ورسوله سلطان شهاب الدین په (۵۷۹ق/ ۱۱۸٤ م) کال کې لاهور هم ونیو او د غزنویانو سلطنت یې په بشپړه توګه له منځه یوړ. د شهاب الدین د اقداماتو په ترڅ کې د غوریانو هېواد ډېر پراخ شو. په دې ډول د کسپین(خزر) سمندر له څنډو څخه نیولې بیا په هند کې د جمنا تر ساحله او له جیحون څخه تر بلوچستان پورې خطبه د سلطان غیاث الدین په نامه ویل کېده.

سلطان غیاث الدین غوري

په (۵۹۹ق/۱۲۰۳م)کال کې د سلطان غیاث الدین له مړینې وروسته د نوموړي ورور شهاب الدین محمد چې د معزالدین په لقب مشهور و، پر تخت کېناست. خو دی په مرکزي آسیا کې د یوه بل ځواک سره مخامخ شو چې خوارزم شاهیان نومېدل. چې په پایله کې یې غوریانو ته ماته ورکړه او سلطان شهاب الدین هم په (٦۰۲هـ/ ۱۲۰٦م)کال کې د یوه مخالف له خوا ووژل شو.

د غوري حکومت کمزوري د غیاث الدین محمد د زوی غیاث الدین محمود له زماني راپیل شوه او امپراطوري یې د دوه ټوټې کېدو په لور روانه شوه.

څرنګه چې قطب الدین ایبک په ډهلي او ناصر الدین په سند کې د خپلواکی بیرغونه اوچت کړل نو ورو ورو غوري دولت یوازې په غور پورې محدود شو.

خوارزم شاهان

خوارزم چې په لرغونو متونو کې هوا زرمیا راغلی د هغې سیمې نوم دی چې د جیحون سیند د لوړې برخې او د کسپین (خزر) د بحیرې شمالي څنډې ترمنځ پرته ده. او خوارزم شاهان د دې سیمې او سېدونکو ته ویل کېږي. دوی هم د سیمه ییزو اسلامي حکومتونو د پاڅونونو په موده کې د خپلواکۍ بیرغ اوچت کړ او د ځانګړې حکمرانۍ لړۍ یې رامنځته کړه.

د خوارزم شاهانو لومړنۍ څېره انوشتګین غرجه نومېده چې په اصل کې د افغانستان په مرکز کې له غرجستان (اوسني هزاره جات) څخه و، نوموړی د هغو خدمتونو په بدل کې چې سلجوقي دولت ته یې ترسره کړل. لوړو مقامونو ته ورسېده چې په پای کې حتی د خوارزم امارت ور په برخه شو. د انوشتګین غرجه له مړینې وروسته د ده زوی محمد په (۴۹۱ق/ ۱۰۹۸ م) کال کې د سلطان سلجوقي له خوا د خوارزم حکمران وټاکل شو.

د خوارزم شاهیانو د دولت پرچم

محمد د لومړي ځل لپاره په ځان د (خوارزم شاه) نوم کېښود او د ټول عمر لپاره یې خپل حکومت د (سلطان سنجر سلجوقي) په ملاتړ پر مخ بیولو خو د ده زوی (اتسز) چې پوه او د فضیلت خاوند و، څه وخت چې په (۵۲۲ق/ ۱۱۲۸ م)کال کې د خوارزم مشر شو، نو د سلجوقي حکومت څخه یې د خپلواکۍ لپاره هڅې وکړې.

نوموړي په (۵۳۵ق/۱۱۸۱م) کال کې د سلجوقيانو نوم له خطبې او سکې ايسته کړ، او په بشپړه توګه يې خپله خپلواکي اعلان کړه او هڅه يې وکړه چې د نويو سيمو په لاندې کولو سره خپله تر لاس لاندې جغرافيايي سيمې پراخه کړي.

د خوارزم شاهانو پياوړي اميران عبارت وو له علاوالدين تکش او علاوالدين محمد څخه و چې په ځانګړې توګه د علاوالدين د حکومت په دورې کې د خوارزم شاهي دولت تر ولکې لاندې سيمې خپل اعظمي حدته ورسيدې. د غوريانو حکومت هم په (۶۰۲ق/۱۲۰۶م) کا ل کې د علاوالدين له خوا رنګ شو. او په دې توګه د سند د سيند تر څنډو پورې د خوارزم شاهانو واکمني وغزيده. سره له دومره پراختيا، بيا هم خوارزم شاهي دولت ډېره موده پاتې نشو. ځکه له يوه پلوه يې له عباسي خليفه سره اړيکې ښې نه وې چې په پايله کې ناصر الدين الله د خوارزم شاهانو له مخالفينو څخه ملا تړ وکړ او له بله پلوه مغولانو د چنګېزخان تر مشرۍ لاندې د دوی سيمه په (۶۱۷ق/۱۲۲۱م)کال کې تر يرغل لاندې ونيوه. مغولو د خوارزم ښار ونيوه چې په دې ترتيب د خوارزم شاهي دولت او واکمنۍ د له منځه وړلو موده راورسېده.

علاوالدين محمد خوارزم شاه له مغولو څخه وتښتېده او د مازندران سيند يوې جزيرې ته يې پناه يوړه. او هماغلته مړ شو، خو مخکې تر مړينې يې خپل زوی جلال الدين خپل ځايناستی وټاکه. نوموړي د مغولو پر وړاندې ډېر مقاومت وکړ خو د پروان په جګړه کې يې له دوی څخه ماتې وخوړه او سند ته وتښتېد. يو ځل بيا يې سند ته نژدې د چنګېزخان له خوا ماتې وخوړه او ډهلي ته يې پناه يوړه، يو ځل بيا يې د کرمان او شيراز له لارې ځان اصفهان او آذربايجان ته ورساوه خو په پای کې په (۶۲۷ق/۱۳۳۰م)کال کې د کردانو له خوا ووژل شو او خوارزم شاهي حکومت هم د ده له مرګ سره د تاريخ يوه برخه وګرځيده.

اقتصادي او فرهنګي وضع

د پرله پسې يرغلونو، لښکر کښيو او دوامداره جګړو په دليل که څه هم دا سيمه دومره د اقتصادي ودې او غوړيدنې لپاره مناسبه نه ده خو بيا هم زموږ خلکو به په دې دورې کې د کرنې، زراعت او توليدول له لارې خپلې لومړنۍ اړتياوې پوره کولې. وربشې، غنم، وريجې، پنبه، انګور، مميز، بادام، پنير يې توليدول. همدارنګه د هېواد له ځينو کانونو څخه سره زر، سپين زر، اوسپنه، مس، سرب او نوشادر استخراجېدل. او کوچنۍ صنايع، لکه: نساجي، چرم جوړونه، قالين او بدنه او وسله جوړول دود وو، دا دوره د پوهې او فرهنګ په برخې کې، د ساماني او غزنوي دورو ادامه بللي شوې ده. سره له دې ټولو، په ځانګړې توګه غوريانو ودانيو او آباديو ته پاملرنه وکړه او ځنې جوماتونه، کلاګانې او ودانۍ يې جوړې کړې.

د دوی د ودانيو له ډلې څخه د پام وړ عمرانات يو هم د هرات جامع جومات دی چې د غياث الدين محمد غوري په دورې کې يې کار پيل شو. بل په غور کې د جام منار چې ۶۴ متره لوړوالی لري د محمد غوري په نامه د يوه ډېرليک په لرلو سره د غور د جام په سيمې کې واقع دی چې د نړۍ له لويو منارونو څخه ګڼل کيږي.

له بلې خوا غوریان د مذهبي تسامح (آسانۍ) په برخه کې مشهور وو او د دوی دربار د بېلابېلو دیني او مذهبي ډلو او فرقو د پوهانو او عالمانو د تولېدو ځای ګڼل کېده.ددې د پوهانو او عالمانو د جدي ملاتړو له ډلې څخه بلل کېدل.

دوی پوهانو او عالمانو ته په درنه او د قدر په سترګه کتل. غوري امیرانو د علم او ادب سره دومره مینه لرله، هغه وخت چې علاوالدین جهانسوز د محمود غزنوي او د ده د ځایناستو ښایسته ودانۍ رنګولې په همغه حال نوموړي هغه شعرونه چې د دې ماڼیو په هکله ویل شوي وو، ټول یې په سرو زرو واخیستل او په خپل کتابتون کې یې کېښودل.

خوارزم شاهانو هم د ادیبانو او شاعرانو د ملاتړ سیاست وپاله او دا خبره مشهوره ده چې استز خوارزم شاه، د خپل انشا د دېوان مشرۍ لپاره رشید الدین محمد وطواط بلخي غوره کړ.

او دغه هنرمند شاعر چې په عربي او فارسي، نظم او نثر کې یې لوی لاس درلود، (حدائق السحر في دقایق الشعر) کتاب یې د ده په لارښوونې ولیکه. دغه کتاب د معاني، بیان او د وینا د لفظي او معنوي صنایعو په برخه کې ولیکل شو. همدارنګه سیده بیګم (علویه) د کمال او فضل خاونده او د دېوان لرونکې شاعره په همدې وخت کې اوسېدله. نوموړې د وطواط بلخي د شعرونو په څواب کې شعرونه ویلي دي.

علاوالدین محمد سره له دې چې یو بې رحمه او د تدبیر او سیاست نه لرونکې څېره وه خو د یوه علم پال او ادب پالي څېرې په توګه پېژندل شوی او ویل کېږي چې نوموړی دیندار او علم دوست پاچا و.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې، له جغرافیوي نقشې څخه په ګټه اخیستنې سره د غور په تاریخي ارزښت خبرې وکړي.

پوښتنې

١- غوریانو ولې په عباسي نهضت کې ګډون وکړ؟

٢- د غور د مهمو امیرانو نومونه واخلئ.

٣- د سلطان سنجر سلجوقي په څنګ کې د انوشتګین غرچه او علاوالدین حسین د سیاستونو توپیر څه و؟

٤- رشیدالدین وطواط بلخي په کومه زمانه کې اوسېده او ترټولو مهم کتاب یې څه نومېده؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د افغانستان په تاریخ کې د غوریانو ونډه (نقش) په هکله مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې ټولګي ته وړاندې کړي.

مغول او آل کرت

زموږ په هېواد باندې د مغولو يرغلونه زموږ د سيمې د تاريخ له مهمو پېښو څخه ګڼل کېږي. دغه يرغلونه چې د مغولو په برلاسی او بريالیتوب پای ته ورسېدل زموږ د ټولنيز، سياسي، اقتصادي او فرهنګي ژوند په بېلابېلو برخو کې يې بېلا بېلې پايلې رامنځته کړې. د مغولو د برلاسی څرنګوالی او د دوی د واکمنی په دوره کې د کرتي دولت رامنځته کېدل، هغه موضوعګانې دي چې په دې لوست کې به يې ولولئ.

د مغولو د لومړنی واکمنی جوړښت

مغول په اصل کې د زېړ پوستو قومونو څخه وو چې د مرکزي، ختيځې آسيا په ځينو برخو کې اوسېدل. دغه قوم له بېلابېلو ډلو څخه جوړ شوی دی او ترټولو مهمې ډلې يې: تاتار، قيات، جلاير، قنقرات او کرائيت دي. دوی قبيلوي او د کډوالۍ ژوند کاوه. او تر هغه پورې چې يسوکابها در (د چنګيزخان پلار) په شپږمه هجري/ دولسمه ميلادي پېړی کې دوی سره متحد کړي نه وو، په جګړو او شخړو کې ښکېل وو.

وروسته د ده له مړينې، د نوموړي زوی (تموچين) د مغولو مشري ترلاسه کړه. تموچين د شپږمې پېړی په پای کې د مغولي قومونو په لويه غونډه کې د چنګيز خان لقب ترلاسه کړ. نوموړی وتوانېد چې د (اوومې هجري/ ديارلسمې ميلادي) پېړی تر لومړيو پورې په منځنۍ آسيا کې زياتره مغولي قومونه د ځان تابع کړي.

په چين کې د مغولو د پرمختګ او لاس اچونې خبر د سلطان محمد خوارزم شاه ترغوږه هم ورسېده او همدارنګه د چنګيزخان له پلوه يو پلاوی هم د خوارزم شاه دولت ته ولېږل شو چې په (٦١٥ق/ ١٢١٩م.) کال کې د چنګيزخان د استازي او سلطان محمد خوارزم شاه ترمنځ تړون لاسليک شو. خو د اترار ښار د حکمران له خوا چې د سلطان محمد خوارزم شاه له خپلوانو څخه و، د مغولي سوداګريز کاروان چور کول او د سوداګرو وژل، چنګيزخان ته ښه بهانه په لاس ورکړه چې په خوارزم شاهي دولت يرغلونه وکړي. نو په دې توګه په (٦١٦ق/١٢٢٠م.) کال کې د يرغل فرمان ورکړ شو، او په لسګونو زره مغولي سرتېري اسلامي سيمو ته ننوتل. وروسته د بخارا، سمرقند، خوارزم او مروې ښارونو د لوټولو او وژنو څخه زموږ د هېواد ځينې مهم ښارونه، لکه: هرات، غزني، کابل او باميان د مغولو په واسطه په سخته توګه ويجاړ او خلک يې ووژل شول. چې په دې توګه مغولي قومونه په افغانستان برلاسي شول او زموږ د هېواد په تاريخ کې يوه توره دوره رامنځته شوه.

چنګیز خان دخوارزم شاهي دولت تر لاس لاندې سیمو د نیولو وروسته، بېرته مغولستان ته وګرځید. نوموړی په (٦٢٤ق./١٢٢٧م.) کال کې د تبت د شمال له نیولو وروسته د (٧٢) کلنی په عمر مړشو. د چنګیزخان د ځایناستو له ډلې څخه یو ځل بیا د منګوقاآن د واکمنی په وخت کې هلاکوخان ته دنده وسپارل شوه چې په اسلامي نړۍ یرغل وکړي. نوموړي خپل ماموریت په (٦٥١ق/١٢٥٣ م) کا ل پیل کړ. هلاکوخان په (٦٥٦ق/ ١٢٥٨م) کال کې د عباسي خلیفه (المعتصم با الله) په وژلو او د بغداد په نیولو سره د عباسیانو د خلافت (٥٢٥)کلنه واکمني ختمه کړه. وروسته له عراقه یې همدارنګه ګرجستان، ارمنستان او د کوچنی آسیا (اوسنی ترکیې) ښارونه هم ونیوه. هلاکوخان په (٦٦٣ق/ ١٢٥٣ م)کا ل کې وروسته له دې چې له جیحون نه د مصر ترپولو یې خلک د مغولو تابع وګرځول، مړشو.

له دې وروسته د اوسني ایران او د افغانستان د لوېدیځ یوه برخه د هلاکوخان د اولادونو یعنې مغولي ایلخانانو په لاس ورغله خو ماوراءالنهر او افغانستان (تخارستان، بلخ او زابل) د یوې بلې مغولي ډلې (جغتائیانو) په لاس کې ورغلې. د افغانستان په نورو برخو کې سیمه ییزو مشرانو واکمني چلوله.

آل کرت

د آل کرت دولت

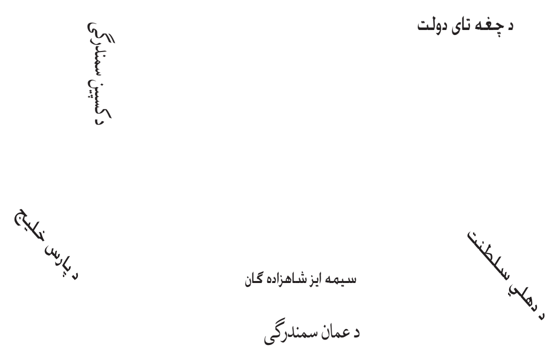

د مغولو په دورې کې یوله هغو سیمه ییزو حکومتو څخه چې د افغانستان په لویې برخې یې واکمني کوله آل کرت یا کرتیان وو. د کرتیانو اصل او نسب په هکله اختلاف موجود دی. ځینې دوی په غوریانو پورې تړي او ځینې نور مورخین بیا د ربیع فوشنجي د هغه شعر له مخې چې د ملک فخرالدین کرت په ستاینه کې یې ویلی، نوموړي په سلجوقي او ترکمني پاچاهانو پورې تړي. د فوشنجیانو هغه شعر په لاندې ډول دی:

قاعــده دوده ســنجر تــويي | واسطه ملك ســكـنــدر تويي
دوده سنجر زتو خواهد نويد | ملك سكندر به تو دارد اميد

په هر حال، ملک رکن الدين د دې کورنۍ له مشهورو شخصيتونو څخه و. نوموړی د تاج الدين مرغني زوی و چې د غوريانو له خوا په قلعه خيسارکې ګمارل شوی و.

د مغولو د يرغلونو په وخت کې، هغه د غور او غزني د ځينو برخو سر لښکر و او څرنګه چې د چنګيزخان د فتوخاتو آوازه يې واوريده نو د اطاعت لاره يې غوره کړه چې په دې توګه نوموړي ته د غور ولايت او شاوخوا سيمو حکومت وسپارل شو.

ملک رکن الدين د خپلې (٢٦) کلنې واکمنۍ په موده (٦٤٣-٦١٧ق/ ١٢٢٠- ١٢٤٥ م) کې د لور له پلوه لمسي (شمس الدين کرت) ته ډېره پاملرنه وکړه اونوموړی يې خپل ځايناستي وټاکه. او همدغه شمس الدين کرت چې وروسته له خپل نيکه واکمنۍ ته ورسېد، د کرتي اميرانو او مشرانو د لړۍ پيل بلل کېږي.

ملک شمس الدين هم دخپل نيکه په څېر د مغولو ملاتړی و او مغولو د نوموړي د دې کار په بدل کې ده ته د مهمو ختيځو ايالتونو مشري وسپارله چې د افغانستان يوه مهمه برخه د سند تر سينده پورې په کې شامله وه.

په هرات کې د اختيارالدين کلا

د ملک شمس الدين زياتره اولادونو او ځايناستې د مغولو سره د مرستې سياست ته دوام ورکړ. ملک معزالدين حسين کرت که هر څو له مغولو څخه د خپلواکۍ په لاره کې ګامونه پورته

کړل خو د مخالفینو په وړاندې د ناوړه چلند په لړلو او د بلخ، بادغیس او شبرغان د خلکو د وژلو او لوټولو په سبب د ډېرو پاخونونو سره مخ شو او په پای کې د غوري حکومت له خوا له واکه وغورځول شو. د دې کورنۍ وروستی مشر ملک غیاث الدین د ملک حسین زوی و چې د امیر تیمور گورکاني په عصر کې یې ژوند کاوه. په (۷۸٤ق/ ۱۳۸۳م) کال کې د تیمور په امر ووژل شو او په دې ترتیب د آل کرت دولت هم زموږ د هېواد د تاریخ یوه برخه وگرځیده. د آل کرت امیرانو شمېر اته کسان وو او (۱۳۰) کاله یې واکمني وکړه.

په ټولگي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې د نقشې څخه په کار اخیستلو، د مغولستان موقعیت پیدا او د افغانستان پر لور د مغولو د حرکت او نغوذ لاره پیدا کړي.

پوښتنې

۱- د مغولو د مهمو قبیلو نومونه واخلئ.

۲- مغول د لومړي ځل لپاره د کوم تاریخي شخصیت په مشرۍ سره راغونډ شول؟

۳- د مغولو او کرتیانو ترمنځ څه اړیکې موجودې وې؟

٤- د مغولو په وړاندې د کرتیانو د سیاست په هکله څه پوهېږئ؟ څرگند یې کړئ.

۵- عباسي خلافت څه وخت او د کوم مغولي کس له خوا له منځه لاړ؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې، د قبایلي ژوند د ځانگړتیاوو په اړه مقاله ولیکي او د ټولگي په راتلونکې درسي ساعت کې دې یې وړاندې کړي.

تیمور گورکاني او د ده ځایناستي

تیمور گورکاني هم د منځنۍ آسیا د غوسه ناکو نړۍ نیوونکو څخه و چې د چنګېزخان په څېر یې په سلګونو زره کسان مړه او د سمرقند په مرکزیت یې یوه پراخه امپراطوري رامنځته کړه، خو هغه اولادونه یې چې په ځانګړې توګه زموږ په هېواد یې واکمني وکړه، د پلار پر خلاف علمي او فرهنګي شخصیتونه وو او همدارنګه زموږ په هېواد کې د بېلابېلو پوهنو او هنرونو د رواجونکو څخه وو. په سیاسي او نظامي برخې کې د تیمور ګورکاني ټولې کار نامې او د هرات د تیموري دولت رامنځته کېدل به د دې لوست موضوع وي چې ورسره به بلد شئ.

مورخینو د تیمور نسب تومنای خان ته رسولی چې نوموړی د چنګېزخان له کورنۍ څخه و. تیمور په (۷۳۶ق/ ۱۳۳۶ م) کال کې د ازبکستان، سمرقند ته نژدې د کش په ښار کې وزیږېد. تر (۷۶۲ق/۱۳۶۱م) کال پورې د تیمور د ژوند په هکله سمه اطلاع نه لرو، پرته له دې چې ویل شوي نوموړي په هلکتوب کې علم او ادب زده کړل او په غیشو ویشتلو بوخت شو خو په ځوانۍ کې یې د امیر حاجي بر لاس په اداري دستګاه کې خدمت کاوه. ځرنګه چې امیر حاجي په مرکزي آسیا کې د داخلي رقابتونو په لړکې، افغانستان ته وتښتېده، دی هم ورسره و. تیمور ډېر ژر ماوراءالنهر ته راوګرځېد او دا ځل د کاشغر له خان سره یو ځای شو. نوموړي ته د کاشغرخان د کش ښار اداره وسپارله. له دې نیتې وروسته د ده شهرت زیات شو او د نوموړي واکمني د ماوراءالنهر په ډېرو برخو کې پراخه شوه. ګورکاني (زوم) لقب یې هغه وخت غوره کړ چې د ماوراءالنهر د یوه امیر (امیر حسین قزغني) خور یې په نکاح کړه.

تیمور د امیر حسین قزغني په مرسته له ماوراءالنهر څخه د جغتایي ترکانو لاسونه لنډ کړل او ځرنګه چې په (۷۷۱ق/ ۱۳۷۰ م) کال کې یې د بلخ په شاوخوا کې امیر حسین او د ده زوی ووژل نو د ماوراءالنهر په ځواکمن مشر بدل شو او سمرقند یې خپله پلازمېنه وټاکله.

د تېمور يرغلونه

تيمور د (۷۳۳ق./ ۱۳۳۳م. او ۷۸۱ق/۱۳۸۰ م.) کلونو په منځ کې څلور ځله د خوارزم په هېواد پسې لښکرې وايستې او هغه يې رنګ کړ. مغولستان او قبچاق دښته يې فتح کړه او خپل څوارلس کلن زوی (ميران شاه) د خراسان (افغانستان) لاندې کولو پسې ولېږه او په خپله هم پسې ورغی، نوموړي هرات کې په پراخه ورانکاريو لاس پورې کړ. د ښار ټولې ودانۍ يې رنګې کړې پرته د اختيارالدين له ارګ څخه او د يادولو وړ ده چې ډلې ډلې د نامه او اعتبار خاوندان لکه عالمان، فقيهان او پوهان يې په جبري توګه د سبز ښار ته ولېږل.

ملک غياث الدين کرتي که څه هم په لومړيو کې د تيمور له غوسې په امان پاتې شو خو په (۷۸۵ق/۱۳۸۳م) کال کې د تيمور په امر ووژل شو او د آل کرت د لړۍ پاڼه هم واوښته.

تيمور په خپله (۲۹) کلنه واکمنۍ کې د خپلو ډېرو سختو يرغلونو او حملو په پايله کې په سلګونو زره انسانان ووژل او له چين څخه تر مديترانې او همدارنګه د روسيې او مسکو د استپونو څخه تر ډهلي پورې سيمې يې ونيولې او د لويې امپراتورۍ بنسټ يې کېښود. د تېمور د لښکرو اصلي هسته جغتايي ترکانو تشکيلوله. د ده په لښکرو کې ځينې ښځې هم وې تيمور په (۸۰۷ق/ ۱٤۰٤م) کال کې د (۷۱) کلونو په عمر مړ شو.

د تېمور ځايناستي

د مړينې په وخت کې يې ۳۶ زامن او لمسيان لرل. د دې لپاره چې د ده نه وروسته يې د اولادونو ترمنځ په واکمنۍ جګړې پيښې نه شي. په ژوند يې فتح کړي هېوادونه د دوی ترمنځ ووېشل. سره له دې هم، د تيمور له مړينې څخه وروسته د ده د دوو زامنو او لمسيو ترمنځ اختلاف رامنځته شو. او دواړو زامنو يې ورو ورو د خپلو ورېرونو له خوا نيول شوې سيمې ترلاسه کړې. دوی دوه نسبتاً پراخه دولتونه رامنځته کړل. يو يې د ميران شاه او د ده د زامنو دولت په عربي عراق، د ايران په لويديځ ګرجستان، ارمنستان او الجزاير کې او دويم دولت د شاهرخ په

خراسان، افغانستان او ماوراءالنهر کې رامنځته کړ چې مرکز یې د هرات ښارو.

که له یوه پلوه د میران شاه دولت، د نوموړي د لېونتوب، د ده د زامنو ترمنځ د اختلاف او د قراقویونلو ترکمنانو او همدارنگه د ایران د آل جلایر د واک نیولو په دلیل له منځه لاړ خو له بله پلوه د شاهرخ دولت د ده او د نوموړی د درباریانو کفایت او پوهې له برکته دوام وکړ.د ده دوره د افغانستان په تاریخ کې چې مرکز یې هرات و، روښانه دوره بلل کېږي.

نوموړي (٤٣) کاله واکمني وکړه. د ده په دوره کې هرات نه یوازې د لوی کتابتون چې د شاهرخ په امر جوړ شوی و، لرونکی شو. بلکې د پوهانو او عالمانو د غونډېدو مرکز وگرځېد. د ده له مېرمنو څخه یوه گوهرشاد آغا(په ترکي ژبه کې آغا د ملکې نوم دی) نومېده. چې د ښوکارونو په کولو او د خیر د آثارو په رامنځته کولو مشهوره وه.

وروسته له شاهرخ څخه د ده زوی الغ بیگ واکمنۍ ته ورسېد. دی هم د پلار په څېر علم دوست او پوه سړی و. خو په (٨٥٢ق/١٤٤٨م)کال کې د خپل زوی له خوا ووژل شو. له دې وروسته د شهزاده گانو ترمنځ اختلاف زیات شو. له څه مودې وروسته د سلطان حسین بایقرا په نامه یو بل تیموري امیر په هرات کې واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي، امیر علي شېر نوايي چې د خپل وخت له پوهانو او ادیبانو څخه گڼل کېده، وزیر وټاکه. د ده د واکمنۍ دوره (٣٣) کاله اوږده شوه. او د ده په وخت کې هرات د آبادۍ او د بډایې اوج ته ورسېد.

د سلطان حسین بایقرا له مړینې سره سم د تیمور د ځایناستو زوال هم پیل شو او د دوی د واکمنۍ سیمه د شیباني ازبکانو او د ایران د صفویانو له خوا تر یرغل لاندې راغله او په همدې توگه دوی د تاریخ یوه برخه شول. تیموریانو (١١٣) کاله واکمني وکړه او د دوی له ډلې څخه شپږو امپرانو په افغانستان واکمني تر سره کړه.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې، له نقشې څخه په ګټه اخیستنې سره د تیموریانو د راولاړېدو ځای او د امپراتورۍ حدودد او پولې څرګند کړي.

پوښتنې

۱- د تیمور د ګورکاني لقب لامل څه و؟

۲- افغانستان ته د تیمور د راتلو په وخت کې په هرات باندې چا حکومت کاوه او همدارنګه د ده برخلیك څنګه شو؟

۳- د هرات د دوو مشهورو تیموري پاچاهانو نومونه واخلئ.

٤- د هرات آبادي او دبدبه د کوم تیموري واکمن په دوره کې رامنځته شوه او ولې؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې له تاریخي کتابونو او سرچینو څخه په ګټې اخیستنې سره، د تیموریانو په دورې کې د هرات د فرهنګ او تمدن په هکله یوه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسي ساعت کې دې خپلو ټولګیوالوته وړاندې کړي. همدارنګه ترټولو غوره مقاله دې د ښوونځي په تابلو کې ځوړنده کړي.

د مغولو او تېموريانو په دوره کې اقتصاد او فرهنگ

زموږ په هېواد باندې د ماوراءالنهرد ړاروونکو يرغلونو پايلې او اغېزې په اقتصادي او فرهنگي برخو کې راڅرگندې شوې. سر بېره پر دې چې مدرسې، ښوونځي، کتابتونونه او علمي مرکزونه يې ړنگ کړل، ورسره يې زموږ د سيمې زيات شمېر پوهان او عالمان يا يې ووژل او يا يې هم ليرې او نږدې هېوادونو ته تښتې ته اړ کړل. په واقعيت کې يو درېدلی حالت يا يو ډول په شاتگ رامنځته شو. په دې لوست کې دغه وضعيت ترڅېړنې لاندې نيول کېږي.

د مغولو د يرغلونو تر ټولو مهمې پايلې، سربېره پر دې چې په سلگونو زره انسانان ووژل شول، ښارونه ويجاړ او همدارنگه کاريزونه او کرنيزې ځمکې له منځه لاړې مغولانو د نيول شوو سيمو هنرمندان او صنعتگران بندي کول او مغولستان ته به يې لېږل او دوی به يې استثمارول. يوه ډله به چې په کلو او ښارونو کې د مغولو له تېغه خلاصه شوه، نو د خان يا دخان اړوند کسانو له خوا به ترې اقتصادي گټه پورته کېده. بېلابېل ماليات په خلکو لگول کېدل.

ړنگونو او اقتصادي ويجاړتيا په فرهنگي وضعې هم اغېزه وکړه او فرهنگي زيانونه په هغه کچه زيات وو چې د مغولو له يرغلونو څخه د مخه زموږ په هېواد کې زياتره کتابونه او آثار چې پيدا کېدل له منځه لاړل. مدرسې، ښوونځی، کتابتونونه، جوماتونه او ديني ودانۍ چې په عين وخت کې به د پوهانو کتابونه او آثار هم پکې ساتل کېدل، له منځه لاړل.

پوهان او عالمان ووژل شول يا د مغولو له خوا اړ شول چې مغولستان ته کډه وکړي. او يا پخپله هغو ځايونو ته لاړل چې گومان يې کاوه د مغولو لاسونه هلته نه رسېږي، لکه: مصر، شامات او هندوستان.

په همدې دليل په ځانگړې توگه د عقلي او فکري پوهنو په برخه کې يو وحشتناک سقوط رامنځته شو. او نور د ابن سينا په شان روښانه څېرې رامنځته نشوې.

له بله پلوه فقر، بېوزلی، تېريو او غمونو د خلکو انگېزه د گټورو پوهنو په وړاندې راټيټه کړه او د علومو زياتره اړخونو او ديني ليوالتيا ته پاملرنه و نه شوه چې دې کاربه له دنيا څخه تيښتې، صبر، قناعت او د ژوند سختۍ قبلولو لور ته توصيه کوله لکه تصوف او نړۍ پرېښودنه چې په

دې وخت کې یې زیات مینه وال پیدا شول او هغو کسانو ته به چې نړۍ ښه ونه برېښېده، نو به یې پناه وروړله. که څه هم د یوشمېر صوفیانو کړنه او د فعالیتونو پایلې د هغه وخت د مغولي حاکمانو په ګټه وې خو په عین وخت کې د طریقت پیروان او داسې صوفیان هم اوسېدل چې خلک به یې د پردیو په وړاندې پاڅون ته را بلل.

په هر حال، له ټولو زیانونو سره سره چې د فرهنګ په برخه کې رامنځته شول. زموږ د هېواد ځینې پوهان او ادیبان د مغولو له منګولو څخه خلاص شول او په لیرې سیمو کې یې خپل آثار وپنځول، د دې دورې یو له مهمو شخصیتونو څخه مولانا جلال الدین محمد بلخي و چې پلار یې بهاولد نومېده. نوموړی (بهاولد) په ماوراءالنهر او خراسان کې ډېر مریدان لرل. او د مغولو یرغل په سبب یې سیمه پرېښوده. د کډوالۍ په وخت کې درې سوه او ښان د بهاءالدین او د ده د کورنۍ په قیمتي کتابونو او د کور په سامان بار وو.

زموږ د هېواد تکړه مورخ قاضي منهاج الدین چې په منهاج السراج جوزجاني مشهور و، په دې وخت کې اوسېده. نوموړي هند ته د ناصرالدین دربار ته پناه یوړه او خپل کتاب (طبقات ناصري) یې هلته ولیکه. د جهانګشا کتاب لیکونکی عطا الملک جویني، امیر حسین غوري، سیفي هېروي، ربیعي فوشنجي، بابا هوتک، د ده زوی ملکیار هوتک او اکبر زمینداوري په همدې دوره کې اوسېدل.

د تېموریانو په دورې کې اقتصاد او فرهنګ

د تېمور اقدامات لکه د نورو سیمو لاندې کولو، د ښارونو او ودانیو ورانول، د اوسېدونکو وژل او لوټ کول او همدارنګه ماوراءالنهر ته د پوهانو، کسبګرو، صنعتګرو او هنرمندانو لېږل د چنګېزخان کړنلارې ته ورته وو. له دې امله ویلی شو چې د نوموړي دوره د مرکزي آسیا د پوونده (صحراګشتان) تسلط د تورې دورې دوام وګڼو. خو د تیمور په خلاف د ده اولادونو فرهنګي، هنري او معماري چاروته ډېره پاملرنه کوله. د تېمور د زوی شاهرخ میرزا او د نوموړي د ښځې ګوهرشاد بیګم آغا په ملاتړ ډېر روښانه او ارزښتناک آثار رامنځته شول. او د شاهرخ

زوی الغ بېګ په ملاتړ په سمرقند کې د الغ بېګي رصدخانې په نامه یوه لویه نجومي رصدخانه جوړه شوه چې ډېر پوهان پکې بسیا وو.

د شاهرخ بل زوی بایسنقر هم د کتاب له ملګرو څخه ګڼل کېده. نوموړي د لویې کتابخانې بنسټ کېښود. بایسنقر هم نژدې څلوېښت تنه انځورګران او خطاطان د هرات په شاهي کتابتون کې راغونډ کړل. دوی زیات آثار انځور کړل لکه د فردوسي شاهنامه، لیلی او مجنون، د سعدي بوستان او ګلستان، ده د ټولو هنري آثارو یونوی سبک رامنځته کړ چې د (هرات مکتب) نوم یې ځانته غوره کړ. د هرات په ښوونځي کې د انسانانو کوچني انځورونه انځور شوي او همدارنګه په ساده کرښو او بې ابزارو((لومړنی ابزار)) میناتوري یې رامنځته کړې.

په هرات کې په ځانګړې توګه د سلطان حسین بایقرا (۹۱۱- ۸۲۶ق/ ۱۵۰۶-۱۴۷۰ م) کلونو په زمانه کې د تمدن او فرهنګ د غوړېدنې او پراختیا د اوج دوره وه. په دې دورې کې پاچا او د ده عالم وزیر (علي شېرنوایي) له پوهانو، هنرمندانو، شاعرانو او ادیبانو څخه ملاتړ کاوه چې په پایله کې مهم علمي او فرهنګي یون رامنځته شو. په ځانګړي توګه د نقاشی ستر استاد کما ل الدین بهزاد چې ډېر نفیس آثار یې وړاندې کړل. د هرات د هنري مکتب نوم یې ډېر لوړ کړ. دغه هنرمند د هرات ښوونځي ځانګړې لاره د کمال کچې ته ورسوله.

په دې دورې کې د هرات د ارګ له بیارغونې پرته نور هم ډېر مهم آثار رامنځته شول لکه په بلخ ولایت کې حضرت علي رضي الله عنه د منسوب زیارت جوړونه، په مشهد کې د ګوهر شاد بیګم آغا د جامع جومات رغونه، په هرات کې د ګوهرشاد او سلطان حسین بایقرا د قبرونو رغونه سره له شپږو ښکلاییزو منارونو، په ګازرګاه کې د خواجه عبدالله انصاري د قبر ښکلي کول، په هرات کې نور ډېر جوماتونه او زیارتونه همدارنګه د ایران پولې ته نژدې د خارګرد جومات یادولای شو.

د دې دورې مهم علمي او فرهنګي شخصیتونه عبارت وو له: امیر علي شېر نوایي، ملا حسین واعظ کاشفي، سلطان حسین بایقرا، شیخ عبدالرحمن جامي، میر سید علي خطاط، مولانا حسین علي هروي، ملا محمد ابراهیم غبار او د فاضلو او شاعرو ښځو له ډلې څخه د لاندې

ښځو نومونه اخيستي شو:

سلطان رضيه د التمش لور چې شعر به يې هم وايه، مهر النسا چې تخلص يې مهري و او په هرات کې اوسېده. د امير علي جلاير لور، آفاق جلاير چې د حسين بايقرا په زمانه کې اوسېد له او (ماه) چې هم شاعره او هم ستوري پېژندونکې وه.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، يوه ډله دې د مغولو د دورې په فرهنګي وضعې او دويمه ډله دې د تېموريانو د دورې په فرهنګي حالت په لنډه توګه خبرې وکړي.

پوښتنې

۱- د پوهانو، هنرمندانو او صنعتګرانو په وړاندې د مغولو او تيموريانو په چلند خبرې وکړئ؟

۲- مولانا جلال الدين محمد بلخي چېرته اوسېده او ولې يې کډه وکړه؟

۳- د ګوهرشاد بيګم آغا په امر د دوو مشهورو جوړو شوو ودانيو نومونه واخلئ.

٤- امير علي شېر نوايي څوک، او په څه حال کې يې ژوند کاوه؟

٥- په بلخ کې حضرت علي رضي‌الله‌عنه ته منسوب زيارت د کوم تيموري پاچا په واسطه جوړ شو؟

له ټولګي څخه د باندې فعاليت

زده‌کوونکي دې د (هرات هنري ښوونځي) په هکله يوه مقاله وليکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ټولګي ته وړاندې کړي، همدارنګه تر ټولو غوره مقاله دې د ښوونځي د اعلانونو په لوحه باندې ځوړنده شي.

دریم څپرکی

افغانستان د کندهار له پاڅون څخه مخکې

په دې څپرکي کې به د کندهار د پاڅون په و ړاندې حالات په تېره بیا له درو ګاونډیو دولتونو(شیبانیانو، صفویانو او بابریانو) سره زموږ د هېواد د اړیکو څرنګوالی، تر مطالعې لاندې ونیول شي.
دغه راز زده‌کوونکي به د هوتکیانو په مشرۍ په کندهار کې د لومړني افغان دولت له جوړېدو سره آشنا شي.

په کندهار کې د حاجی میرویس نیکه آرامګاه

د څپرکي موخې

۱. د کندهار د خپلواکۍ له پاخون څخه مخکې د افغانستان له عمومي وضعې سره د زده‌کوونکو بلدول.

۲. له ګاونډیو واکمنو لړیو لکه شیبانیانو، بابریانو او صفویانو سره د افغانستان او د دوی د اړیکو په څرنګوالي د زده‌کوونکو بلدول.

۳. په افغانستان او ایران کې د هوتکي دولت له مهمو سیاستونو او اقداماتو سره د زده‌کوونکو بلدول.

٤. په یاده شوې دورې کې د افغانستان له عمومي اقتصادي او فرهنګي وضعې سره د زده‌کوونکو بلدول.

٥.زده‌کوونکي دې د تاریخي اطلسونو او نقشو څخه کار واخیستلای شئ.

٦. د انحطاط او تجزیې دورې په ترڅ کې د مهمو تاریخي او فرهنګي شخصیتونو او پوهانو سره د زده‌کوونکو بلدول.

د کندهار له پاڅونه مخکې د افغانستان وضعه

د هرات د تيموري لړۍ له منځه تللو سره سم، زموږ په هېواد کې يوه مرحله (تقريباً دوه نيمي پېړۍ) رامنځته شوې چې د افغانستان سياسي مرکزيت او يو قلمرو له منځه لاړ چې زموږ ګاونډيو هېوادونو او قومونو زموږ د هېواد ځينې برخې لاندې کړې.
د دې ډلې مهم ځواکونه عبارت وو له: ازبکي شېبانيانو، د ايران صفويان او د هند مغولانو څخه چې له بخارا، سمرقند، اصفهان او ډهلي څخه يې زموږ د هېواد سيمې او ولايتونه اداره کول. د وضعې څېړنه او دهوتکيانو په واسطه د افغانستان د بيارغونې څرنګوالی د دې او د څونورو راتلونکو لوستونو موضوع ده چې په ګډه به يې لولو.

په افغانستان کې شيبانيان

ازبکان د مغولو او تاتاريانو له اولادې څخه شمېرل کېږي. ازبکان خپل نوم له (ازبک خان) (٦٨١-٧٤٣ق/١٢٨٢-١٣٤٢م)کلونو څخه اخلي. نوموړي د مغولو زرين پوځ چې د (والګا) رود ترڅنګ مېشت و، مسلمان کړ. نوموړی پوځ د ترکي قومونو څخه جوړ شوی و، خو رهبران يې مغولي نژاده وو.
په مرکزي آسيا کې د ازبکانو ځواک د چنګېزخان د زوی جوجي د يوه لمسي ابوالخير له خوا رامنځته شو او نوموړي د قبچاق د دښتو يوه زياته برخه ونيوله خو د ازبکو ترټولو مشهور پاچا محمد خان شيباني (شيبک خان) نومېده، نوموړی د (ابو الخيرخان) زوی و.
شيبک خان د شپاړسمې مېلادي پېړۍ په لومړيو کې د تيموري لړۍ وروستی واکمن په سمرقند کې له پښو وغورځاوه او په دې توګه يې په ماوراءالنهر کې د ازبکانو د واکمنۍ بنسټ کېښود. که څه هم د شيبانيانو واکمني موقتاً د بابر له غندنې سره مخ شوه خو په (٩١١ق/١٥٠٥ م) کال شيبانيان وتوانېدل چې بابر او ملاتړي يې له مرکزي آسيا څخه وشړي.
شيبانيانو په ځانګړې توګه د سلطان حسين ميرزا له مړينې وروسته او د نوموړي د اولادونو ترمنځ د اختلاف په سبب د افغانستان لورته پاملرنه وکړه او د تيموريانو د واکمنۍ مرکز، هرات د شيبک خان ازبک لاسته ورغی. پرته له هرات څخه، کندهار هم د شيبانيانو تر يرغل لاندې راغی او دا ښار چې تر اوسه د بابر پاچا له ورور يادګار ناصر ميرزا سره و، تر استراباده پورې مخکې لاړل.
د شيبانيانو ځواک تر (٩١٦ق/١٥١٠ م) کال پورې، چې د شاه اسماعيل صفوي يرغلونه په ازبکانو جاري وو، چلېده، خو په همدې کال، په هغې خونړۍ جګړې چې مروې ته نژدې را پېښه شوه. محمد خان شيباني د خپل لسوزرو جنګياليو سره د ايران صفوي قزلباشو له خوا ووژل شو چې په دې

ترتیب دا ځل زمونږ د هېواد لویدیځې، شمالي او مرکزي برخې د صفویانو لخوا لاندې شوې.

که څه هم په موقته توګه شیبانیانو د آمو سیند غاړې ته په شاتګ وکړ خو یرغلونه او بریدونه یې په ځانګړې توګه د افغانستان په شمال باندې ونه دربدل او دوی د افغانستان په شمال کې بدخشان تر میمنې او بادغیس پورې او همدارنګه دهېواد په لویدیځ کې یې هرات څو څو ځلې تر یرغل لاندې ونیو. په ځانګړې توګه عبیدالله خان چې د محمد سلطان خان زوی او د ابو الخیر لمسی و، د ازبکانو خواکمن پاچا د (۳۳) کلونو واکمنی په ترڅ کې اووه ځله زمونږ په هېواد او په ایران یرغلونه کړي چې ډېر زیات زیانونه یې را اړولي دي.

شیبانیانو تر (۱۰۰۷ق/ ۱۵۹۹م) کلونو پورې واکمني چلولې ده. د دوی پلازمېنه زیاتره وخت سمر قند او ځینې وخت بخارا هم وه، او څه د پاسه یوه پېړۍ یې زمونږ د هېواد شمالي او لویدیځ ولایتونه او سیمې یې تر بریدونو او یرغلونو لاندې نیولې وې.

د ازبکو استراخانیان هم په مرکزي آسیا کې د شیبانیانو پر ځای پر تخت کېناست. د افغانستان په وړاندې یې هماغه د شیبانیانو سیاست پر مخ بیوه او ځینې وخت به یې زمونږ د هېواد شمالي ولایتونو لکه تخار او بلخ او ځینې وخت به یې هرات ته لاس غزولو. د استراخانیانو حکومت تر (۱۱۶۷-۱۷۵۴م)کال پورې دوام وکړ.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي له نقشې څخه په ګټې اخیستنې سره د والګا رود په شاوخوا کې د مغولي زرین پوځ د میشت کېدو موقعیت او د افغانستان شمال ته د شیبانیانو د لاس رسي لارې په ګوته کړي.

پوښتنې

۱- شیبانیان د نژادي پلوه په کومې ډلې پورې تړل کېږي؟

۲- د شیبانیانو د ځواک اصلي مرکز چېرې واقع و او ولې یې افغانستان ته پاملرنه وکړه؟

۳- شیبک خان (محمد خان شیباني) د چا پواسطه او چېرته ووژل شو؟

٤- د هغو ولایتونو نومونه واخلئ چې زیاتره وخت به د شیبانیانو او استراخانیانو د برید او یرغلونو لاندې راتلل.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې له علمي سرچینو څخه په ګټې اخیستنې سره د شیبک خان د کړنلارې په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي او په راتلونکې درسی ساعت کې دې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

بابریان او افغانستان

یوه بله سلسله چې د تجزیې او ګډ وډۍ په وخت کې يې زموږ د هېواد په ځينو برخو واکمنې چلوله، بابريان وو. دوى هم د افغانستان د ډېرو ګاونډيو ځواکونو سره په سيالۍ کې زموږ د هېواد د پريشانۍ، په شاتګ او د ټولنيزو، سياسي او اقتصادي خنډونو لامل وګرځېدل.
په دې لوست کې به د افغانستان د تاريخ په دې برخه کې د بابريانو مهم اقدامات او خوځښتونه ولولئ.

ظهير الدين محمد بابر (د ببر په معنا) د تيمور له لمسيانو څخه ګڼل کېده. پلار يې په ازبکستان کې د انديجان حاکم و. نوموړي د ازبک شيباني ځواک د خپرېدو په لار کې په (۹۰۶ق/۱۵۰۱ م) کال له مرکزي آسيا څخه افغانستان ته وتښتېد. او د ببرته راستنېدو په لومړيو ورځو کې د تخارستان سيمه يېز حکمران خسرو شاه ورته ښه راغلاست ووايه.

خسرو شاه په دې وخت کې زموږ د هېواد په شمال کې تر بدخشان پورې سيمې په واک کې درلودې. بابر وروسته له دې درې زره هغه لښکرې ورسره ملګرې کړې چې د خسرو شاه له ځواک څخه بېلې شوې وې؛ نو د کابل په لور وخوځېد. کابل په دې وخت کې د هرات د تيموريانو له خوا د يوه حاکم په واسطه اداره کېده. بابر په (۹۱۰ق/۱۵۰۴ م)کال کې کابل پرته له جګړې او مقاومته ونيوه. دغه وخت چې د تيموريانو د واکمنۍ لړۍ د کمزورۍ او سقوط سره مخامخ وه. بابر بېلابېلو برخو ته پوځونه ولېږل او په ټوليزه توګه، پرته د افغانستان د لوېديځو او شمال لوېديځو ولايتونو څخه پرته چې د ايران د صفويانو تر واک لاندې وو، نور وتوانېد چې د افغانستان زياتره سيمې لاندې کړي.

بابر وروسته له دې چې زموږ د هېواد په مهمو برخو يې واک ټينګ کړ. د هند په لور يې پوځونه وخوځول چې په پايله کې يې د کابل، بدخشان او کندهار د ځواکونو په واسطه يې ډهلي ونيو چې په دې ترتيب په هند کې د يوې نوې لړۍ بنسټ کېښودل شو چې ترڅو پېړيو يې دوام وکړ.

بابر په (۹۳۵ق/ ۱۵۲۹م)کال کې مړ شو او د خپل وصيت له مخې په کابل کې خاورو ته وسپارل شو. وروسته له ده څخه د نوموړي تر ټولو مشر زوى ناصر الدين محمد همايون چې په کابل کې زېږېدلى و، رامنځته شو. نوموړى د خپلو ورونو او په هند کې د افغانانو له مخالفت سره مخامخ شو.

همايون د افغان شېر شاه سوري د پوځونو له خوا د قنوج په سيمه کې ماتې وخوړه او څرنګه چې ورونو يې هم له ده سره مرسته ونه کړه، نو په ايران کې يې د صفوي طهماسب دربار ته پناه يوړه. په دې وخت کې د افغانستان زياته برخه له بدخشان نه تر کندهار پورې د بابر د بل زوى کامران ميرزا په لاس کې وه. خو همايون داخل په (۹۵۱ق/۱۵۴۴ م) کال کې افغانستان ته راوګرځيد او د (۱۳) زرو صفوي قوتونو په مرسته يې د افغانستان زياتې سيمې او ولايتونه لاسته راوړل. داخل يې له لسو کلونو څخه وروسته خپل هغه ورونه له مخې ليرې کړل چې له نوموړي سره مخالف وو.

همايون په دې موده کې خپل ورونه هر يو ناصر ميرزا، ميرزا هندال او ميرزا عسکري ووژل او کامران

میرزا یې ړوند کړه وروسته هند ته یې پام شو او د سلطان ابراهیم لودی له ماتې وروسته؛ دویم ځل د دهلي پر ګدۍ کېناست. د همایون له مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین اکبر د ډهلي پر تخت کېناست. او نوموړي د کابل او غزني اداره خپل ورور محمد حکیم ته وسپارله خو دی په خپله د افغانانو سره په دوامداره شخړو کې بشکېل و، په ځانګړې توګه د خیبر، سند او ژوب په سیمو کې د دوی پاڅونونه یې شنډ کړل.

د جلال الدین اکبر له مړینې وروسته، د ده زوی سلیم شاه د جهانګیر په نامه د هندوستان واکمن شو.

د همدې واکمن په وخت کې چې صفوي شاه عباس په کندهار یرغل وکړ او نوموړی ښار یې ونیوه.

د صفویانو او ګورکانیانو د واکمنۍ په موده کې دکندهار برخلیک د یادو شوو دوو لړیو ترمنځ د اختلاف او شخړو مهم ټکی و او ډېر ځله ګورکاني هند او صفوي ایران د دې په سر سره نښتي دي.

د جهانګیرځایناستو، شاه جهان او اورنګزیب هم دخپلو واکمنیو د پراختیا په سبب د افغانستان په هکله ډېرې هلې ځلې کړې دي او په ځانګړې توګه د کابل، بلخ او بدخشان برخلیک د دوی او د سیمه ییزو ځواکونو ترمنځ د اختلاف بل لامل بلل کېږي. لکه د بلخ او د هېواد د شمالي سیمو د لاندې کولو پر سر د بابر او ازبکو استراخانیانو ترمنځ جګړې او همدارنګه د ختکو او یوسفزیو سره ټکرونه او نښتې چې په ځانګړې توګه د اورنګزیب په (۵۰) کلنه دوره کې رامنځته شول او د پراخه زیانونو سبب وګرځېدل.

دغو پېښو څرګندوله چې د افغانستان د تجزیې موده را رسېدلې، د پردیو لاسوهنو او د ځینو سیمه ییزو مخورو له خوا د بهرنیو ځواکونو ملاتړ د دې لامل وګرځېد چې ګډوډې او انحطاط رامنځته شي چې د ډېرې مودې لپاره دا وضعه ناسمه پاتې شوه.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې هغه دلایل ووایي چې له افغانستان څخه یې د بابر پاملرنه هندوستان ته واړوله.

پوښتنې

۱- بابر شاه د کومو پوځونو په مرسته کابل او وروسته هندوستان ونیوه؟

۲- همایون ولې صفوي دربار ته پناه یوړه؟

۳- د هغو اختلافي سیمونومونه واخلئ چې د بابریانو او صفویانو او همدارنګه د بابریانو او استراخانیانو تر منځ شخړې په کې رامنځته کېدې؟

۴- ولې بابر پاچا د افغانستان لویدیځ ولایاتو ته لښکر کښې ونه کړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د بابر پاچا د (بابر نامې) په نامه د خاطراتو ټولګې په هکله یو لنډ مطلب ولیکي.

افغانستان او صفویان

د ایران صفویانو زمونږ د سیمې نیولو ته هم هغه وخت سترګې پټې کړې وې چې زمونږ د تاریخ هغه دوره د انحطاط او تجزیې په نوم یادیده. زمونږ په هېواد باندې د یرغل د هڅو په درشل کې او یا د دوو هم مهاله کورنیو (ازبکانو او ګورګانیانو) سره د سیالۍ په پایله کې زمونږ هېواد ته درانه زیانونه واوښتل.
که څه هم له صفویانو سره د دوی تر لاس لاندې نورو سیمو کې هم مخالفتونه موجود وو، خو په ځانګړې توګه افغانان له هغو لومړیو ډلو څخه شمېرل کېږي چې له صفویانو څخه یې خپله خپلواکي ترلاسه کړه، دغه موضوعګانې به په دې لوست کې ولولو.

صفویان په اصل کې د شیخ صفي الدین اردبیلي له نسله دي. شیخ صفي الدین اردبیلي په اتمه هجري پېړۍ کې اوسېده. چې په ایران او کوچنۍ آسیا یا عثماني خلافت کې یې ډېر مریدان او پیروان وو، خو په ایران کې د صفوي لړۍ د حکومت بنسټ ایښودونکی شاه اسماعیل ګڼل کېږي. نوموړی د شیخ صفي الدین اردبیلي له لمسیانو او په عین وخت کې د خپل عصر د صفویه طریقت پیرو او مرشد و. شاه اسماعیل په خپلو مخالفانو باندې له برلاسۍ وروسته په (۹۰۷ق/۱۵۰۱ م) کال کې د ایران د تبریز په ښار کې د تاج ایښودلو مراسم تر سره کړل. نوموړي د خپلو تکړه مریدانو او ترک تبره ملا ترکوونکو (قزلباشو) په واسطه د ایران په دولت کې د حکوت د بنسټ ټینګولو نه وروسته د افغانستان لوري ته پاملرنه وکړه.

په اصفهان کې د شیخ لطف الله جومات

افغانستان په دې وخت کې د ازبکي شیباني څواکونو او بابریانو له خوا اداره کېده، سره له دې چې د شاه اسماعیل او بابر پاچا اړیکې ډېرې ښې وې او هر وخت به یې د لیکونو په واسطه اړیکې ټینګولې خو د شاه اسماعیل او شیبک خان اړیکې ډېرې خرابې وې. چې په (۹۱۶ق/۱۵۱۰ م) کال کې د صفویانو او ازبکانو ترمنځ په خونړۍ جګړه کې چې مروې ته نژدې پېښه شوه، ازبکانو سخته ماتې وخوړه، د ازبکانو پاچا شیبک خان ووژل شو اود (۳۰) زرو په شاوخوا کې څواکونه یې یا مړه او یا بندیان شول. له دې وروسته له هرات څخه تر بلخ او هزاره جاتو پورې سیمې د صفویانو په لاس ورغلې او د امو سیند د ازبکانو او صفویانو ترمنځ د پولې په توګه وټاکل شو.
که څه هم دا وضعیت په خپل حال پاتې نشو زمونږ د هېواد لویدیځې او شمالي سیمې ډېر ځله د دواړو لوریو د شخړو او یرغلونو په ډګربدل شول خو د یادو شوو سیمو خلکك له دواړو لورو څخه ناراضه وو.
شاه اسماعیل صفوي په (۹۳۰ق/۱۵۲٤ م) کال کې مړ شو او له ده وروسته د نوموړي زوی طهماسب د ایران پاچاهۍ ته ورسېد. د دې پاچا په وخت کې همایون ګورګاني چې د خپلو ورونو او افغانانو د مخالفت سره مخ شوی و، ایران ته پناه یوړه. نوموړي له څه مودې وروسته د صفوي دولت (۱۳) زرو جنګي څواکونو (قزلباشو) سره افغانستان ته راوګرځېد، کندهار او کابل یې ونیول او د کندهار سلطنتي خزانې یې د ایران دربار ته ولېږلې، ایراني سرتېري له دې وروسته په کندهار کې مېشت شول.

د طهماسب د مړینې له کبله صفویان له داخلي بحران سره مخ شول او له دې وروسته زموږ هېواد هم د صفویانو د رقیبانو (ازبکانو او گورکانیانو) د یرغلونو سره مخ شول. خو د عباس میرزا د بیا را څرگندېدو سره سم. چې په لومړي سرکې یې هرات خپله پلازمېنه وټاکله او وروسته یې ټول ایران لاندې کړ، کندهار یې هم دخپلې ولکې لاندې راوست. د کندهار برخلیک هر وخت د صفویانو او گورکانیانو دوو لړیو د اختلاف سبب و.

د دې ځواکمن پاچا له مړینې سره سم په (۱۰۳۸ق/ ۱۶۲۹ م) کال کې د دې کورنی له منځه تلل هم پیل شو، ځکه د نومړي نه وروسته بې له ځنډه، شاه صفي ډگرته راغی او کابو د صفوي کورنۍ ټول غړي یې ووژل. د ده په وخت کې په (۱۰٤۷ق/۱۶۳۰م) کا ل عثمانیانو په لوېدیځ کې بغداد او گورکانیانو په ختیځ کې کندهار ونیوه په دې توگه دویم شاه عباس یو ځل بیا له گور کانیانو څخه د کندهار د نیولو هڅه وکړه تر څو یې خپلې ولکې لاندې راولې. که هر څو د هندوستان د پاچا شاه جهان له خوا د کندهار د بیانیولو هڅه وشوه او خپل زوی اورنگزیب یې د کندهار د نیولو لپاره ولېږه خو هڅو یې نتیجه ورنه کړه او گورکانیان د دې ښار د او یا ورځو محاصرې وروسته، په شاتگ ته اړ شول. له دې وروسته، سره له دې چې په ښکاره توگه، کندهار د صفویانو له واک لاندې و خو د صفوي ماموړینو د بد چلند له امله ورځ په ورځ ترې خلک ناراضه کېدل او ځینې وخت به د خلکو د پاخونونو لامل گرځېدل. په پایله کې د دې پاخونونو له ډلې څخه د یوه پاخون په ترځ کې چې حاجي میرویس خان هوتک له خوا تر سره شو. افغانان وتوانېدل. چې د صفوي حکومت له ظلمه ځان خلاص او خپله خپلواکي ترلاسه کړي.

په ټولگي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په ټولگي کې له نقشې څخه په گټې اخیستنې سره، هغه سیمې په نښه کړي چې د ازبکانو یا صفویانو د برید او یرغلونو ډگرو.

پوښتنې

۱- د صفوي لړۍ بنسټ ایښودونکی څوک و او نومړي ولې د افغانستان په لور لښکر وخوځاوه؟

۲- د صفویانو سره په شخړو کې هغه ښکېلې ډلې څه نومېدې، چې د افغانستان په گاونډ کې یې ځواکونه میشت وو؟

۳- همایون گورکاني د کوم ایراني پاچا په مرسته د افغانستان په لور لښکر کښې وکړه او کوم ولایتونه یې لاسته راوړل؟

٤- د کندهار برخلیک ولې د صفویانو او گورکانیانو د اختلاف سبب وگرځېد؟

له ټولگي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې له علمي سرچینو څخه په گټې اخیستنې، د گورکانیانو او صفویانو په بهرني سیاست کې د کندهار د اهمیت په هکله یوه مقاله ولیکي.

د حاجي میرویس نیکه ترمشرۍ لاندې د کندهار پاڅون

په هېواد کې د یوې اوږدې دورې ګډوډیو نه وروسته د هوتکیانو تر مشرۍ لاندې په ګرګین د ظلم څخه د خلاصون په موخه د کندهار د خلکو پاڅون یو مهم ګام ګڼلی شو. د غه ګام د پردیو د غلامۍ کړۍ ماتې کړې او د سیمه ییزه خپلواکه حکومت بنسټ یې کېښود.
د نوموړي پاڅون د بریالیتوب څرنګوالی او په کندهار کې د هوتکي دولت جوړښت د دې لوست موضوع ده چې تاسې به یې ولولئ.

څرنګه چې په دوو تېرو لوستونو کې وولوستل، د هرات د تیموریانو دولت له ړنګېدو وروسته د دوه نیمو پېړیو په ترخ کې د افغانستان سیاسي او ټولنیز یووالی له منځه لاړ. او پرته له هغو خانانو او د سیمو مخورو څخه چې د خپلې واکمنۍ لمنه یې غوړولې وه، په ځانګړې توګه بابریانو او صفویانو د خپلو تېریو او ظلمونو په واسطه زموږ خلک تر پزې رسولي وو. هغه ظلمونه او ستمونه چې د ګرګین خان په نامه د یوه ګرجي الاصله ایراني له خوا په کندهار او ددې په شاو خوا سیمو کې کېدل زیاتره خلک یې د پردیو پر ضد پاڅون ته هڅولي وو. په پایله کې دغه پاڅون د(۱۱۲۱ ق/ ۱۷۰۹م)کال په پسرلي کې رامنځته شو او میرویس خان چې په ((حاجي میرویس نیکه)) مشهور و د دې پاڅون مشري کوله.

د کندهار پاڅون د رامنځته کېدو لاملونه

د ایران د صفوي لړۍ وروستی پاچا شاه سلطان حسین نومیده. نوموړي په اصفهان کې دواکمنۍ په لومړیو کلونو کې د همدې هېواد په ختیځ کې د مېشتو قومونو لکه براهوي، بلوڅانو، نارویي، ریګي، رخشاني او افغانانو د پاڅونونو د ټکولو په لټه کې شو. د دې ډول حرکتونو لمنه د کرمان، یزد او د نائین تر څنډو رسېدلې وه. نژدې په همدې ورځو کې ازبکانو په خراسان کې او کردانو د ایران په لویدیځ کې د صفوي حکومت په ضد فعالیتونه پیل کړي وو. که څه هم د شاه سلطان حسین د پاچاهی په پیل کې ګرګین خان په ګرجستان کې بغاوت کړی و او په همدې ورځو کې په اصفهان کې اوسېده خو سره له دې ټولو ګرګین خان د ایران د دربار له خوا د یادو شووو پاڅونونو د ټکولو لپاره مامور شو. په دې کار کې د ګرګین خان بریالیتوب د دې لامل شو چې د صفویانو له خوا د کندهار عمومي حکمران وټاکل شي. څکه د (۱۱۱۵ ق/ ۱۷۰۳م) کا ل په وروستیو کې بلوڅان د میرسمندر په مشرۍ کندهار ښارته ننوتي وو او صفوي مامورینو ته یې ستونزې زېږولې وي. ګرګین د کندهار ښار ته له ننوتو وروسته د هغه ځای اداره په لاس کې ونیوله. او څرنګه چې نوموړی غوسه ناک، سخت ګیر او خونړی سړی و، نو څکه یې د کندهار په اوسېدونکو هر ډول زور زیاتي پیل کړ. نوموړي د قومونو او قبیلو مشران

تر فشار لاندې راوستل او ځينې خوبې لامړه کړل. له دې قومي مشرانو څخه يو حاجي ميرويس خان نومېده چې د ګرګين خان سترګې پرې ولګېدې.

حاجی میرویس نیکه

د کندهار د پاڅون مشر حاجي ميرويس نيکه

ميرويس خان چې په حاجي ميرنيکه مشهور و د يوو لسمې پېړۍ په وروستيو کې د نازو په نامه له يوې مور څخه وزېږېده. پلار يې شاه عالم خان د هوتکو قوم له مشرانو او مور يې د سلطان ملخي توخي لورو وه، چې دواړه د قومي مشرانو څخه ګڼل کېږي. په را وروسته وختونو کې څه وخت چې ميرويس خان د جعفرخان سدوزي له لور سره واده وکړ، نو د نوموړي ټولنيز حيثيت يې نور هم لوړ کړ او څرنګه چې نوموړی يو نيک خويه، فصيح، مدبر او زړور سړی و او په څنګ کې يې د سوداګرۍ دنده هم پر مخ بېوله ، نو ځکه په ډېره اسانۍ سره يې وکولای شول چې د هغه وخت کندهار په خلکو کې ښه ځای ولري. د همدې خصوصياتو او صفاتو په لرلو سره د کندهار ښار د مشر په توګه هم و ټاکل شو. او په دې مقام کې د خلکو او د هغه وخت کندهار د حکومت تر منځ د واسطې په توګه يې د نده تر سره کوله خو په همدې حا ل کې يې هم د خلکو له ملاتړ څخه لاس وانه خيست او په هغه ليک کې چې د ده لاسليک پرې و د ګرګين له زور زياتي څخه په کې شکايت شوی و، او د اصفهان دربار ته وليږل شو، دا کار د دې لامل وګرځيد چې ميرويس خان دا ځل د ګرګين له خوا ونيول شو او لاس نيولی اصفهان ته وليږل شو.

زيات وپوهيږئ:

د (۱۱۱۹) هجري قمري کال د ذالقعدې مياشتې په نولسم نيټه ، کله چې زموږ ملي قايد ميرويس نيکه د ملت په مرسته، ګرګين د يرغلګرو قوماندان يې په کندهار کې په قتل ورساوه او په هغه ځای کې يې د يو ملی حکومت بنسټ کېښود، په دغه موقع کې د افغانان مشرانو او کشرانو په وړاندی يو ملي افغاني جرګه کې داسې وويل((که تاسو له ما سره يو موټی شئ او زما ملا وتړئ، نو په دې صورت کې ډير ژر دا امکان شته چې بريا به تر لاسه شي؛ تر څو د اسارت او ذلت منحوس ځنځير له خپلې غاړې څخه لرې کړو. او په مقابل کې د خپلواکی افتخار او د عزت بيرق د هېواد په ګوټ ګوټ او د نړی د آزاده ملتونو په منځ کې پورته کړو او هر کله چې د پرديو د سلطې هغه يوغ له خپل ځان څخه لرې کړو او په لوی خدای تبارك او تعالی باندې توکل وکړو او مطمئين اوسو، څرنګه چې زموږ نيت پاک دې نو د لوی خدایﷻ په استعانت وروستني برياليتوبونه زموږ دي))

میرویس خان مخکې له دې هم اصفهان ته سفرونه کړي وو، او د صفوي حکومت او دربار له وضعې سره بلد و له همدې کبله نوموړی وتوانید چې نه یوازې ځان ته برائت ورکړي، بلکې د صفوي پاچا، سلطان حسین حضور ته هم ورسېد او مکې ته یې د تللو اجازه هم ترې واخیسته.

نوموړي په مکې معظمې کې له مذهبي عالمانو څخه د ګرجي ګرګین په وړاندې د پاڅون فتوا تر لاسه کړه.

له اصفهان څخه کندهار ته د حاجي میرویس خان له راګرځېدو سره سم د اصفهان د دربار وضعه د ګرګین په وړاندې بدله شوې وه ځکه داسې ګنګوسی اورېدل کېده چې د روسیې امپراطور پترکبیر غواړي ارمنستان او ګرجستان له خپل هېواد سره ونښلوي او داهم ویل کېدل چې ګرګین له خپلو عسکرو غواړي د پترکبیر سره یوځای شي. دغه ګنګوسه د دې لامل وګرځېده چې میرویس خان له ډیر واک سره کندهار ته بیرته وګرځي.

نوموړي داخل په کندهار کې په ډیرې حوصلې سره د پردیو په وړاندې د پاڅون لارې برابرې کړې.

په ځانګړې توګه د(۱۱۲۱ ق / ۱۷۰۹ م) کال په پسرلي کې هغه وخت چې ګرجي لښکرې د ګرګین د وراره الکساندر تر مشرۍ لاندې د کندهار ښار د ارغستان اوکاکړو د ځپلو په نیت وتلې وې نو ډیره ښه زمینه مساعده شوه، او په دې حال کې میرویس خان او نور قومي مشران د مانجې په نامه په یوه سیمه ییزه جرګه کې سره راټول شول او له میرویس خان سره یې ژبه وکړه، او همدارنګه د کندهار د اوسېدونکو په مرسته یې ګرګین او د صفوي دولت ډیرې ګرجي لښکرې د کندهار ښار نه د څلویښتو میلو په واټن د (ده شیخ) کلي کې غافلګیره او بیا ووژلې.

الکساندر او پوځونه یې هم چې د کاکړو له جګړې څخه راګرځېدلي وو، په ډېرې سختۍ وتوانیدل چې له جګړې وتښتي او ګرشک ته ځان ورسوي.

په کندهار کې د حاجي میرویس خان مزار

په دې ترتیب د بایزید انصاري تر مشرۍ لاندې د روښاني پاڅون، د خوشحال خان خټک تر مشرۍ لاندې د خټکو تر پاڅون وروسته د کندهار پاڅون د خپلواکۍ ګټلو په لاره کې دریم ګام ګڼلی شو. چې د کندهار د خلکو په ګډون تر سره شو، چې زموږ په هېواد کې یې د خپلواکه دولت بنسټ کېښود.

د صفویانو له خوا د کندهار د بیانیولو پرله پسې هڅو، څه ګټه ونه کړه او میرویس خان، ملي قاید ترنامه لاندې اته کاله د

کندهار واگې په لاس کې درلود. حاجي میرویس نیکه په(۱۱۲۷ ق/ ۱۷۱۵م) کال کې مړشو.

میرعبدالعزیز

له میرویس نیکه وروسته د ده ورور میر عبدالعزیز خان د کندهار د حکومت مشري تر لاسه کړه خو نوموړي له دوو کالو حکومت څخه وروسته، د حاجي میرویس خان د کړنلارې خلاف له صفوي حکومت سره د پخلاینې لاره خپله کړه. د قومونو او قبیلو مشرانو د نوموړي دا کار خوښ نشو او د حاجي میرویس خان زوی میرمحمود یې د خپل کاکا وژلو ته تشویق کړ او نوموړی وروسته له دې کاره په(۱۱۲۹ ق/ ۱۷۱٦م) کـال کې د کندهار د حکومت پر تخت کیناست.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په دوو بېلابېلو ډلوکې د تاریخ په هماغه شېبو کې د کندهار ولایت د کورني او بهرني ارزښت په هکله خبرې اترې وکړي.

پوښتنې

۱) ګرګین څوک و او ولې د اصفهان د دربار له خوا د کندهار حکمران وټاکل شو؟

۲) ولې حاجي میرویس د رهبراو مشر په توګه د کندهار د خلکو د منلو وړ وګرځید؟

۳) د صفوي دربار په وړاندې د حاجي میرویس نیکه او میرعبدالعزیز د سیاستونو تر منځ توپیر څه و؟

٤) ولې د ایران دربار حاجي میرویس نیکه ته اجازه ورکړه چې له اصفهان نه کندهار ته بېرته وګرځي؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د کندهار د پاڅون په وخت کې د هېواد د سیاسي او ټولنیزې وضعې په هکله یو مطلب ولیکي او د لوست په راتلو نکې درسی ساعت کې دې وړاندې کړي.

په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل

په ایران کې د هوتکي دولت رامنځته کېدل د افغانستان او ایران د تاریخ له مهمو برخو څخه شمېرل کیږي. که هر څو د دې دولت عمر ډېر لنډ و خو په همدې کم وخت کې بیاهم ډېرې مهمې پېښې رامنځته شوې. لکه له ایران څخه د ځینو سیمو د بېلولو په هکله عثماني او د روسیې نقشه، په ختیځ کې د سیمه ییزو حکومتونو جوړېښت او ځینې نورې داسې پدیدې چې په دې لوست کې به ورسره بلد شو.

شاه محمود هوتکي

شاه محمود هوتکي

په کندهار کې د حاجي میرویس خان مشر زوی شاه محمود په تخت کښېناست چې په هرات کې د ابدالیانو د واک ته رسیدو سره همزمان وو؛ ځکه چې په هرات کې افغانانو د کندهار له پاڅون څخه په الهام اخیستلو، هرات په (۱۱۲۹ هـ ق/ ۱۷۱٦ م) کال د روژې په میاشت کې ونیو. د افغانانو مشري په دې وخت کې عبدالله خان سدوزي کوله. څرنګه چې شاه محمود هڅه وکړه چې د سیستان د نیولو طرحه عملي کړي، په لومړي سرکې له ابدالیانو سره مخ شو چې هرات یې په ولکه کې و. په دې جګړې کې هوتکیانو بریالیتوب تر لاسه کړ او په جګړې کې د هرات د ابدالیانو د مشرعبدالله خان زوی اسدالله خان ووژل شو.

شاه محمود هوتک چې د ایران داخلي وضعه یې خارله، یو کال وروسته یې بیا خپل لښکر هغې خواته وخوځاوه، او دا ځل یې لښکرې له ریګستان څخه په تېرېدو سره تر کرمان پورې ورسېدې، خو د هغوی حکمران سره له پخلاینې وروسته کندهار ته راوګرځید. نوموړي په کندهار کې د خپلو لښکرو د پیاوړیتوب لپاره ځینې ګامونه اوچت کړل او په (۱۱۳۵ ق/ ۱۷۲۲ م) کال کې له (۲۵) زره لښکرو سره د هزاره او بلوڅو په ګډون د ډېرو قومونو سرتېرو سره یو ځل بیا د ایران په لور یون پیل کړ، نوموړي دا ځل له کرمانیانو سره سوله وکړه، په یزد کې د صفویانو پلازمینې اصفهان ته یې ځان ورساوه او د دواړو لورو ترمنځ د ګلناباد په سیمه کې سخته نښته وشوه، که څه هم په لومړیو کې صفویانو څه بریالیتوب تر لاسه کړ خو افغانان وتوانېدل چې ایراني سرتېرو ته سخته ماتې ورکړي، او د پنځوسو زرو لښکرو له ډلې یې (۲۵) زره تنه ورووژل. د فرح آباد ټینګه شاهي کلا، د جلفا ارمني مېشته سیمه چې د اصفهان ښار جنوب لورته په یو نیم میلي واټن کې پرته ده ونیوله، او زیات غنیمتونه د افغانانو لاسته ورغلل. په دې حالت کې شاه محمود د سولې غوښتنه وکړه خو صفوي پاچا، شاه حسین د ده له غوښتنو سره موافق نشو. په پایله کې دا ښار په بوره ډول د افغانانو په محاصره کې داخل شو.

د اصفهان محاصره نهه میاشتې اوږده شوه او د دې په ترځ کې د اصفهان خلک له سختې لوږې سره مخ شول د ایران پاچا(سلطان حسین صفوي) په پاي کې تسلیم شو او په خپله یې د شاه محمود هوتک پر سرتاج کېښود او د ایران د خزانو کلي یې ورته وسپارلې چې په دې توګه شاه محمود هوتک د ایران واکمن (شاهنشاه) شو.

شاه محمود هوتک د اصفهان د واک پر گدۍ

اصفهان ته د شاه محمود له ننوتو وروسته په دې ښارکې د غذايي موادو د قحطۍ څخه راپېښو شوو ستونزو د مخنيوي او نظم لپاره لازم تدابير ونيول شول. شاه محمود د خلکو د اعتماد د لاسته راوړلو په خاطر له اوسيدونکو سره بد چلند منع کړ، اداري پوستونه او مقامونه يې پخوانيو مسؤولينو ته وسپارل، د قضاوت له پست څخه پرته چې هغه يې يوه افغان قضاوت پوه ملا پير محمد مياجي ته وسپاره، نوموړي په ايران کې له مېشتو بهرنيانو سره هم ښه چلند کاوه خو دې حالت تر ډېره دوام ونه کړ؛ ځکه ځينې داسې پېښې رامنځته شوې چې شاه محمود او ځينې افغانان يې اړ ايستل چې نسبتاً تنده لاره غوره کړي.
يوه پيښه داوه چې په قزوين کې (۱۰۰۰) تنه افغانان په بې پروايۍ سره ووژل شول. بل دا چې هغه مالي کاروان هم د سيستان په سيمه کې چورشو چې له اصفهان څخه د کندهار په لور روان و، او له بلې خوا داسې ګنګوسی هم ترغوږو کيده چې د روسيې امپراطور پتر کبير د ايران د نيولو په نيت راوتلی دی او د نوموړي هېواد ځواکونه د (۱۷۲۲ م) کال په جولای کې د والګا له رود څخه تيرېږي او په ايران د يرغل لپاره د هشتدر خان ښار خپل نظامي مرکز ټاکي. عثماني ترکانو هم له وخت څخه په ګټې اخيستنې سره د ايران څو سرحدي ښارونه ونيول. دغه پېښې د دې لامل وګرځيدې چې په حکومتي رويه او د شاه محمود په شخصي کړنلاره کې بدلون را شي.
که د ګلپايګان، خوانسار، کاشان او شيراز په ښارونو کې د اصفهان افغاني دولت ته د نصر الله خان په مشرۍ وفادارو کردانو او د زبردست خان په مشرۍ افغاني ځواکونو په ګډه سره ډېر برياليتوبو نه ترلاسه کړل خو په خپله شاه محمود د ډېرو بوختياوو په سبب اوهم د افغانانو د خپلمنځيو سياليو او اختلافونو په وجه په دماغي ناروغۍ اخته شو.
په دې حال کې قومي مشرانو د مير عبدالعزيز زوی شاه اشرف هوتك د اصفهان د هوتکي دولت مشرۍ ته غوره کړ او شاه محمود هوتک يې له واکه ګوښه کړ. په اصفهان کې د شاه محمود پاچاهي درې کاله دوام وکړ.

شاه اشرف هوتک

شاه محمود هوتك په (۱۱۳۷ ق/۱۷۲٤ م) کال د شعبان په مياشت کې مړشو او داسې هم ويل کيږي چې د شاه اشرف په امر د خپل پلار د غچ په بدل کې ووژل شو.
شاه اشرف د اصفهان په تخت باندې له کښيناستلو وروسته د يوه ليک په ترڅ کې د مخلوع سلطان حسين له زوي طهماسب ميرزا څخه چې په همدغه ورځو کې د افغاني ضد لښکر په جوړولو بوخت و، وغوښتل چې له ده سره ملګری شي ترڅو د روسانو او عثمانيانو لاسونه د ايران څخه غوڅ کړي. شاه اشرف زياتره له لاسه تللي ولايتونه لکه يزد، کرمان، قزوين، تهران، قم او ساوه بېرته ونيول. د نوموړي سپه سالار، سيدال خان ناصري نوميده چې د اصفهان د افغاني دولت د ساتنې په لاره کې د برې هلې ځلې وکړې.

شاه اشرف هوتکی

له بهرنیانو سره نښتې

شاه اشرف په اصفهان کې هغه وخت واکمنی ته ورسېد چې ایران د عثماني ترکیې او روس له ناوړه اقداماتو سره مخ و او نوموړو دوو ګاونډیو ځواکونو د ایران د ځینو برخو لاندې کولو هڅې وکړې. د روسیې دولت ځینې سرحدي سیمې لکه دربند، رشت او باکو تر مازندرانه پورې ونیولې او عثمانیانو هم د ایران لویدیځ ولایتونه د سلطانیې، ابهر او د کرمان شاهان په ګډون لاندې کړل. په داسې حالاتو کې، شاه اشرف باید لومړی خپل داخلي مخالفین په ځای کښېنولې وای او له بله پلوه یې باید د ایران د ځمکنی بشپړتیا او خپلواکۍ ساتلو لپاره له عثمانیې او روسیې سره ډغرې وهلې وای.

له ترکانو سره جګړه

سره له دې چې شاه اشرف د یوه اسلامي امت د یوه جز په توګه له ترکانو څخه د دوستی غوښتنه وکړه خو ترکانو(٦٠) زره سرتېرو او (٧٠) عرادو توپونو سره د اصفهان په لور مخ په وړاندې لاړل. په همدې وخت کې د ترکانو هغه ډلې ځواکونو چې د کرد او فراهان ښار د نیولو لپاره مامور شوي وو، شاه اشرف ته پیغام راولېږه چې ایران پرېږدي او سلطان حسین مخلوع موږته وسپاري خو شاه اشرف هوتک هغه وړاندیز رد کړ او د جګړې لپاره یې چمتو والی ونیوه. ترکان او افغانان د کرد په ښار یا په بله وینا د اصفهان او یزد ترمنځ سیمه کې سره مخامخ شول او د دې په ترڅ کې ترکانو سخته ماتې وخوړه. د (١٢) زرو په شاوخوا کې ترکي سرتیري ووژل شول او ډېر غنیمتونه ترې پاتې شول.

له روسانو سره نښته

شاه اشرف د هغو روسانو سره د مقابلې لپاره چې د ایران په خاورې کې مخ په وړاندې تللي وو، خپل سپه سالار، سیدال خان ناصري یې سره له افغاني ځواکونو ورولېږه. په پایله کې په هغې جګړې کې چې په رودسر کې پېښه شوه، روسانو سخته ماته وخوړه او د روسي ځواکونو مشروارلوف د سولې غوښتونکی شو. په دې وخت کې افغانانو هم چې ځانونه ته یې د ایران په ختیځ کې سختې ستونزې لیدلې، د سولې وړاندیز ومانه: په هغه معاهده کې چې د دواړو لورو ترمنځ د(١١٤٢ق/ ١٧٢٩ م) کال په فبروري کې د رشت په ښار کې وشوه، روسانو د ایران په خاورې کې د نور پر مختګ څخه لاس واخیست او ژمنه یې وکړه تر څو سرحدي ایالتونه لکه استرآباد او مازندارن هم بېرته دې هېواد ته پرېږدي. شاه اشرف په دې توګه د ایران افغاني دولت دوه لوی دښمنان وځپل.

د هوتکي دولت له منځه تلل

شاه اشرف هوتک سره له دومره هڅو ونه توانېد چې د ایران د واک مدعیان او ددې هېواد سیمه ییز ځواکونه له منځه یوسي. په ځانګړې توګه د ایران په ختیځ کې د ملک محمود سیستاني حکومت چې له سیستانه تر خراسانه پورې سیمې یې په و لکه کې وې، او همدارنګه د هرات خپلواکه ابدالي دولت هم هوتکیان له ستونزو سره مخ کول. کندهار هم په دې ورځو کې چې د حاجي میرویس د بل زوی (شاه حسین) له خوا اداره کېده، له اصفهان سره یې ښې اړیکې نه درلودې او حتی د شاه اشرف هوتک د دولت د له منځه تللو په هیله ناست و. په دې وخت کې د ایران په ختیځ کې د افشار له ټبر

ځخه د نادر په نامه یو نظامي کس سر راپورته کړ نوموړي د یادو شوو سیمه ییزو ځواکونو د له منځه وړلو وروسته، د افغانانو سره مقابلې ته چمتو شو او په پایله کې یې شاه اشرف او افغاني لښکرو ته ماته ورکړه. شاه اشرف هم کندهار ته د راګرځېدو په لاره کې په شورابک کې ووژل شو.

شاه حسین هوتکی

نادر شاه افشار په (۱۱٤۹ق/۱۷۳٦م) کال کې له هلمند ځخه په تیریدو کندهار تر محاصرې لاندې ونیوه. شاه حسین هوتک د خپل لښکر سره چې مشري یې د سیدال خان ناصري له خوا کیده څه د پاسه یو کا ل د مهاجمانو په وړاندې مقاومت وکړ او هغه یې پریښود. چې کندهار ونیسي نو په (۱۱٥۱ق- ۱۷۳۹ م) کال کې د هوتکیانو مقاومت پای ته ورسیده. دا ځکه چې د دې نیټې ځخه مخکې سیدال خان ناصري او محمد د شاه حسین هوتک زوی په قلات کې د نادر شاه افشار د سر تېرو له خوا نیول شوي وو، او په مرموزه توګه سیدال خان ناصري له دواړو سترګو ځخه نا بینا شو. نو په دې توګه هوتکي دولت منحل شو.
شاه حسین هوتک د نادر شاه په امر مازندران ته تبعید او هلته مسموم او مړ شو.

په ټولګي کې فعالیت

د ټولګي زده‌کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. (الف) ډله دې د افغان حکومت په وخت کې ایران ته د روسیې د پاملرنې په لاملونو او (ب) ډله دې د ایران په خاورې کې د عثماني ترکانو د پرمختګ په پایلو خبرې وکړي. دواړه ډلې دې پایلې ښوونکي او زده‌کوونکو ته واوروي.

پوښتنې

۱) له صفوي حکومت سره د شاه محمود هوتک تر مشرۍ لاندې د افغانانو مهمه جګړه چیرته پېښه، او څه پایلې یې درلودې؟
۲) د کومو لاملونو له مخې شاه محمود د ایرانیانو پروړاندې خپل لومړنی سیاست بدل کړ؟
۳) د شاه اشرف تر مشرۍ لاندې ځواکونو سره د عثمانیانو جګړه چیرته پیښه شوه، او څه پایلې یې رامنځته کړې؟
٤) ولې روسانو په اصفهان کې د افغانانو د حکومت پر مهال د ایران په لور مخه کړه، او څه ډول یې د هغوی د پرمختګ مخه ونیوله؟
٥) سیدال خان ناصري د اصفهان د کومو افغاني شاهانو خدمت ته ملاتړلې وه؟

له ټولګي ځخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د هوتکي دولت د نسکوریدو په هکله لنډه مقاله ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې خپلو ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

د هوتکیانو په دوره کې اقتصاد او فرهنګ

د هوتکیانو د واکمنۍ په ۳۱ کلنه دوره کې د سیاسي او نظامي اړخونو سر بېره، ځینې فرهنګي مسایل هم شته چې که څېړې پرې وپوهېږو نو له فرهنګي چارو سره به د هوتکي شاهانو په نیک نیت پوه شو. په ځانګړې توګه د دوی د واکمنۍ په مهال په کندهار کې د علم او فرهنګ د پراختیا زمینه برابره شوه او هوتکي دربار د عالمانو د ملاتړ په لاره کې هڅې وکړې او د کم وخت لپاره فرهنګي رڼا رامنځ ته شوه. په دې لوست کې به د پورتینو مسایلو سره د یادې شوې دورې له اقتصادي ودې سره هم بلد شئ.

اقتصادي وضع

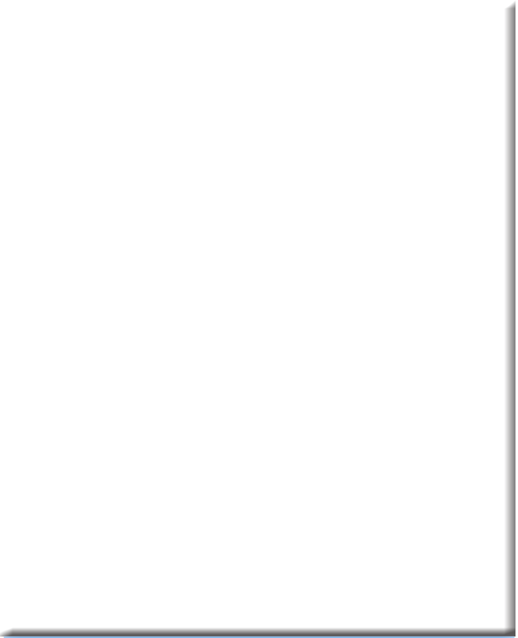

په کندهار کې سر پټي بازار

لکه څنګه چې زموږ د هېواد وېش، ګډوډي او په ځینو برخو د ګاونډیو واکمنۍ د هرات د تیموریانو له نسکورېدو وروسته د افغانستان د وضعې له مهمو ځانګړتیاوو څخه ګڼل کېږي. که هر څو په دې دورې کې داسې معلومات په لاس کې نه لرو چې د خلکو د اقتصادي ودې ښکارندویي وکړي؛ څکه په دې دورې کې، زموږ د هېواد بېلابېلې برخې د پردیو تر فشار او ظلم لاندې وې او معمولاً خلکو دوو دربارونو اصفهان او ډهلي ته درانه مالیات ورکول. په دې حا ل کې زموږ د هېواد یو شمېر خلکو په ځانګړې توګه هغو وګړو چې په ښارونو کې اوسېدل، د هند او ایران سره یې د سوداګرۍ چارې پر مخ بېولې، او په تېرلو کې کندهار د یادو شوو دوو هېوادونو تر منځ د مهم سوداګریز مرکز په توګه رول لوباوه. او په همدې دلیل، تل د دوو هېوادونو (هندوستان او ایران) ترمنځ د شخړو لامل ګرځېده.

فرهنګي وضع

په ټولنیز ډول د هرات د تیموریانو دورې له نسکورېدو او د هوتکیانو تر راتلو پورې زموږ په تاریخ کې یوه توره دوره ګڼل کېږي خو په دې دورې کې په ځانګړې توګه وروسته له هغې چې اصفهان د افغانانو لاسته ورغی. په پورتنۍ وضعه کې بدلون راغی څکه افغان هوتکي پاچاهانو برسېره پردې چې سیاسي او نظامي چارې یې پرمخ بېولې، په خپله واکمنۍ کې د دواړو ژبو (پښتو او فارسي) شاعرانو او ادیبانو ملاتړیې هم کاوه.

په دې دورې کې نه یوازې دا چې د وخت د دودیزو علومو چې د معقولو او منقولو په نومونو یادېدل

مخه ونه نیول شوه، بلکې د هوتکیانو په افغاني او ایراني واکمنۍ کې نوموړو علومو ژوند ته ادامه ورکوله. معقول علوم عبارت وو له فلسفې ، منطق ، نجوم ریاضیات او همدا رنګه د تفسیر، حدیث ، فقهې څانګوته یې منقول علوم ویل.

سره له دې چې د هوتکي دولت عمر کم و او د علومو د پراختیا په برخه کې یې بنسټیزو کارونو تر سره کولو ته وخت پیدا نه کړ خو بیاهم داسې بېلګې په لاس کې لرو چې د هوتکیانو په دورې کې د علم او فرهنګ د نورمالې ودې څرګندونه کوي. په ځانګړې توګه په دې برخه کې د شاه حسین هوتک په دورې کې په کندهار کې د لومړني ادبي بنډار جوړښت ډېر مهم ګڼل کیږي ځکه د یاد شوي پاچا له خوا د کندهار د نارنج په قصر کې یو کتابتون جوړشو او په هغه کې د ادب او علم پېژندل شوي څېرې په اونۍ کې یو ځل راغونډېدلې. یخپله شاه حسین هوتک هم په دواړو پښتو او دري ژبو شعرونه ویل او له پوهانواو ادیباتو څخه یې ښه ملاتړ کاوه. د بیلګې په توګه نوموړي د پښتو ژبې شاعر ریدي خان ته د محمود هوتک د جګړو داستان په نظم ویلو زر سکې ورکړې.

د دې دورې له پیاوړو شاعرانو او پوهانو څخه کولای شو چې د څو تنو څخه یادونه وکړو: ملازعفران، مددخان غلجی، شاه حسین هوتک، داود هوتک، ملایار محمد هوتک، بابوجان بابې، سیدال خان ناصری او د ښځینه شاعرانو له ډلې څخه د شاه حسین هوتک د خور زینب هوتک نوم واخلو. چې ډېره فاضله او پوهه ښځه وه. او برسېره پر دې چې شعرونه به یې ویل له خپل ورور(شاه حسین هوتک سره به یې د حکومت کولو په چارو کې هم مرسته کوله.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې د (الف) او (ب) په دوو ډلو ووېشل شي. (الف) ډله دې د هوتکیانو د اقتصادي او (ب) ډله دې د فرهنګي وضعې په هکله خپل معلومات وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د کندهار اقتصادي او سوداګریز اهمیت په لنډه توګه روښانه کړئ.
۲- د هوتکي دورې د پنځو تنو پوهانو او عالمانو نومونه واخلئ.
۳- له فرهنګي څېرو څخه د شاه حسین هوتک د ملاتړ دوې بېلګې یادې کړئ.
٤- د کندهار د نارنج قصر کتابتون د چا په واسطه جوړ شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د هوتکیانو په دورې کې د ادبي بنډار په هکله یوه لنډه مقاله ولیکي.

ځلورم څپرکی

په هند کې افغاني پاچاهان

په دې څپرکي کې به په هند کې د افغاني کورنۍ د واک ته د رسېدو او د تاریخ له لوړو او ژورو سره په (۱۲۲۳ تر ۱۷٤۷م). کلونو کې په لنډه توګه پېژندګلوي تر لاسه کړئ.

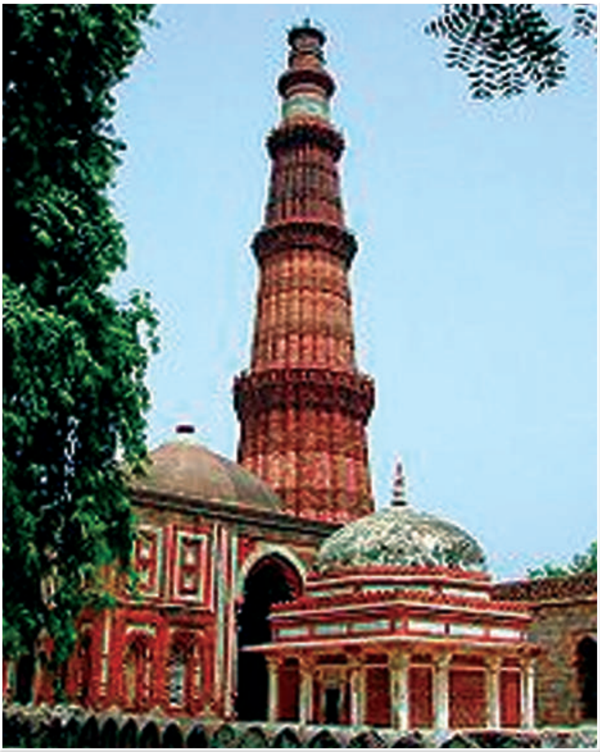

په ډهلي کې د قطب منار

د ښپړکي موخې

هيله ده چې د دې ښپړکي په پايله کې زده‌کوونکي لاندې موخې تر لاسه کړي:

• په هند کې به له لومړني اسلامي دولت سره پېژندګلوي پيداکړي.

• په هند کې به د افغاني شاهانو او په ځانګړې توګه د سلطان رضيه او سوري شير شاه له دولتدارۍ سره آشنا شي.

• په هند کې به د افغاني شاهانو ښې او بدې کړنې سره تو پير کړای شي.

په هندکې افغاني پاچاهان

په دې لوست کې به هند ته د اسلام ورتګ او خپرېدل او همدارنګه هلته د لومړني اسلامي دولت د رامنځته کېدو سره اشنا شئ. او ورسره به د هندوستان په دولتي چارو کې د افغاني ښځو په ورتیا او ونډې هم پوه شئ.

عربي مسلمانانو په (۹۰ ق/ ۷۱۲ م) کال کې هندوستان ته پام شو. هند ته د ورتګ په وخت کې د سند د پاچا (داهر) په امر د دوی کښتۍ ونیول شوه او ټول سپاره یې ووژل شول.

د عراق والي او د فتحه شوي افغانستان ستر مشر حجاج بن یوسف د محمد بن قاسم تر مشرۍ لاندې یو لوی لښکر د سند د پاچا د ځپلو، او د اسلام د خپرېدو لپاره سیمې ته ولېږه. نوموړي سند او ملتان ونیول، او غوښتل یې چې مخ پر وړاندې لاړ شي، خو د خلیفه له خوا بیرته وغوښتل شو.

له هغه وخت وروسته عربي مسلمانان هند ته متوجه نه شول. تر هغه پورې چې په (دریمه هجري/ لسمه مېلادي پېړۍ) کې وار غزنویانو او غوریانو ته ورسېد او دوی د هند په لور لښکرکشي د خپلو پروګرامونو یوه برخه وګڼله.

په هندکې قطبیه پاچاهان (۶۰۲- ۶۸۹ ق / ۱۲۲۳ - ۱۳۱۰م)

د سلطان شهاب الدین غوري له مړینې (۶۰۲ق / ۱۲۲۳ م) وروسته د غوریانو لویه امپراتوري تجزیه شوه.ترک توکمه قطب الدین ایبک محمد سام غوري یې د هند خپلواکه پاچا اعلان کړ. پلازمېنه یې له لاهور څخه ډهلي ته نقل کړه. نوموړي په ډهلي کې د مشهور جامع جومات او دجام منار په څېرېې هلته د قطب منار بنسټ کېښود.

قطب الدین ایبک سخي، زړور او سیاستپوه سړی و. نوموړی له پنځو کلونو واکمنۍ وروسته په (۶۰۷ هـ .ق/ ۱۲۲۸ م) کال کې د چوګان په لوبه کې له اس څخه ولوېد او مړ شو. له ده وروسته آرام شاه چې په زوي ولی یې نیولی و د ډهلي په تخت کېناست. په دې وخت کې د سند او بنګال مشرانو د خپلواکۍ بیرغونه پورته کړل. د نوموړي د پاچاهۍ یو کال نه و پوره چې د قطب الدین ایبک زوم او د هندوستان د یوې سیمې مشر شمس الدین التمش (ایلتمش) راپور ته شو او دی یې له واک څخه ګوښه کړ.

قطب الدین ایبک

سلطان شمس الدين التمش

سلطان شمس الدين التمش

د قطبیه پاچاهانو ترټولو ځواکمن پاچا التمش یا ایلتمش دی چې (۲۵) کاله یې پرهند واکمني وکړه. نوموړي د سند او بنګال مشران اطاعت ته اړ ایستل او د جلال الدین خوارزم شاه غوښتنه یې چې د هند د واکمنۍ سوچونه یې وهل رد کړه. د التمش د واکمنۍ په دوري کې د لومړي ځل لپاره مغولان هند ته متوجه شول او چنګیز خان د جلال الدین خوارزم شاه په لټه کې د سند د سیند تر څنډو ورسید او د خپلو یرغلونو له کبله د هغه ځای له اوسېدونکو وېدار شو. وروسته له دې چې ویوهېد مرسته نه شي تر لاسه کولای، د بامیانو په لور راوګرځېد او جلال الدین هم له هند څخه ووت او د ایران په لور وخوځېد. په دې توګه التمش نه یوازې د چنګیزخان له ځواکونو څخه دفاع وکړه، بلکې په عین حال کې یې جلال الدین خوارزم شاه هم پرې نښود چې شمالي هند د خپلو یرغلونو ډګر وګرځوي، د بغداد خلیفه کله چې د ده شهرت او وړتیا د هند د اسلامي دولت د ساتنې په هکله واورېده نو یو پلاوی یې ده ته ورولېږه او ډالۍ یې ورته وړاندې کړې.

په ۶۳۳هـ / ۱۲۵٤ م کال کې د التمش له مړینې وروسته د ده زوی رکن الدین فېروز شاه واکمن شو. خو له شپږو میاشتو وروسته د ده درباریانو دی له واکمنۍ څخه ګوښه اوبیا یې وواژه، او د ده خور رضیه یې د واک په ګدۍ کېنوله.

سلطانه رضیه

سلطانه رضیه

التمش له ماشومتوب څخه د خپلې لور د ښوونې او روزنې په برخه کې زیاته پاملرنه درلوده. رضیې د ښکلې قرائت په لرلو سره د وخت علوم له لویو پوهانو څخه زده کړل. نوموړې نارینه جامې اغوستې او جګړه ییز تکتیکونه یې هم زده کړل. دې د خپل پلار سره په

اداري او سياسي چاروکي مرسته کوله.
سلطانه رضيې د خپل ورور رکن الدين چې فيروز شاه نومېده له هغه وروسته په (٦٣٤ هـ/ ١٢٥٥م) کال کې واکمني تر لاسه کړه.د واکمنی په لومړيو ورځو کې د خپل پلار د صدر اعظم نظام الملک جنيدي له مخالفت او بغاوت سره مخ شوه. خو په ډېر ښه تدبير سره له دې اړو دوړ څخه ووته، نظم او امنيت يې ټينګ کړ. سلطانه رضيې هم د خپل هېواد ټولنيز نظام په ښه توګه پر مخ يووړ. نوموړې خواجه مهدي غزنوي چې يو سياسي او علمي شخصيت و د خپل صدراعظم او ملک سيف الدين ايبک يې د ځواکونو د مشر په توګه وټاکه.
سلطانه رضيې مهم کارونه پوهو کسانو ته وسپارل او په خپله يې د هغوی د کارونو څار نه کوله. د ساتل شوي هېواد په ټولو برخو کې يې قوانين نافذ کړل، نوموړې په خپلواکه توګه خلک خپل حضور ته را بلل او د هېواد چارې يې پرمخ بيوولې. خو د سيف الدين ايبک له مړينې وروسته چې سلطانه رضيې د ده په ځای تور پوستی جلال الدين ياقوت حبشي وټاکه، نو ځينو سردارانو ته کينه ورغله، مخالفت يې پيل کړ، او د نوموړې په وړاندې يې بغاوت وکړ تر څو چې په (٦٣٨ ق / ١٢٥٩ م)کال کې يې پاچاهي ونړېده.
له سلطانه رضيې وروسته معزالدين بهرام شاه او علاوالدين مسعودشاه يو پربل پسې واکمنی ته ورسېدل، تر څو وار د سلطان رضيې کشر ورور ناصرالدين محمدشاه ته ورسيد نوموړي په هند کې (٢١) کاله واکمني وکړه. دی سوله غوښتونکی، تقوی لرونکی او پرهېزګاره سړی و. په حرمسرای کې يې عادي ژوندکاوه. ويل کېږي چې يوه ورځ شهزادګۍ د وينځې غوښتنه ترې وکړه، تر څو په پخلي کې ورسره مرسته وکړي، ده ځواب ورکړ چې بيت المال د الله(جل جلاله) د ټولو بنده ګان حق دی او عذر مې ومنه.
په (٦٦٥ق / ١٢٨٦ م) کال کې د سلطان ناصرالدين له مړينې وروسته، د ده وزير غياث الدين بلبن په تخت کېناست. د ده دربار د پوهې او فن مرکز و. څرنګه چې امير خسرو ډهلوي هلته ځانګړې درجه درلوده. سلطان غياث الدين بلبن له (٢١) کلونو پاچاهي وروسته په ډهلي کې مړشو، د ده له مرګه وروسته د قطبيه دولت لړۍ په هند کې مخ په ځوړ شوه. او نورې افغاني لړيو د غلځي شاهانو، تغلق شاهانو، خضرخانيانو، لوديانو او سوريانو په نومونو يوپربل پسې په واکمنی ته ورسېدلې.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې د الف او ب په دوو ډلو وویشل شي. هره ډله دې د لاندنیو شاهانو څخه دوه پاچاهان تر بحث لاندې ونیسي او د خبرو لنډیز دې د ډلې یو غړی نورو ته وړاندې کړي.

- د سلطانه رضیې دوره
- د سلطانه قطب الدین ایبک دوره
- د سلطانه شمس الدین التمش دوره

خضرخانیانو، لودیانو او سوریانو په نوموړو یوپربل پسې په هند کې واکمنۍ ته ورسېدلې.

پوښتنې

۱- د اسلام دین څه ډول په هندکې خپور او وده یې وکړه؟ په دې هکله څرګندونې وکړئ.

۲- د هغو افغاني شاهي کورنیو نومونه واخلئ چې په هندکې واکمنۍ ته ورسېدې؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

ستاسو په آند، د سلطانه رضیې د پاچاهۍ ځانګړتیاوې څه وې؟ په دې هکله یو مطلب ولیکئ او د ښوونکي له موافقې وروسته یې د ښوونځي د دېوالي په جریده کې راځوړند کړئ.

لوديان او سوريان

په دې لوست کې به په هند کې د افغاني لوديانو او سوريانو واک ته د رسېدو په څرنګوالي وپوهېږو او په لنډه توګه به په هغو علتونو هم پوه شو، چې د هندوستان په سياسي صحنه کې د کمزورۍ سبب وګرځېدل.

لوديان

د پنجاب د نائب الحکومه ملک کالا خان زوی ملک بهلول له (۸۵۸- ۸٦۸ هـ.ق/ ۱٤۷۹- ۱٤۸۹م) کلونو وروسته د خضرخانيه دولت د کمزورۍ له امله د ملک چارې لاسته راوړې او په هند کې د مخ په ځوړ افغاني پاچاهۍ بنسټ يې بيا پياوړی کړ.

د ملک بهلول لودي له مړينې وروسته د هغه زوی نظام خان چې د سلطان سکندر پاچا په نوم يادېده واکمن شو. نوموړي د هېواد په رغاونه او د علم او پوهې په پرمختګ کې هڅې وکړې. پوهانو او فاضلانو ته يې په درنه سترګه کتل. دري ژبه او خط او همدارنګه د اسلام دين د ده په دورې کې په هندوستان کې ډېره پراختيا ومونده.

په(۸۹٤ ق/ ۱۵۱۷م)کال کې سلطان سکندر مړ او د ده زوی ابراهيم واکمنی ته ورسېد. د ابراهيم د ناسمې ادارې له کبله د پاچاهۍ بنسټ کمزوری شو او په هند باندې د بابر لښکرکشۍ ته زمينه برابره شوه. د پاني پت په ډګر کې د بابر او ابراهيم ترمنځ خونړۍ جګړه ونښته، بابر بری وموند او په بريا ليتوب سره د ډهلي په تخت کښيناست او په (۹۳۰ هـ.ق./ ۱۵۲٦م.) کال کې يې د کوه نور مشهور الماس سره له نورو دولتي خزانو لاسته راوړل خو په ټول هند يې واکمني ترلاسه نه کړه.

په هر حال په هند کې د بابر په وړاندې د افغانانو د مخالفتونو لړۍ روانه وه، په ځانګړې توګه هغه وخت چې بابر مړ شو، او د هغه زوی همايون واکمنی ته ورسېد، د افغانانو مخالفت لا زيات شو. ترهغه پورې چې په هندکې د سوريانو د راتګ لپاره زمينه چمتو شوه.

سوريان

د هندوستان له افغاني ځواکمنو پاچاهانو څخه يو هم فريد د حسن زوی دی. چې په لومړيو کې نوموړي د لاهور د حاکم دولت خان په واسطه د سلطان ابراهيم لودي دربار ته لاره وموندله او شهرت يې ترلاسه کړ، وروسته د بهار نائب الحکومه وټاکل شو. نوموړي د هغې زړورتيا له کبله د شېرخان لقب ترلاسه کړ، چې د زمري د ښکار په وخت کې يې ښودلې وه.

په سند کې د مغولي پاچا سره د شېرخان مخالفت د دې لامل شو چې همايون پر ده بريد وکړي. خو په لومړني يرغل کې همايون ته د شېرخان فکري او نظامي لوړتيا معلومه شوه. وروسته له دې شېرخان په (۹۱٦ ق/ ۱۵۳۷ م) کال کې بنګال ونيوه او د دويم ځل لپاره بيا هم له همايون سره مخ شو. په دې مقابله کې جلا ل خان د شېرخان زوی د بهار او بنګال په منځ کې همايون ته ماتې ورکړه او همدارنګه په (۹۱۸ق / ۱۵٤۰م) کال کې د دوی ترمنځ بله جګړه ونښته، او په پايله کې همايون ماتې وخوړه او نژدې د ګنګا په سيند کې ډوب شوی و خو د يوه سقاو له خوا راوايستل شو. نور اړشو چې هند پرېږدي. له دې ځايه خپل ورور عسکري خان ته چې د کندهار حاکم و ورغی خو له هغه څخه يې هم ښه ونه ليدل او ايران ته لاړ.

په دې توګه شېرشاه سوري د شمالي او مرکزي هند د ټولو برخو له نيولو وروسته په کورنيو اصلاحاتو پيل وکړ. د اوبو بندونه، کاروان سرايونه او جوماتونه يې جوړ کړل. د بنګال لاره يې د اټک ترسيند پورې ورغوله او وروسته له هرو پنځو کروو (په ټوليزه توګه ۱۰۰۰ ګزه) يې کاروان سرايونه، د اوبو څاګانې او جوماتونه جوړ کړل.

څه وخت چې نوموړي غوښتل د کالنجر کلکه کلا ونيسي، وروسته له څوارلسو کلونو حکمرانۍ او شېر

کلونو واکمنی په (۹۲۳ ق / ۱۵٤٤ م) کال کې د باروتو په یوه چاودنه کې مړ شو.
شېرشاه سوري پوهانو او عالمانو ته پاملرنه کوله، پخپله يې ځينې وخت شعر وايه او د قافيې په پوهه کې بنه پوهېده.
له شېرشاه سوري وروسته د ده مشر زوی عادل خان پاچا شو خو نوموړی د سردارانو د مخالفت په وجه لرې او په (۹۲۳ ق/ ۱۵٤٤ م) کا ل کې د ده کشر ورور جلا ل خان چې د سليم شاه سوري په نامه يادېده واکمنی ته ورسېد.
له يوه پلوه د ده د ورور عادل خان مخالفت او له بل پلوه د همايون لښکرکښۍ د دې لامل وګرځېده چې د نوموړي دولت کمزوری شو تر څو په (۹٦۰ ق /۱۵۸۱ م) کال کې له منځه لاړ، د ده په وخت کې د نيلاب او بنګال ترمنځ دوه زره ميله (هر ميل دوه زره ګامه) لاره جوړه شوه او د هرو دوو ميلو ترمنځ کاروان سرايونه جوړ شول.
له سليم شاه سوري وروسته د هغه دولس کلن زوی فېروز پاچا شو خو له دريو ورځو وروسته د شېرشاه سوري د وراره مبارزخان له خوا ووژل شو او مبارزخان د محمد شاه عدلي په نامه پاچا شو.
د شېر شاه سوري او سليم شاه آمرين له دې وضعې څخه ناخوښ شول، او هر يوه د سلطان سکندر او سلطان ابراهيم لودي په نومونو په ځينو سيمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د سختو اختلافاتو د رامنځته کېدو په وجه، همايون وخت غنيمت وګاڼه او په (۹۳۳ ق/ ۱۵۵٤ م) کال کې هند ته لاړ.
که څه هم له دې وروسته افغانان په پوره توګه له صحنې څخه ونه وتل او کله ناکله به د مغولو د سرخوږي لامل کېدل. خو د احمد شاه بابا تر وخته چې د هندوستان زياتې برخې يې ونيولې، په بنه توګه راڅرګند نه شول.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې د لاندې يادو شوو پاچاهانو د کارونو په هکله د ذکر شوې بېلګې په څېر کار وکړي او وروسته دې د ډلې د يوه غړي له خوا نورو ته وړاندې شي.

سلطان سکندر لودي	د پوهانو او عالمانو هڅوونکی، په هندوستان کې اسلام او دري ژبې ته پراختيا ورکوونکی.
سلطان بهلول لودي	؟
اعليحضرت شېرشاه سوري	؟
سليم شاه سوري	؟
محمدشاه عدلي	؟

پوښتنې

۱- کوم دلايل د دې لامل وګرځېدل چې همايون د دويم ځل لپاره په هندوستان يرغل وکړي؟
۲ - سوري شېرشاه څه ډول په هند کې واکمنۍ ته ورسېد او ولې ده ته شېرشاه وايي؟
۳- په هند کې د سوريانو د له منځه تللو دلايل وليکئ.

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

ستاسو په آند کوم دلايل په هند کې د لوديانو د حکومت د نسکورېدو لامل شول، د دغې موضوع په اړه هر يو له ځان سره څه وليکئ او په راتلونکي درسي لوست کې يې خپلو ټولګيوالو ته وړاندې کړئ.

پنځم څپرکی

په منځنیو او نویو پېړیو کې ګاونډې هېوادونه

په دې څپرکي کې به په منځنیو او نویو پېړیو کې د ګاوندیو هېوادونو له تاریخ سره په لنډه توګه بلدتیا پیدا کړو.

د څپرکي موخې

د دې څپرکي په پای کې له زده‌کوونکو څخه کېږئ تر څو په لاندې پایلو وپوهیږي:

- په ایران کې به د سیمه ییزو دولتونو د رامنځته کېدو سره بلد شي.
- د صفویانو، افشاریانو او زندیه وو د راڅرګندېدو دلاملونو په اړه به معلومات تر لاسه کړي.
- په هند کې به د بابري دولت له رامنځته کېدو سره بلد شي.
- د چین د یووالي په څرنګوالي به پوه شي .
- په چین کې به د مغولو په واکمنی پوه شي.
- په منځنیو او نویو پېړیو کې به د چین د فرهنګي او اقتصادي وضعې سره بلد شي.
- د ایران د سیمه ییزو دولتونو د منځته راتلو او ړنګېدو لاملونه به تحلیل کړای شي.
- په هند کې به د تېموري دولت د رامنځته کېدو لاملونه وپیژني.
- د چین د یووالي انګیزې لړ لیک به ډلبندي کړای شي.
- په چین باندې به د مغولو د یرغلونو پایلې تحلیل کړای شي.
- د زده‌کوونکو په ذهن کې به د مرستې او ښه ګاونډېتوب روحیه پیاوړې شي.

ایران په منځنیو پېړیو کې

د افغانستان او ایران د تاریخ زیاتې برخې سره ورته والی لري. هغو پاچاهانو او لړیو چې په افغانستان واکمنې چلوله، د ایران په خاورې یې هم حکم چلاوه. ایران ته د اسلام د دین په راتګ سره، د هغه هېواد تاریخ هم بدل شو. امویانو او عباسیانو به د ایران لپاره پاچاهان او واکمنان ټاکل. خو د ایران په بېلابېلو سیمو کې چې کوم پاڅونونه رامنځته شول، په هغه هېواد کې امیران او د سیمه ییزو لړیو مشران را پیدا شول. له دې ډلې څخه د طبرستان د علویانو، زیاریانو او د آل بویه لړیو د حکومتونو نومونه اخیستی شو.

د طبرستان علویان

دغه کورنۍ په هاشمي سیدانو پورې تړلې ده چې په (۲۵۰ ق/ ۸٦٤ م) کال کې یې د زید د زوی سید حسن په مشرۍ د ایران په اوسني طبرستان کې د خپلواکه حکومت بنسټ کېښود. حسن زړور سړی و، او ځان به یې داعي کبیر باله. نوموړي ټول طبرستان او ری (تهران) و نیول او عباسي آمرین او مامورین یې له دې سیمو څخه وشړل. نوموړي تر (۲۷۰ق/ ۸۸۳ م) کال پورې حکومت وکړ خو له حسن څخه وروسته نورو علوي پاچاهانو هم واکمني وکړه. د علوي لړۍ تر ټولو مشهور پاچا د علي زوی حسن ګڼل کیږي چې په ناصر کبیر باندې مشهور و، نوموړی وتوانېده چې ساماني ځواکونه چې یوه موده یې د طبرستان واکمني تر لاسه کړې وه، کلکه ماته ورکړي او د (۲۹۰ ق/ ۹۳۰م) کال په ژمي کې یې د ساماني ځواکونو(۷۰۰۰) تنه ووژل. په پایله کې سامانیانو له علویانو سره سوله وکړه، او ټول طبرستان د ناصر کبیر(د علي زوی حسن) په ولکه کې شو. خو مخکې له مړینې یې ټولې حکومتي چارې خپل زوم حسن بن قاسم ته وسپارلې. د نوموړي په زمانه کې د علوي حکومت چارې ګډې وډې شوې او په پایله کې په (۳۱٦ ق/۹۲۸م) کال کې د طبرستان علویانو حکومت ړنګ شو.

زیاریان

د علوي حکومت له راپرځېدو وروسته، د دې حکومت نظامي واکمنو او سردارانو بغاوت وکړ او د طبرستان سیمه په ډېرو سیمه ییزو خپلواکه حکومتونو ووېشل شوه.

د دې سردارانو له ډلې څخه یې یو مشهور د زیار زوی مرداویچ نومېده. نوموړي د خپلواکه حکومت د رامنځته کېدو لپاره، لومړی د طبرستان سیمې د واک غوښتونکو سردارانو په مخه کې ودرېد، او د طبرستان ښار په نیولو یې د زیاریانو د حکومت بنسټ کېښود. وروسته یې د ګرګان او اصفهان ښارونه هم د خپلې واکمنۍ یوه برخه وګرځوله. نوموړي د خدمت لپاره د ترکي غلامانو په نیولو سره ځواکمن لښکر رامنځته کړ، خو له ترکي غلامانو سره د بد چلند په سبب، دوی بغاوت وکړ او پخپله مرداویچ یې هم وواژه.

له مرداویچ څخه وروسته د ده ورور وشمګیر واکمنۍ ته ورسېد. نوموړي د واکمنۍ ټوله موده د بویه له زامنو سره په جګړو او مبارزو کې تېره کړه او په پایله کې یې له دوی څخه ماتې وخوړه او په (۳۲۰ق/۹۳۲ م) کال کې د بویه زامنو حکومت را منځته شو.

آل بویه

نوموړي ابو شجاع په نامه یوه سړي ته منسوب دي چې په لومړیو کې یې له مرداویچ سره مرسته کوله او

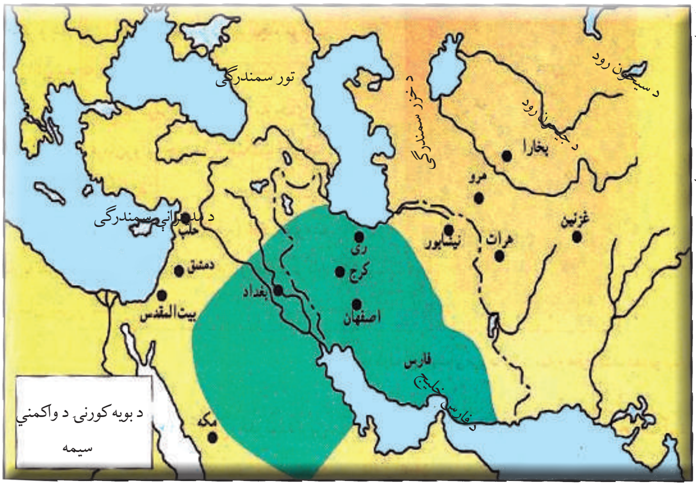

درې زامن يې د مرداويچ په لښکر کې لوړو نظامي مقامونو ته رسېدلي وو.

آل بويه د بغداد(عباسي) خلافت د کمزورتيا په دورې کې، وروسته له هغې چې له زياريانو څخه يې د خپلواکۍ اعلان وکړ، پخپله يې په اصفهان کې د خپلواکه حکومت بنسټ را منځته کړ او په لنډ وخت کې يې د ايران بېلابېلې سيمې په خپله واکمنۍ کې شاملې کړې. نوموړو په (٣٣٤ ق/ ٩٤٥م) کال کې د عباسي خلافت د راپرځېدو پرځای يوازې د المتکفي په ځای د المطيع خليفه په راتگ بسنه وکړه. په بغداد باندې د آل بويه واکمنۍ، د عباسي خلفا وو دريځ په پوره توگه متزلزل کړ.

د آل بويه ترټولو مهم مشران حسن رکن الدوله او احمد هزالدوله نومېدل. چې د(٣٢٠ ق نه تر ٣٥٧ ق /٩٣٢-٩٦٨م) کلونو په منځ کې يې د ايران په سويل، ري(اوسني تهران) او کرمان واکمني کوله.

آل بويه په پای کې د غزنويانو او سلجوقيانو لخوا چې د عباسي خلافت له ملاتړ کوونکو او غوښتونکو څخه وو، له منځه لاړل. په منځنيو پېړيو کې په ايران باندې له غزنويانو، سلجوقيانو او خوارزم شاهانو درو لړيو پرته تيموريانو هم واکمني کړېده.

په ټولگي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په درو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د طبرستان د علويانو، دويمه ډله دې د زياريانو د حکومت د رامنځته کېدو او دريمه ډله دې د آل بويه حکومت د رامنځته کېدو په څرنگوالي خبرې وکړي او پايله دې له نقشې څخه په گټې اخيستنې سره د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

١- د علوي حکومت د رامنځته کېدو او د دې لړۍ د مشهورو پاچاهانو په هکله څومره پوهېږئ؟

٢- ستاسو په اند د علويانو حکومت څه ډول ړنگ شو؟

٣- د زياريانو حکومت د چا له خوا او څه ډول رامنځته شو؟

٤- ستاسو په نظر د آل بويه حکومت څه ډول رامنځته شو؟

٥- ال بويان په پايله کې د .... او .... له خوا راو پرځېدل؟

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده‌کوونکي دې د ايران د سيمه ييزو حکومتونو لکه طبرستان د علويانو، زياريانو او آل بويه حکومتونو په هکله مطالب راغونډ او هغه دې په راتلونکي درسي ساعت کې ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

ښوونکی دې د علمي سرچينو او اخځليکونو په برخه کې زده‌کوونکو ته لارښوونه وکړي.

ایران په نویو پېړیو کې

د ایران په تاریخ کې د صفوي دولت را منځته کېدل مهم ټکی ګڼل کېږي. دوی دې هېواد ته داسې سیاسي مرکزیت او ځانګړی هویت وبانښه چې له پخواني حالت سره یې توپیر درلود. له دوو پېړیو څخه د زیاتې واکمنۍ په ترځ کې ډېرې مهمې سیاسي او نظامي پیښې رامنځته شوې.
د افغانانو په واسطه د دوی د واکمنۍ راپرځېدل هم د دې لامل وګرځېده چې په دې هېواد کې د نوي حکومتونو لړۍ رامنځته شي. سر بېره پردې، په دې دورې کې د ایران اړیکې له نړۍ، او په ځانګړي توګه له اروپا سره ټینګې شوې. په دې لوست کې به د پورته موضوعاتو په هکله مطالب ولولئ.

صفویان

د شاه اسماعیل صفوي په واسطه د نویو پېړیو یعنې په (۹۰۶ق/۱۵۰۱ م) کال کې د صفوي حکومت را منځته کېدل د ایران د تاریخ ډېره مهمه برخه ګڼل کېږي؛ ځکه د ایران وضعه وروسته له دې پېښې په پوره ډول بدله شوه. صفویان وتوانېدل چې د ایران سیاسي ګډوډۍ او ټولنیزو ناخوالو ته د پای ټکی کېږدي. دوی د ایران خاوره یو موټی کړه. د صفوي لړۍ د مشهورو پاچاهانو له ډلې څخه چې یو یې لومړی شاه عباس نومېږي. نوموړي د خپلو وفاداره سلاکارانو او سرتېرو په واسطه د صفوي حکومت بنسټ ځواکمن کړ. بیا یې د یو لړ پرله پسې لښکرکشیو په واسطه، سیمه ییز امیران (سرکښ قزلباشان) وټکول، او په هېواد کې یې د ایران دولت د خارني لمنه وغوړوله. د نوموړي د واکمنۍ په دورې کې امن او امنیت ټینګ شو. د سوداګرۍ، کرنې او صنعت چا رو پراختیا ومونده. د اصفهان ښار د صفویانو د پلازمېنې په توګه د ایران په یوه ډېر ښکلي او لوی ښار بدل شو.
د صفویانو په دورې کې له نړۍ او په ځانګړي توګه له اروپا سره د ایران نوې اړیکې ټینګې شوې؛ ځکه په کوچنۍ آسیا کې د عثماني ځواکمنې امپراتورۍ په رامنځته کېدو سره، اروپایانو په هوسا توګه نشوای کولای چې د ځمکې له لارې ختیځ ته تګ او راتګ وکړي. له دې کبله چې اروپایانو له عثماني امپراتورۍ سره دښمني لرله، نو د عثمانیانو له ختیځ ګاونډي ایران سره یې ښې اړیکې ټینګې کړې. وروسته یې بیا د کسپین(خزر) سمندرګي له لارې ختیځو سیمو ته هم لاره پیداکړه. په دې وخت کې د ایران او عثمانیانو اړیکې هم سړې شوې وې، او اروپایانو له دې وضعې څخه ګټه پورته کړه. ایران په همدې وخت کې د اروپایانو له پوځي پوهې څخه د وسلو جوړولو او نظامي فنونو په برخه کې ډېره ګټه واخیسته. د دوی په مرسته یې د خپلو عسکرو د زده کړې او پوځي ځواکونو د سمبالولو په برخه کې ګټه ترلاسه کړه. د آنتوني(Antony) او رابرت شرلي (Robertsherly) د دووانګلیسي ورونو په مرسته یې جګړه ییز توپونه او لاسي تفنګچې جوړې شوې. صفویانو د ایران دولت وروسته له اسلام څخه د شهرت ترټولو لوړو پوړ یو ته ورساوه.

افشاریان

د صفوي حکومت له پرځېدو وروسته، افغانان پر ایران باندې د صفویانو په ځای واکمن شول. خو په ایران باندې د افغانانو واکمني ډېره اوږده نه شوه؛ ځکه نادر افشار چې په اصل کې د ترکمنانو د افشارو له ټبر څخه و، یو ځل بیا ایرانیان په ځان را ټول کړل. نوموړي داځل د افغانانو او ازبکو په ګډون له بېلابېلو ډلو څخه لښکر جوړ کړ، د ایران د زیاتو ښارونو د فتحې په برخې کې د پوځي ورتیاوو په ښودلو سره یې په ټول ایران واکمني تر لاسه کړه او دیوه نوي حکومت د رامنځته کېدو لپاره یې لاره اواره کړه. په دې وخت کې د نادر په وړاندیز د آذربایجان په شمال ختیځ د مغان په سیمې کې د قبیلو د مشرانو، مخورو او روحانیونو یوه غونډه راوبلل شوه او له یو لړخبرو اترو وروسته نادر افشار د ایران د پاچا په توګه وټاکل شو.

نادر د مرکزي واکمنی له جوړېدو وروسته، له ایران څخه د بهرنیانو د شړلو لپاره متې را ونغښتې. په دې توګه ، روسان او عثمانیان چې په ایران یې یرغل کړی و، خپلو سیموته په شا وتمبول. وروسته یې د هند پرلور لښکر وخوځاوه نوموړي په هند کې د شاه جهان په امر جوړ شوی د طاووس تخت چې د شاه د ځای ناستي لپاره جوړ شوی و سره د بې شمېر و غنیمتونو او د کوه نور مشهور الماس چور کړل او له ځان سره یې ایران ته یوړل.

د نادر شاه په زمانې کې د مشهد ښار د نوموړي د اوسېدو په اصلي مرکز، او د دولتي خزانو د ساتلو په ځای بدل شو.

دنادر افشار د ځانګړو پوځي سیاستونو او اقداماتو په اړه، ایران د لږې مودې لپاره وتوانېده چې افغانستان، هند او د کوچنی آسیا ځینې برخې لاندې کړي. خو د نادر افشار د حکومت وروستي کلونه د ایران د خلکو لپاره ډېر ستونزمن وو او په (۱۱۶۰ ق/ ۱۷۴۷م) کال کې د نوموړي له وژلو وروسته ایران په کورنیو ګډوډیو او اختلافاتو کې راښکیل شو.

زندیه

د نادر افشار په وژلو سره د ده د حکومت بنسټ ونړېد او په ټول اېران کې کورنی جګړې له سره پیل شوې. د نادر افشار مامورینو، خراسان د خپلې واکمنی لپاره غوره کړ. د ایران نورې برخې هم د پوځي مشرانو او د قبیلو مخورو لاس ته ورغلې چې تل به یو له بل سره په جګړو کې ښکیل وو. خو په دوی کې کریم خان زند ډېرواک پیداکړ. نوموړی د زند له قبیلې څخه و. کریم خان د خپلې قبیلې له خلکو او

سرتېرو سره د اصفهان ښار له نيولو وروسته ، د يو لړ جګړو په ترڅ کې خپل ټول دښمنان له منځه يوړل او ځان يې وکيل الرعا يا(د خلکو استازي) ونوماوه او د پاچاهۍ شوکت يې د صفوي کورنۍ دريم شاه اسماعيل ته پرېښوده. نوموړی(دريم شاه اسماعيل) په ښکاره توګه د کريم خان زند د رقيب علي مردان خان په مرسته واکمنۍ ته

د کريم خان زند ماڼۍ

رسېدلی و. د کريم خان زند د استازيتوب دوره له بې شمېره کورنيو جګړو سره همغاړې وه، ځکه په خراسان کې شاهرخ افشار، په مازندران کې محمد حسن خان قاجار او په آذر بايجان کې آزاد خان افغان د پاچاهۍ غوښتونکي وو. کريم خان زند وروسته د ډېرو جګړو په پای کې د (خشت) په جګړه کې آزاد خان افغان ته ماتې ورکړه او آذربايجان يې هم ونيوه. له دې وروسته په ايران کې دوې سرسختې سيالې ډلې يو د بل په وړاندې پاتې شوې. يعنې قاجاريان د ايران په شمال او زنديان په سوېل کې، په پايله کې په يوه جګړې کې محمد حسن خان قاجار ووژل شو او زوی يې آقا محمد خان د کريم خان زند له خوا بندي شو او عملاً د ګروګان په توګه په زنديه دربار کې پاتې شو.

هغه وخت چې له کورنيو جګړو څخه د کريم خان زند زړه ټول شو دريم شاه اسماعيل هم د ځوانۍ عمر ته ورسېد او بايد د هېواد چارې نوموړي ته سپارل شوې وای. خو د مشرانو په هغه غونډه کې چې په اصفهان کې رابلل شوې وو. د نوموړي د لياقت د نه لرلو له امله يې له واک څخه د ګوښه کولو پرېکړه وکړه. او پاچاهي يې کريم خان زند ته وسپارله. کريم خان زند د شيراز ښار د خپل مرکز په توګه وټاکه. نوموړي د کورني امنيت له ټينګښت وروسته د سوداګرۍ او صنعت د پراختيا په برخې کې هڅې وکړې. په همدې وخت کې انګريزانو، ايران ته د ورتګ په لاره کې ډېرې هڅې وکړې. انګريزانو د خپلو ښکېلا کې، فعاليتونو د پراخولو لپاره له زنديه دولت سره تړون لاس ليک کړ، چې د هغه په اساس يې د فارس خليج په بندرکې سوداګري کولای شي.

په (۱۱۹۳ ق/ ۱۷۷۹م) کال کې د کریم خان زند له مړینې سره، په ایران کې کورنۍ جګړې پیل شوې. په پایله کې د قاجار په نامه د واک یو لوري په ایران کې د حکومت مشري لاسته راوړه. په دې توګه ایران په خپل معاصر تاریخ کې ورګډ شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په درو مناسبو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د ایران صفوي لړۍ په هکله خبرې وکړي، دویمه ډله دې د افشاریانو د حکومت په هکله په خبرو پیل وکړي او دریمه ډله دې ، د کریم خان زند د حکومت په هکله سره بحث وکړي او پایله دې د ټولو ډلو استازي په پرتلیزه توګه نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د صفویانو حکومت د چا له خوا جوړ او هم د دې کورنۍ تر ټولو مشهور پاچا په هکله معلومات ورکړئ.
۲- ستاسو په اند د ایران او اروپایانو ترمنځ اړیکې څنګه ټینګې شوې او ولې؟
۳- نادر افشار څوک و؟
٤- د هند په لور د نادر افشار د لښکر کشیو په هکله څومره پوهیږئ؟
٥- ستاسو په اند کریم خان زند څرنګه واکمنۍ ته ورسیده؟ توضیح یې کړئ.
٦- د انګریزانو سوداګري له ایران سره په کومو لاندې بندرونو کې تر سره کېده؟
الف: د عباس بندر ب د خلیج فارس بندر ج: د خزر سمندر کې

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې په نویو پېړیو کې د ایران د وضعې په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب راټولونکي درسي ساعت ته چمتو کړي.

هند په منځنيو پېړيو کې

د هند، پاکستان او اوسني بنګله دېش هېوادونه، پخوا د هند د شبې قاره په نامه يادېدل. ډېر وختونه يې ګډ برخليک او تاريخ درلود خو په شلمه پېړۍ کې دا هېوادونه سره بېل شول. په منځنيو پېړيو کې د دې سيمې تاريخ، دګوپتايانو د لړۍ او سيمه ييزو حکومتونو له راپرځېدو وروسته لوی بدلون ومونډ، د اسلام راتګ چې د افغانانو په هڅو سره په هند کې خپور شو، او همدارنګه د غزنويانو او غوريانو په واسطې د سيمه ييزو حکومتونو را منځته کېدلو سره به چې د دې لوست موضوع ده، بلدتيا ومومئ.

په منځنيو پېړيو کې د هند لوی هېواد دګوپتايانو له خوا اداره کېده. دې لړۍ تر (۵۵۰ م) کال پورې د هند په شمال کې خپلې واکمنۍ ته دوام ورکړ چې د هند د فرهنګ تر ټولو روښانه دوره ګڼل کېږي. په دې دورې کې په ځانګړې توګه رياضي علومو ته پاملرنه وشوه. د ګوپتايانو له راپرځېدو وروسته د هند په شمال کې ډېر حکومتونه را منځته شول او شاوخوا (۷۰) کوچنيو سيمه ييزو حکومتونو په دې سيمې واکمني چلوله. دغه سياسي وېش څو پېړۍ دوام وکړ. د دې حکومتونو تر ټولو ځواکمن يفتاليان وو. په همدې وخت د هند په سويل کې د ګويتا پاتې شونو هم خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دوی له اعرابو او د آسيا د سويل او منځنې ختيځ خلکو سره راکړه ورکړه او سوداګريزې اړيکې ټينګې کړې. دې اړيکو د اسلام دين تر خرګندېدو پورې دوام وکړ.

مسلمانان د لومړي ځل لپاره په(۹۳ق، ۷۱۱ م) کال کې هندوستان ته راغلل. نوموړو د سند سيند تر څنډو پورې سيمې لاندې کړې. دغه سيمې د اوسني پاکستان برخه ده. له دې وخته (اتمې زېږديزې پېړۍ) څخه وروسته تر يوو لسمې زېږدېزې پېړۍ پورې، لويديځ هند له اسلامي نړۍ سره نژدې اړيکې ټينګې کړې په دې پېړۍ کې د اسلام بلنه ورکوونکو د هندوانو په منځ کې دآسماني دين تبليغ خپراوه.

له بله پلوه په (۳۸۸-۴۲۲ق، ۹۹۸-۱۰۳۰ م) کال کې د سلطان محمود غزنوي له خوا په هندوستان باندې واکمن کېدل د اسلام ريښې په هند کې ټينګې کړې او ځواکمن شو. له غزنويانو وروسته غوريانو هم پر هند حکومت وکړ او سلطان شهاب الدين محمد غوري د هند په شمال کې نژدې د ګنګ تر روده سيمې ونيولې. نوموړي وروسته له ډېرو هڅو ډهلی هم فتح کړ او دا ښار يې د قطب الدين ايبک په نامه يوه ترکي مريي(غلام) ته وسپاره. غوريان وروسته د ډهلي له نيولو وتوانېدل چې تربنګال پورې

سیمې په خپل واک کې راولې.

په (۶۰۳ ق، ۱۲۰۶ م) کال کې د سلطان شهاب الدین محمد غوري ابن سام له مړینې وروسته د قطب الدین ایبک واکمنۍ ته لاره اواره شوه. ایبک ځان د هندوستان خپلواکه پاچا ونوماوه. نوموړي د ډهلي ښار خپله پلازمېنه وټاکله نو ځکه هغه خلک چې له ده څخه وروسته واکمنۍ ته ورسېدل. د ډهلي پاچاهانو په نوم یاد شول. هغه حکومت چې قطب الدین ایبک په ډهلي کې رامنځته کړ، تر ډېرې مودې یې په هند کې دوام وکړ ان د تیمور گورگاني یرغلونو هم ونشوی کړای چې هغه حکومت له پښو وغورځوي او نوموړو د (لسمې هجري پېړۍ تر وروستیو/ شپاړسمې زیږدیزې پېړۍ) پورې په هند کې واکمني وکړه له دې وروسته په هندوستان کې د لودیانو او سوریانو افغاني حکومتونه چې په تېرو لوستونو کې مو ولوستل را منځته شول.

د قطب الدین ایبک زیارت

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په د وو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په هند کې د گوپتایانو د لړۍ او سیمه ییزو واکمنیو په هکله او دویمه ډله دې هند ته د اسلام په راتگ او د غزنویانو او غوریانو حکومتونو په هکله خبرې وکړي. پایله دې د ډلو استازي نورو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- په هند کې د گوپتایانو حکومت تر کوم کال پورې دوام وکړ او له فرهنگي پلوه څه ډول دوره وه؟ روښانه یې کړئ.

۲- مسلمانانو د لومړي ځل لپاره د هندوستان کومې سیمې لاندې کړې؟

۳- په هند کې د غزنویانو او غوریانو د حکومتونو په هکله لنډ معلومات وړاندې کړئ.

٤- قطب الدین ایبک څرنگه واکمنۍ ته ورسېد؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې په هند کې د غزنویانو او غوریانو د واکمنیو په هکله مطالب چمتو او په راتلونکي درسي ساعت کې دې له ځانه سره راوړي.

هند په نويو پېړيو كې

په دې لوست كې به د بابر په هكله چې څه ډول يې په هند كې حكومت را منځته كړ، او همدارنګه د نوموړي د ځايناستو په اړه چې له ده وروسته يې په هند كې حكومت وكړ، او هم به د ختيځ هند په نوم انګليسي كمپنۍ له خوا د بابر ي پاچاهانو سره د اړيكو د ټينګښت او نفوذ په څرنګوالي مطالب ولولئ.

ظهيرالدين بابر د خپل درباريانو سره

بابريان (ګوركانيان)

لومړنى كس چې په هندوستان كې يې د بابري لړۍ بنسټ كېښود، ظهيرالدين محمد بابر نومېده، نسب يې تېمور ته رسېده په خپله تېمور هم په مغولو پورې اړه لرله او په همدې دليل په تاريخي سرچينو كې له بابريانو څخه د هند د ګوركانيانو او مغولو په نوم هم يادونه شوې ده.

بابر واك غوښتونكى سړى و. د افغانستان د ډېرو سيمو تر نيولو، وروسته يې د هندوستان د نيولو هوډ وكړ او له (٩٢٥ ق ١٥١٩م) كال څخه يې په هغه هېواد يرغلونه پيل او تر (٩٣٢ق/ ١٥٢٦م)كال پورې يې پنځه ځله په دې سيمه يرغلونه وكړل. په پايله كې په ډهلي كې د ابراهيم لودي د حكومت په ړنګولو يې ، هغه هېواد په خپله ولكه كې راوست.

د لوديانو په ماتې سره د هند په تاريخ كې يوه نوې دوره پيل شوه چې(١٨١)كاله يې دوام وكړ. په دې موده كې شپاړ لويو ګورګاني (بابري يا مغولي) پاچاهانو پر هند حكومت وكړ.

بابر باتدبيره پوه او زړور سړى و. نوموړي سربېره پردې چې په هندوستان كې اوسېده، كابل هم پرې ګران و. بابر مخكې له مړينې وصيت وكړ چې د كابل له باغونو څخه په يوه كې خښ شي. په پاى كې وروسته له څلورو كلونو واكمنۍ د (٤٩) كلونو په عمر مړشو. او مړى يې له هند څخه كابل ته را انتقال كړ، او په هغه بڼ كې يې خښ كړ چې تل يې خوښاوه چې اوس د بابر بڼ په نامه يادېږي.

د بابر ځايناستي

هغه وخت چې بابر مړشو، زوى يې همايون واك ته ورسېد. همايون لس كاله په هند حكومت وكړ. نوموړى پوه او فرهنګي سړى و. خو د پلار په څېر يې پوځي پوهه نه درلوده. په همدې وخت (١٥٤٠

په کابل کې د بابر بڼ

م) کال کې د شېر شاه سوري په نامه يوه تکړه افغان د همايون حکومت له ګډې وډې وضعې څخه ګټه واخيسته او د همايون ځواکونو ته يې ماتې ورکړه، په دې توګه افغانان يو ځل بيا په هند کې واکمنی ته ورسېدل.

همايون له دې پېښې وروسته اړشو چې د ايران صفوي دربار ته پناه يوسي. خو نوموړي په هند کې د شېرشاه د مړينې په سبب له بدې او نا آرامې وضعې څخه ګټه واخيسته او د ايران د صفوي ځواکونو په مرسته له واکمنی څخه د (١٦) کلونو وروسته يو ځل بيا د هند په تخت کښېناست. په دې توګه، په هند کې د افغانانو د واکمنی دوره هم ختمه شوه.

جلال الدين محمد اکبر

د هند پاچاهي ته د همايون راګرځېدو، زيات دوام ونه کړ، ځکه نوموړي دا ځل يوازې شپږ مياشتې د هند پر تخت پاتې شو او په (٩٦٣ ق/ ١٥٥٦ م) کال کې مړشو. له ده څخه وروسته د نوموړي ١٣ کلن زوی جلال الدين محمد اکبر د هند د پاچاهي پر ګدی کېناست.

جلال الدين محمد اکبر زړور سړی او همدارنګه يو تکړه او هوښيار سردار و. نوموړي د خپل پوه او هوښيار وزير ابوالفضل علامي په مرسته د هند د هېواد چارې منظمې پرمخ بوتلې، د خپلو خلکو د هوساينې لپاره يې ډېرې هڅې وکړې. اکبر د هندي کورنيو د خواخوږۍ جلبولو لپاره د جزيې قانون لغوه اعلان کړ. راجپوت اشراف يې د امپراتورۍ لوړو څوکيوته ورسول او په خپله يې له يوې راجپوتې هندو ې سره واده وکړ.

اکبر پاچا د يوه پوځي سردار په توګه د تلپاتې پوځ په جوړولو سره د خپل حکومت بنسټ لا ځواکمن کړ. نوموړي بيا وروسته د راجپوتو قبيلو په مرسته کوچني سيمه ييز حکومتونه له منځه يوړ. او له سويل نه تر شماله د هند په پراخه سيمو واکمن شو. په اصل کې د اکبر پاچا د حکومت په زمانه کې په هند کې د مغولو امپراتورۍ د ځواکمنتيا وروستي پړاو ته ورسېده. نوموړی وتوانېده چې د بنګال ، کشمير او سند حکومتونه هم لاندې کړي. اکبر پاچا په پای کې په (١٠١٤ ق/ ١٦٠٥م) کال کې له پنځو سوکلونو پاچاهي وروسته مړشو.

نور هم زيات وپوهېږئ
دروښنيانو نهضت

د اکبر پاچا د حکومت په دورې کې، ځينې وختونه د ګورکاني حکومت ضد پاڅونونه او حرکتونه پېښېدل. له دې پاڅونونو څخه يوهم د بايزيد انصاري (پيرروښان) په مشرۍ د افغانانو پاڅون و دغه پاڅون ته ځکه د روښانيانو پاڅون ويل کېږي چې مشر يې پير روښان نومېده. سره له دې چې بايزيد انصاري په يوې جګړې کې مړشو خو د افغانانو نهضت د ٦٥ کلونو لپاره د مغولو په قلمرو په ځانګړې توګه په پښتونخوا کې د هند د ګورکانيانو پر وړاندې ادامه لرله.

جهانګير

له اکبر پاچا وروسته د ده زوی سليم د جهانګير په نامه چې له راجپوتې مور څخه زيږېدلی و، د هندوستان پاچا شو. نوموړي تر يوه حده هغو اصلاحاتو ته دوام ورکړ چې پلار يې منځته راوړي وو. خو د ده په زمانې کې د انګرېزانو د نفوذ هڅې په هند کې زياتې شوې. په (۱۰۱۷ق/ ۱۶۰۸م) کال کې د انګليس استازی د جهانګير دربار ته ومنل شو. او وروسته له دې د سرتوماس روند (Sirtomos Roand) په نامه انګريزي سفير د انګريزانو لپاره د سوداګرۍ حق واخيست. او په دې توګه د انګريزانو استعمارګري نفوذ په هند کې پيل شو. همدارنګه د ده په زمانې کې د ايران پاچا، شاه عباس صفوي هم په کندهار يرغل وکړ. هغه وخت چې د هغه ښار حکمران د هند له پوځي مرستې څخه نا هيلی شو، کندهار يې بيا صفوي ايران ته پرېښود.

شاه جهان

له جهانګير څخه وروسته د ده زوی شاه جهان پاچاهۍ ته ورسېد. نوموړي (۳۰) کاله په هند حکومت وکړ. شاه جهان د هند د جوړولو (معمارۍ) ډېر مينه وا ل و او امر يې وکړ چې د طاووس تخت په نامه له قيمتي غميو څخه يو تخت ورته جوړ کړي خو د خلکو د ښېوزلۍ او ستونزمن ژوند پروا يې نه لرله، او تر هغه پورې چې د دکن او ګجرات په سيمو کې سخته لوږه راغلې وه، نوموړي بياهم د خلکو د مرستې لپاره ګامونه اوچت نه کړل. همدا رنګه د ده په امر د سکانو مشر ووژل شو او دغه کار په هند کې د ګورکانيانو د حکومت پر وړاندې د سکانو د پاڅون پيل و.

اورنګزېب

اورنګزېب د عالمګير په لقب سره د مغولي لړۍ د وروستي پاچا په توګه په (۱۰۶۹ ق/ ۱۶۵۹م) کال کې وروسته له هغه پاچا شو چې خپل پلار شاه جهان يې زنداني کړ. نوموړی نه يوازې د نيکه (اکبر) په څېر د هنر او ادبياتو او نه د پلار (شاه جهان) په څېر د معمارۍ مينه وا ل و او بلکې يو متعصب مذهبي او سخت دريځه پاچا و. اورنګزيب راجپوت هندوان له لوړو حکومتي څوکيو څخه لرې کړل او له هندوانو يې جزيې اخيستلې، او د هندوانو زياتره معبدونه يې ړنګ او د دوی ځمکې يې مسلمانانو ته ورکړې.
د هند د بابري حکومت کمزورتيا د اورنګزيب له زمانې را پيل شوه، او په (۱۱۱۹ ق/ ۱۷۰۷م) کال کې د نوموړي له مړينې سره سم يې د لومړي شاه عالم په نامه زوی او بيا يې بل زوی لومړی بهادر شاه واکمنۍ ته ورسېد.
له دې وروسته په هند کې سيمه ييز ځواکونه واک ته ورسېدل. په همدې وخت کې د بريتانيا د ختيځ هند کمپنۍ ته په هند کې د لا ډېرو لاسوهنو زمينه برابره شوه، او په پايلې کې د غه پراخ هېواد په (۱۲۵۵ ق/ ۱۸۳۹م) کال کې رسماً د برېتانيې تر سوري لاندې راغی.
سره له دې چې يرغلونو دوی کمزوري کړل خو د بريتانيا د ختيځ هند کمپنۍ چې د جهانګير له وخته په هند کې نفوذ پيل کړی و، د نولسمې پيړۍ په لومړيو کې د خپل ملاتړ لاندې راوستل، او په ۱۹۴۷م کال کې خپلواکی لاسته راوړه..

د زياتي پوهېدني لپاره

د خټکو نهضت

د اورنگزيب د واکمنۍ په دوره کې، د پښتو نخوا په سيمو کې د خوشحال خان خټک پر مشرۍ د افغانانو نهضت پيل شو. خوشحال خان خټک په ډېره ميړانه، او زړور توب درې کاله په هند کې د گورکانيانو په وړاندې مبارزه وکړه. خو د يوې جگړې په ترڅ کې چې له اورنگ زيب سره پېښه شوه، ډېر افغانان په هغه کې له منځه لاړل او په خپله خوشحال خان خټک د اورنگ زيب په لاس بندي او څلورنيم کاله يې د اورنگ زيب په زندان کې تېر کړل. خوشحال خان خټک د پښتو ژبې له مشهورو شاعرانو او ليکوالو او همدا رنگه زموږ د هېواد د زړورو پښتنو سردارانو له ډلې څخه دی.

په ټولگي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په درېو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د هند د بابريانو د لړۍ د رامنځته کېدو او د همايون د حکومت په هکله. دويمه ډله دې د جلا ل الدين اکبر د پاچاهۍ او جهانگير حکومت په اړوند او درېمه ډله دې د شاه جهان او اورنگزيب د واکمنيو په هکله يو له بل سره خبرې وکړي او د مطلب لنډيز دې د ډلو د استازو لخوا نورو ته وړاندې شي.

پوښتنې

١- بابر څوک و او څه ډول يې په هندوستان کې بابري لړۍ رامنځته کړه؟

٢- د بابر حکومت په هند کې څو کاله دوام وکړ، او ولې د نوموړي مړی کابل ته راوړل شو؟

٣- د همايون په هکله څومره پوهېږئ او ولې يې ايران ته پناه يوړه؟

٤- همايون وروسته له څو کلونو، او څه ډول په هند کې د دويم ځل لپاره د هند واکمن شو؟

٥- جلال الدين اکبر، راجپوتو هندوانو ته څه خدمتونه ترسره کړي، په لنډه توگه يې روښانه کړئ.

٦- د طاووس تخت د کوم پاچا په زمانه کې جوړ شو؟ د پوښتنې سم ځواب په نښه کړئ

الف: جلال الدين اکبر ب: جهانگير ج: شاه جهان

له ټولگي څخه دباندې فعاليت

زده‌کوونکي دې په هند کې د بابري لړۍ مهم ټکي په خپلو کتابچو کې وليکي. ښوونکی دې په راتلونکي درسي ساعت کې د دوی کتابچې وگوري.

د هند په بابري دوره کې علم، فرهنگ او هنر

په هند کې د بابريانو واکمني د علم، فرهنگ او هنر له پلوه د هغه هېواد یوه بډایه دوره گڼل کېږي. بابر او اکبر د دې دورې له مشهورو او با فرهنگ دوستو پاچاهانو څخه وو. په دې لوست کې به د بابريانو د علم، فرهنگ او هنر د وضعیت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د بابريانو په زمانه کې علم، فرهنگ او هنر ته ډېره پاملرنه وشوه. په هغه وخت کې د هند مهمې سیمې د مسلمانانو په واک کې وې. دري د هغه هېواد رسمي ژبه شوه. بابر او اکبر دواړه د فرهنگ کلک مینه وال وو او پخپله بابر هم فارسي شعرونه ویلي دي. گلونه او باغونه یې خوښېدل. نومړو د هند دربارته د دري ژبې شاعرانو په ورتپولولو سره، دري ادبیات پیاوړي کړل که څه هم اکبر پخپله سواد نه درلود. سره له دې یې هم له نوو علومو سره مینه لرله او هم به یې یوه ډله کتاب لوستونکي لرل چې نومړي ته به یې کتابونه لوستل.

د اکبر پاچا په امر ډېر کتابونه له سانسکرېټ څخه دري ژبې ته وژباړل شول. د نومړي دا کار د دري ژبې د خپرېدو لامل وگرځېد، او د هند د غیر مسلمان او سېدونکو مینه هم له دري ژبې سره زیاته شوه.

د اسلام سپېڅلي دین ډېره موده مخکې هند ته لاره پیدا کړې وه، او بابریان په هندوانو کې د اسلام دین په نسبي خپرېدو بریالي شول، او په هېواد کې یې د قومونو او مذهبونو ترمنځ یووالی رامنځته کړ. د اکبر پاچا د گټورو اقداماتو له ډلې څخه د غیر انساني دود (ساتي) یعنې د مېړه له مړینې وروسته د مېرمنو له خوا د ځان سوځېدنه منعه کړه.

د معمارۍ هنر ته هم د بابر یانو په وخت کې ځانگړې پاملرنه وشوه او گڼ شمېر قوس لرونکي او گنبدي ودانۍ، د ښــه را غلاســت د تالارونو په لرلو سره دود شوې، چې د ځانگړې اسلامي معمارۍ ښکارندوی وي. ډېر شمېر ښکلي باغونه، ودانۍ او ماڼۍ جوړې شوې، لکه د اگرې په ښارکې تاج محل، په فتح پور کې د اکبر ماڼۍ، په ډهلي کې د شاه جهان سره کلا،او د هندوستان

په نورو ښارونو کې ډېرې ودانۍ جوړې شوې، خو د هند گورکانیانو افغانستان ته ډېره پاملرنه نه کوله، نو ځکه زموږ په هېواد کې ارزښتناک او باعظمته آثار پاتې نه شول. سره له دې هم، ځینې آثار رامنځته شول، لکه د کندهار د سر پوزې په غره کې د چهل زینې اثر چې د بابر په امر جوړشو. ځینې باغونه یې په افغانستان کې جوړ کړل چې کولای شو د کندهار، استالف، کابل او د کابل شمالي او ختیځ لور د علم گنج بڼ، شهرآرا بڼ، دلکشا بڼ، د بابر چهار باغ، بگرامي بڼ، صفا بڼ او کوکب بڼ نومونه واخلو. د انځورگرۍ په هنر کې له طبیعت څخه تقلید او له لرغونو هندي لاروچارو

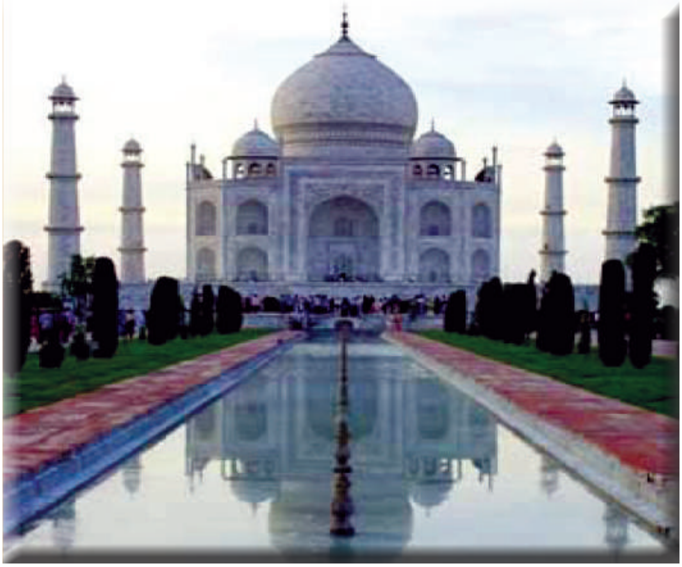

چې زیات و پوهېږئ

تاج محل

تاج محل د نړۍ له ډېرو ښکلو ودانیو او همدارنگه د اسلامي معمارۍ ترټولو غوره، او نه هېرېدونکې نمونه ده چې د آگرې په ښار کې هغه وخت جوړ شوي دی چې په (۱۶۳۱م) کال کې د شاه جهان مېرمن(ممتاز محل) مړه شوه. شاه جهان امروکړ چې د گرانې مېرمنې د قبر پر سر یې داسې ودانۍ جوړه شي. د دې ودانۍ د جوړولو لپاره یې د ډېرو غورو معمارانو غونډه را وبلل شوه، او د غونډې په پای کې د استاد عیسی شیرازي طرحه ومنل شوه.

د تاج محل ودانۍ د جوړولو کار (۲۲) کاله وخت ونیو، او په دې موده کې (۲۰۰۰۰) کارکوونکي په کې گمارل شوي وو. تاج محل په مرمرینو او قیمتی ډبرو ښکلی شوی دی او په سر یې پیاز شکله گنبده موقعیت لري. د دې گنبدې لوړوالی(۲٤,٥) متره او قطر یې له (۱٥) مترو څخه زیات دی . د دې ودانۍ لاندې د میرمن ممتاز محل قبر دی، او د دې قبر څنگ ته شاه جهان هم خښ شوی دی.

ښخه ګټه اخیستل.

د سلطان حسین بایقرا د دربار ترټولو غوره انځورګر استاد کما ل الدین بهزاد هم په همدې وخت کې په هرات کې اوسېده. د هند مغولو د بڼونو او بوستانونو د منظرو په ترتیب او په دېوالونو د انځورونو او د هغو رنګولو په سبب د استاد بهزاد د میناتورۍ مینه وال شول. هغه یې په هند کې دود کړل او ان خپله اکبر پاچا په خپل دربار کې د انځورګرۍ کارخانه لرله چې له سلو زیاتو انځورګرانو پکې کار کاوه.

موسیقي هم له دیار لسمې پېړۍ څخه وروسته په هندوستان کې وځلېده. له اورنګ زیب څخه پرته د هند ټول مغولي واکمنان د موسیقۍ مینه وا ل وو. د فقیر الله په نامه د هند یو مسلمان په (۱٦٦٦م) کال کې د راګ درپن(Rag Darpan) په نامه یو کتاب تألیف او خپور کړ. له دې وروسته د موسیقۍ په برخه کې د مسلمانانو او هندوانو فرهنګي سبکونه سره ګډ شول. په دې دورې کې تر ټولو مشهور سندرغاړی تانسن (Toncean) نومېده. نوموړی د اکبر پاچا د دربار تر ټولو غوره سندرغاړی، او د هند د ټولو سندرغاړو د مخکښ په توګه پېژندل شوی و. د بابریانو په دوره کې زیاتره هغو خلکو چې په ښارونو کې یې ژوند کاوه د خوښیو شپو او ورځو(نوی کا ل او برات) او هغو جشنونو کې چې په لویو مذهبي قبرونو او زیارتونو کې جوړېدل ګډون یې کاوه او د هغو مداریانو او جادوګرانو په زړه پورې ننداراتونو او د ځاریو له لېدلو څخه یې خوند اخیست. خو د نادر افشار له خوا د اتلسمې پېړۍ له نیمایي وروسته، یرغلونه د ډېرو وېجاړیو لامل وګرځېدل. د هند پلازمېنې زیاتره برخو هغه پخوانۍ ځلېدنه او دبدبه له لاسه ورکړه.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړۍ ډله دې د بابریانو د علم او فرهنګ په هکله خبرې وکړي او دویمه ډله دې د هند د مغولو په دوره کې د هنر په هکله وغږېږي او پایلې دې د هرې ډلې د استازي له خوا په پرتلیزه توګه وړاندې شي.

پوښتنې

۱- بابر او اکبر د علومو او درې ژبې لپاره کوم ګامونه اوچت کړل؟ څرګند یې کړئ.

۲- د اکبر پاچا د ګټورو اقداماتو له ډلې څخه یو هم د غیر.................... دود له منځه وړل وو.

۳- استاد کمال الدین بهزاد څوک و؟

٤- د موسیقۍ په برخه کې د راګ درپن په نامه کتاب د کوم یوه لاندیني سړي له خوا لیکل شوی و؟

الف: فقیر الله ب: استاد بهزاد ج: شاه جهان

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې په هند کې د بابریانو د دورې د ارزښتناکو آثارو په هکله لږ تر لږه دوه مخه مطلب ولیکي.

چين په منځنيو پېړيو کې

په دې لوست کې به په منځنيو پېړيو کې د چين ديووالي او لويوالي په خرنګوالي او انګېزو، د بزګرانو د پاڅون په لاملونو او د هغو په پايلو، او همدا رنګه په چين کې د مغولو د واکمنۍ چې ډېرو وېجاړيو او بې شمېره خلکو د وژلو لامل شول، خبرې کوو.

په منځنيو پېړيو کې د چين یووالی

له منځنيو پېړيو مخکې چين په يو لړ بېلا بېلو سيمو وېشل شوی و. د چين شمال د هغو يرغلګرو کډوالو د يرغلونو په واسطه لاندې شوی و، چې د لويديځ او شمال له لوري يې پرې يرغلونه کړي وو. د چين سويل هم په دې وخت کې په خو سيمو وېشل شوی و. په دې توګه، په چين کې ځوګونو پاچاهانو او پوځي سردارانو په خپلواکه توګه واک چلاوه چې تل به يو له بل سره په جګړو کې ښکيل وو.

زيات وپوهېږئ

چينايانو هيڅ وخت خپل هېواد چين نه باله، دوی معمولاً تر آسمان لاندې امپراتوري بلله او ځانونه به يې آسماني زامن بلل.

په (٦١٨م) کال کې د چين خاورې له سره يووالی وموند. دغه يووالی د يوه زړه ور او جګړه مار سردار چې کائوتسو (Kaiotso) نومېده را منځ ته شو، او د تانګ (Tong) په نامه يې امپراتوري جوړه کړه.

د تانګ کورنۍ امپراتورانو د خلکو په مرسته وکولای شول چې ټول سيمه ييز مشران، او پوځي سرداران تابع کړي، او پراخې سيمې تر واک لاندې راولي. د يو لړ بريالیو جګړو وروسته يې ګاونډي هېوادونه هم لاندې کړل، او چينايان هلته مېشت شول. په دې توګه د چين لوی هېواد رامنځته شو. د تانګ د امپراتورۍ په زمانه کې د چين خاوره له اوسني چين څخه هم پراخه وه. په هغه وخت کې د هند د شمال په شاهزاده ګانو، باندې د چين فرمان چلېده او دوی ته به يې خراج ورکاوه.

د تانګ امپراتورۍ شاوخوا(٢٨٨) کاله د چين په پراخه خاوره حکومت وکړ. په هغه وخت کې چين خپل ځواک، اقتصاد او فرهنګ لوړو پوړيو ته ورساوه. چينايانو د تانګ په لړۍ کې باروت اختراع کړل. د دې امپراتورۍ پلازمېنه د چانکان(Chankan) ښار و چې اوس سيان (Ceaion) نومېږي. دتانګ د امپراتورۍ په مهال چين د نړۍ يو له ډېرو ځواکمنو حکومتونو څخه ګڼل کېده، خو په نهمه زيږديزه پېړۍ کې چين د بزګرو له يوه لوی پاڅون سره مخ شو.

په نهمه زیږدیزه پېړۍ کې د بزګرانو پاڅون

په بزګرانو باندې د فیوډالانو او د پراخو سیمو د خاوندانو له خوا درانه باجونه او بدې روېې د دې لامل وګرځېدلې، چې د تانګ امپراتورۍ په بېلا بېلو سیمو کې پاڅونونه رامنځته شي. یو له دې پاڅونونو څخه په (۸۷٤ م) کال کې د هوانګ چاؤ(Hovangcho) په مشرۍ بزګري پاڅون و. چاؤ چې له جګړه ییزو چارو سره پوره بلد و. له بزګرو څخه یې ځو زره کسیز لښکر جوړ کړ. د دې لښکر شمېر هره ورځ زیاتېده، او د امپراتورۍ لښکر د هغه سره د مقابلې توان له لاسه ورکاوه.

چاؤ چې د بزګرو د لښکرو په سرکې و، غوښتل یې چې له ټولو فیوډالانو او د چین له ایالتونو سره حساب پاک کړي، تر څو د بزګرو ژوند ښه او نابرابري له منځه لاړه شي.

هوانګ چاؤ او ملګري یې له یو لړ بریالیو جګړو وروسته په (۸۸۱م) کال کې د تانګ امپراتورۍ ته ننوتل. امپراتور وتښتېده او له نوموړي سره یې ټول تړلي فیوډالان، دولتي کارکوونکي او پوځي مخور ووژل شول، او د دوی په ځای بزګران په لوړو څوکیو وګمارل شول. د پلازمینې شتمني ټوله د بې وزلو ترمنځ وویشل شوه.

چاؤ دوه نیم کاله پلازمېنه په واک کې لرله خو امپراتور، او فیوډالان له کډوالو ټېرونو سره ملګري شول او ځانونه یې(تور کارغان) وبلل. هغوی په (۸۸۳م) کال کې د هوانګ چاؤ لښکرو ته ماته ورکړه. زیاتره بزګران د امپراتور اجیران شول او د بزګرو پاڅون په سخته ماتې خوړلو سره له منځه لاړه، خو د تانګ امپراتورۍ نوره هغه پخوانۍ ځواکمنتیا او ځلا نه لرله. نوموړې امپراتورۍ په (۹٦۰م) کال کې خپل ځای د سونګ(sung) په نامه یوې بلې کورنۍ ته پرېښود.

په چین کې د مغولو واکمني

په مغولستان کې د مغولو په پوځي ځواکمنتیا سره، چنګیز خان د دوی د مشر په توګه راښکاره شو. په لومړي سرکې یې د ګاونډیو هېوادونو لاندې کولوته پاملرنه وکړه چې په دې ډله کې چین هم و. په هغه وخت کې د سونګ د امپراتورۍ لړۍ په چین کې واکمنه وه. سره له دې چې د چنګیز خان په ژوند کې ټول چین فتح نه شو. خو د نوموړي زامن په (۱۲۳٤م) کال کې وتوانېدل چې چین لاندې کړي.

مغولو په چین کې ډېرې وېجاړۍ رامنځته کړې. د بزګرانو کښتونه د مغولي څارویو په څرځایونو بدل شول، ګڼ شمېر خلک له منځه لاړل. نوموړو په (۱۲۷۱م) کال کې د پېکېنګ(بې جینګ)

ښار د خپلې امپراتورۍ د
پلازمېنې په توګه وټاکه، او
تر خوارلسمې زېږدیزې پېړۍ
پورې يې د چين په پراخه
خاوره واکمني وکړه.

مغولو د چين زيار ايستونکي
د ځان لپاره غلامان کړل.

چينايان له دولتي څوکيو او
ادارو څخه وايستل شول.

دا کار د عامه وګړو د کرکې
لامل وګرځېده، په ځانګړې
توګه د چين زيار اېستونکي
د مغولو پر ضد راپورته
شو او په (۱۳۴۸م) کال
کې يې د چویو آنګ چان
(Chew ang Chon)
په نامه ديوه بزګر په مشرۍ د
چين په سويل کې د مغولو په
وړاندې پاڅون پيل کړ. په دې
پسې د بزګرو او عامه وګړو له
خوا په ټول چين کې پاڅون
پيل شو. د مغولو د اداري او پوځي مامورينو ډله ييزې وژنې ورسره ملګرې وې او ښارونه يو پر بل پسې د پاڅون کوونکو لاسته ورغلل. چان په (۱۳۶۸ م) کا ل کې د نانکېنګ ښار له نيولو وروسته د مېنګ (Ming) په نامه نوې امپراتورۍ په هغه ښار کې رامنځته کړه. نوموړي د چين د خلکو په مرسته د مغولو پلازمينه (پيکنګ) ونيوه او مغول يې تر مغولستان پورې په شاه وتمبول. په دې توګه په چين کې له سلو کلونو څخه زياتې واکمنۍ وروسته مغولي امپراتورۍ ړنګه شوه او په بدل کې يې د مېنګ لويه امپراتورۍ واکمنه شوه، او د دې لړۍ واکمني څه د پاسه (۳۰۰) کاله اوږ ده شوه. په دې دورې کې د چين خلکو نسبت نورو دورو ته په هوسايني او آرامۍ کې ژوند کاوه.

چې زيات پوه شئ

مارکوپولو

مارکوپولو د نيکوپولو زوی په منځنيو پېړيو کې د اروپا تر ټولو مشهور ګرځندوی ګڼل کېږي. نوموړي د خپل پلار او تره سره د کوچنۍ آسيا، ايران او افغانستان (د ورېښمو له پخوانۍ لارې) نه چين ته سفر وکړ، مارکوپولو وتوانېده چې په چين کې د واکمنو مغولو دربار ته لاره پيدا کړي. ده شل کاله په چين کې تېر کړل. په دې موده کې د چنګيز خان د زوی (قبلالي خان) له خوا د چين حکومت په لوړو څوکيو وګمارل شو، لکه د ګمرک اداره، سفارت او داسې نور. په پايله کې نوموړي د چين په ګډون د آسيايي هېوادونو له وضعې سره پوره بلدتيا تر لاسه کړه. کله چې چې په (۱۲۹۵م) کال کې خپل پلرني ټاټوبي (ونيز) ته وګرځېد. د خپلو خاطراتو په کتاب کې يې د ډېرو آسيايي هېوادونو او سيمو د فرهنګ ،تمدن او اقتصادي وضعې په هکله معلومات او خبرتياوې اروپايانو ته ورسولې چې په نويو پېړيو کې هند او چين ته د ډېرو اروپايانو د کډوالۍ لامل وګرځېده.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په دروو ډلو وویشل شي. لومړۍ ډله دې د چین د یووالي او تانګ امپراتورۍ د رامنځته کېدو په هکله، دویمه ډله دې د بزګرانو پاڅون او د هغوی د پایلو په هکله او دریمه ډله دې په چین کې د مغولو د واکمنۍ په هکله خبرې اترې وکړي. پایلې دې د هرې ډلې د استازو له خوا وړاندې شي.

پوښتنې

۱- د چین وضعه مخکې د منځنیو پېړیو له پیل څخه څه ډول وه؟ معلومات ورکړئ.

۲- د چین یووالی څه وخت رامنځته شو او د تانګ د امپراتورۍ په اړه څومره پوهېږئ؟

٤- مغول څه ډول په چین واکمن شول؟ په دې اړه معلومات ورکړئ.

٥- په چین کې د مغولو حکومت څوکاله اوږد شو؟

الف: ٥٠ کاله　　ب: له سلو څخه زیات کلونه　　ج: درې پېړۍ.

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده‌کوونکي دې په راتلونکي درسي ساعت کې د مغولو او په چین کې د هغوی د برې په هکله یو مطلب ولیکي.

چين په نويو پېړيو کې

په دې لوست کې به په نويو پېړيو کې د چين د سياسي او ټولنيزې وضعي له څرنګوالي سره آشنا شئ.

د نويو پېړيو پيل په اصل کې له ليرې ختيځ (هندو چين) سره د اروپايانو د سوداګريزو اړيکو له پيل سره سمون خوري. پرتګاليان چې ماهوګان وو. وروسته له ډېرو هڅو وتوانېدل چې د لومړي ځل لپاره د افريقا وچې له غاړو څخه را تاو شي او په لومړي سرکې د هند په سويل لويديځو غاړو کې پلي شول. نوموړي بيا وروسته په (۱۵۱۳م) کـال کې د سوداګرۍ د پراختيا لپاره د چين سويلي سيمو ته راغلل، په هغه وخت کې چې د مېنګ لړۍ په چين کې واکمنه وه، د کانتون (conton) بندر يې د پرتګاليانو د سوداګرۍ لپاره خلاص کړ. چين ته د پرتګاليانو راتګ د دې لامل وګرځيد؛ تر څو لومړی هالنډيان او وروسته انګريزان او فرانسويان هم له چين سره د سوداګرۍ په لټه کې شي. د اروپايانو زياتره فعاليتونه په سويلي بندرونو کې په ځانګړې توګه د کانتون په بندر کې تر سره کېدل. او له هغه ځای څخه يې چای، ورېښم او چينی لوښي راوړل، له دې وروسته چين ته د اروپايانو تګ او راتګ له شمېر عيسوي مبلغينو سره زيات شو. په دې سفرونو کې، عيسوي مبلغين به له قيمتي ډاليو سره له اروپايانو سره تلل. د چين دولت هم دغو مسيحي مبلغينو ته د مسحيت د تبليغ اجازه ورکړه.

په چين کې د مينګ د کورنۍ حکومت(۳۰۰) کاله دوام وکړ خو په (۱۶۴۴م) کا ل کې د همدې هېواد له شمال ختيځ لوري څخه د منچوريا د صحرايي تېرونو له يرغلونو سره مخ شو. له يو لړ جګړو وروسته د مينګ امپراتوري ړنګه او دهغې پر ځای د منچو (Manchu) په نامه نوې امپراتوري رامنځته شوه چې پلازمېنه يې د پکېنګ (Peking) ښار و. په اصل کې دوی ځيرك او جګړه مار خلك وو. د منچو اشرافو په کلو کې د سختو جګړو په واسطه د بزګرانو زياتې ځمکې لاسته راوړلې، او هغه يې په خپل خصوصي شتمنيو بدلولې، له بزګرو سره به يې د بې رحمی او زورزياتي چلند کاوه. زياترو چيني فيوډالانو به له دولت څخه ملاتړ کاوه، او دمنچويانو د فرمان سره سم يې په دولتي ادارو کې فعاليت کاوه. نوموړي د جګړو اسيران په خپلو شخصي غلامانو بدل کړل.

د منچو کورنۍ و توانېدله چې ټول چين تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي، او شاو خوا دوې نيمې پېړۍ يې پر چين واکمني وکړه. نومړو د مينګانو په څېر له اروپايانو سره خپلو سوداګريزو اړيکو ته دوام ورکړ. له چين سره سوداګري د اورپايانو په ګټه ختمه شوه، او تر دريو پېړيو يې دوام وکړ. اروپايي سوداګرو ارزښتناك غنيمتونه لاسته راوړل او د خلکو په وړاندې يې له هېڅ ډول فساد څخه ډډه ونه کړه. نوموړو به چېني سوداګر تېرايستل، د چين خلکو ته يې سپکاوی کاوه، او چيني مامورنيو ته به

يې رشوت ورکاوه. تر څو اروپایان د دوی د جنایت په وړاندې پلټنه ونکړي.
په دې توګه د اروپایانو سوداګري، د چین د خلکو د مالونو د چور او لوټولو لامل وګرځېده.
دغه وضعه د پردیو په تېره د انګریزانو په وړاندې د چین د خلکو د کرکې او نفرت لامل وګرځېده؛ ځکه انګرېزانو د نورو اروپایي هېوادونو په پرتله له چین څخه ډېره ګټه ترلاسه کړې وه. په پای کې د چین دولت له اروپایي هېوادونو سره خپله سوداګري لنډه کړه او په (۱۷۵۷م) کال کې د کانتون بندر په ګډون د چین ټولو ښارونو ته د اروپایانو تګ راتګ منع شو او د نومړو سوداګرو او مذهبي فعالیتونه چینایانو تر څارنې لاندې ونیول. په دې توګه د چین دولت خپلې دروازې د بهرنیانو پرمخ وتړلې او څوکاله یې د اروپایانو د تګ او راتګ مخه ونیوله. سره له دې هم اروپایان وتوانېدل چې د درو پېړیو لپاره خپلې سوداګریزې اړیکې له چین سره ټینګې کړي. په دې موده کې انګرېزان له چین څخه د ګټې اخیستنې په برخه کې تر ټولو زیات بریالي وو، او په پایله کې یې چین د تریاکو لګښت ته اړ کړ چې د انګرېزانو له خوا به د قاچاق په توګه لېږدول کېدل.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې په دې هکله خبرې وکړي چې اروپایان له کومې لارې څخه چین ته راغلل، او څه ډول یې د چین له حکومت سره خپلې سوداګریزې اړیکې ټینګې کړې؟ او دویمه ډله دې په چین کې د منچو کورنۍ په بریالیتوب او له اروپایانو سره د دوی د اړیکو په هکله خبرې وکړي. پایلې دې د ډلو استازي ټولګي ته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- د مینګ د کورنۍ حکومت د چا په واسطه ړنګ شو؟

الف: د منچو صحرایي ټبرونو ب: اروپایانو ج: هیڅ یو

۲- په کلو کې له بزګرانو سره د منچو اشرافو چلند څه ډول وه؟

۳- د چین حکومت ولې کانتون بندرته د اروپایانو تګ او راتګ بند کړ؟

د لاندې جملې تش ځایونه په مناسبو کلمو سره ډک کړي

٤-له چین سره سوداګري د .... په ګټه ختمه او شاوخوا............... دوام وکړ.

د چین اقتصادي، فرهنګي او هنري وضع

الف: اقتصادي وضع

په منځنیو پېړیو کې د چین هېواد له اقتصادي پلوه ستر بریالیتوبونه تر لاسه کړل. نوي نهرونه، بې شمیره بندونه او د کښت فن پر مخ تللو و سایلو په واسطه تر سره شو. د کانونو لکه د اوسپنو، مسو، سرو او سپینو زرو رایستل پراختیا وموندله. نوي ښارونه د ښکلو ماڼیو او معبدونو په لرلو سره جوړ شول او سوداګري ډېره زیاته وغوړېده. د چانګان (changan) ښار چې د تانګ امپراتورۍ پلازمېنه وه له یو میلیون څخه یې زیات اوسېدونکي لرل. دغه ښار په هغه وخت کې د لویو سوداګریزو مرکزونو څخه ګڼل کېده.

چینایانو له ګاونډیو او د منځنۍ آسیا له هېوادونو سره پراخه سوداګرۍ پیل کړه. او چینایان ډېر ژر پدې وتوانیدل چې د چاي تولید ډیر او هغه ډېرو هېوادونو لکه هندوستان ته ولېږدوي. همدارنګه عربو هم چې د سوداګرۍ کسب درلود د کانتون په بندر کې یې د سوداګرۍ ځانګې پرانیستلې، او له چینایانو سره یې په پراخه سوداګرۍ لاس پورې کړ. له نورو هېوادونو سره د چینایانو اړیکې، د چینایانو په فرهنګ باندې ډېره زیاته اغېزه وکړه.

ب: فرهنګي وضع

په منځنیو پېړیو کې چینایان ډېر فرهنګي خلک ګڼل کېدل. د چین ادبیات د سلګونو کلونو په اندازه له اروپا څخه مخکې وو. په چین کې کاغذ د نړۍ له نورو هېوادونو څخه د مخه کشف شو. او د چاپ صنعت ډېره موده مخکې منځته راغلې و. په اتمه هجري پېړۍ کې د تانګ امپراتورۍ په فرمان د (پلازمېنې پیغام) په نامه تر ټولو لرغونې ورځپاڼه خپرېدله. چې په هغه کې به د امپراتور فرمان او د هېواد مهم سیاسي خبرونه خپرېدل. د غې ورځپاڼې له زرو کلونو څخه زیات دوام وکړ.

چینایانو له پخوا څخه باروت او قطب نما اختراع کړي وو. نوموړو له ستورو پېژندنې او کلیزې سره پوره بلدتیا لرله، د لمر کسوف په هکله به یې وړاندوینې کولای شوې. د تانګ او سونګ د امپراتوریو په زمانو کې علومو او فنونو لکه ریاضیاتو، جغرافیې او د کښت چارو ته ځانګړې پاملرنه وشوه. تاریخ لیکونکو او فیلسوفانو ته په چین کې په ډېره درنه سترګه کتل کېدل. د دې دورې تر ټولو مشهور شاعران لی پو او توفو (Lepo-Tofou) وو. په ښارونو کې لوی کتابتونونه او ښکلي پوهنتونونه جوړ شول چې په هغې کې په ځانګړې توګه تاریخ، فلسفه او ادبیات تدریس کېدل.

ج: هنري وضع

د ټانګ د امپراتورۍ پر مهال په چین کې تیاتر او موسیقي په نوي ډول سره دود شول. حتی امپراتور

هم په خپل دربار کې د هنر زده کولو ښوونځی جوړ کړ. تیاتر له پخوا څخه د چین د خلکو د علاقې وړ ساعت تېری ګڼل کېده، چې تر اوسه هم په چین کې دود دی.

د سونګ د امپراتورۍ په دورې کې انځورګري هم د پام وړ وګرځېده. چینایانو به خپل انځورونه زیاتره په وربېښمینو ټوټو او د معبدونو او ماڼیو په دېوالونو انځورول. حجاري او مجسمه جوړول هم له پخوا څخه په چین کې پراختیا موندلې وه. د خدایانو، امپراتورانو او د ژوو هیکلونه او زیاتره لوېي ودانۍ او مجسمې به یې جوړولې. معمارۍ د امپراتورانو او فیوډالانو د ځانګړې پاملرنې له کبله وغوړېده.

چیني معمارانو به د استوګنې کورونه ، پلونه او ښکلي ماڼۍ ګانې له مرمرینو ډبرو څخه جوړولې، او وروسته به یې د لوښو په چیني موادو، سروزرو کیندلو سره په هنري توګه ښکلا ورکوله. هغه اروپایان چې په چین کې اوسېدل د نوموړو ودانیو لویوالي او ښکلا هک پک کړي وو.

هنر د شتمنو خلکو ورځني ژوند ته ژوره لاره پیدا کړې وه، او نژدې د دوی ټولې ګټې هنري شیان او هنري پیداوار ګڼل کېدل، او همدا رنګه چیني لوښي جوړول هم د چین د خلکو له ویاړو نو څخه ګڼل کېږي.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په درو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د چین د اقتصادي وضعې په هکله، دویمه ډله دې د چین فرهنګي وضعې ا و دریمه ډله دې د چین د هنري وضعې په هکله بحث وکړي، پایله دې د ډلو د استازو له خوا په پرتلیزه توګه نورو ته وړاندې شي.

پوښتنې

۱- ستاسو په اند، د چین سوداګریزې اړیکې له ګاونډیو او منځنۍ آسیا هېوادونو سره څه ډول وې؟

۲- د (پلازمېنې پیغام) ورځپاڼې او د چین مشهورو شاعرانو په هکله معلومات ورکړئ.

۳- د موسیقۍ او تیاتر په هکله چې څومره پوهېږئ خپل معلومات نورو ته وړاندې کړئ.

د لاندې جملې تش ځایونه په مناسبو کلمو سره ډکې کړئ.

٤ -معماري د........... او فیوډالانو د ځانګړې پاملرنې پواسطه .... پراختیا ومونده.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د لوست مهم ټکي په خپلو کتابچو کې ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ښوونکي ته د کتنې لپاره وړاندې کړي.

شپږم څپرکی

اروپا او امریکا په منځنیو او نویو پیړیو کې

په دې څپرکي کې هڅه کېږي چې په ډېره لنډه توګه په منځنیو اونویو پیړیو کې د اروپا او امریکا وضعیت تر څېړنې لاندې ونیول شي.

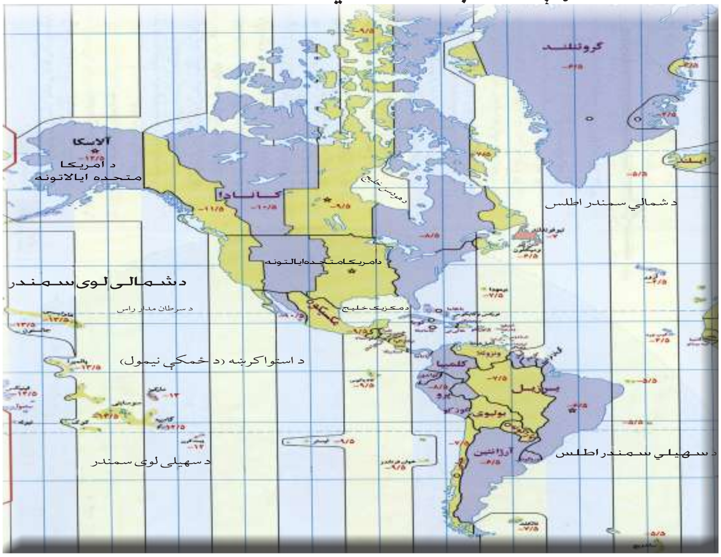

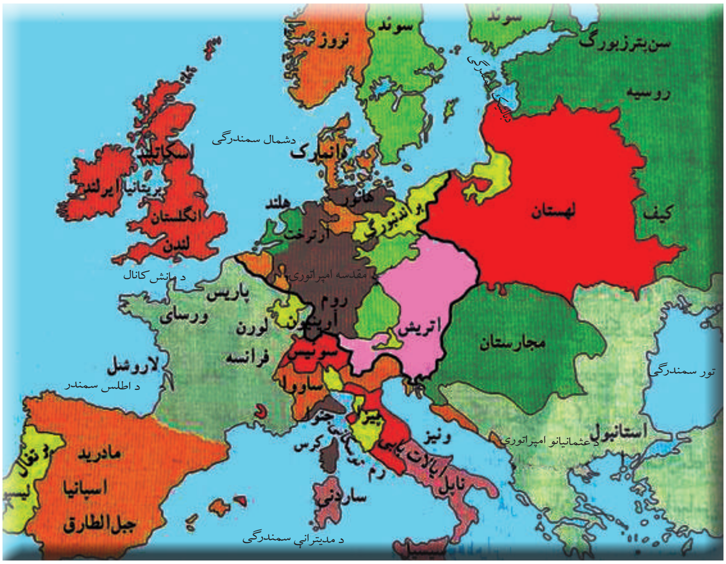

د ښېرکي موخې

هیله ده چې زده‌کوونکي ددې ښېرکي په پای کې لاندې پایلې ترلاسه کړي:

- په منځنیو اونویو پیړیو کې د اروپا او امریکا له سیاسي او اقتصادي وضعې سره آشناشي.
- په صلیبي جګړو وپوهیږي او د هغو په پایلو او لاملونو یې وپوهیږي.
- د رنسانس په مفهوم وپوهیږي.
- په منځنیو پیړیو کې د امریکا له بومي فرهنګ سره بلد شي.
- د امریکا د کشف په هکله معلومات ترلاسه کړي.
- د امریکا د ودې او پرمختګ په لاملونو وپوهیږي.
- د صلیبي جګړو لاملونه او پایلې وکولای شي وپیژني.
- په دې پېر کې د اروپا د علم، هنر او فرهنګ د پرمختګ لاملونه په ګوته کړای شي.
- د متحده ایالاتو د ودې او پرمختګ لاملونه وپیژني او لړلیک یې کړي.
- د نقشو او اطلسونو څخه کار واخېستلای شي.
- د ودې او پرمختګ مینه وال شي او ځان د نړۍ یوه برخه وګڼي.

اروپا په منځنیو پېړیو کې

په دې لوست کې به په منځنیو پیړیو کې د اروپا د سیاسي او ټولنیزې وضعې له څرنګوالي سره په لنډه توګه بلدشئ.

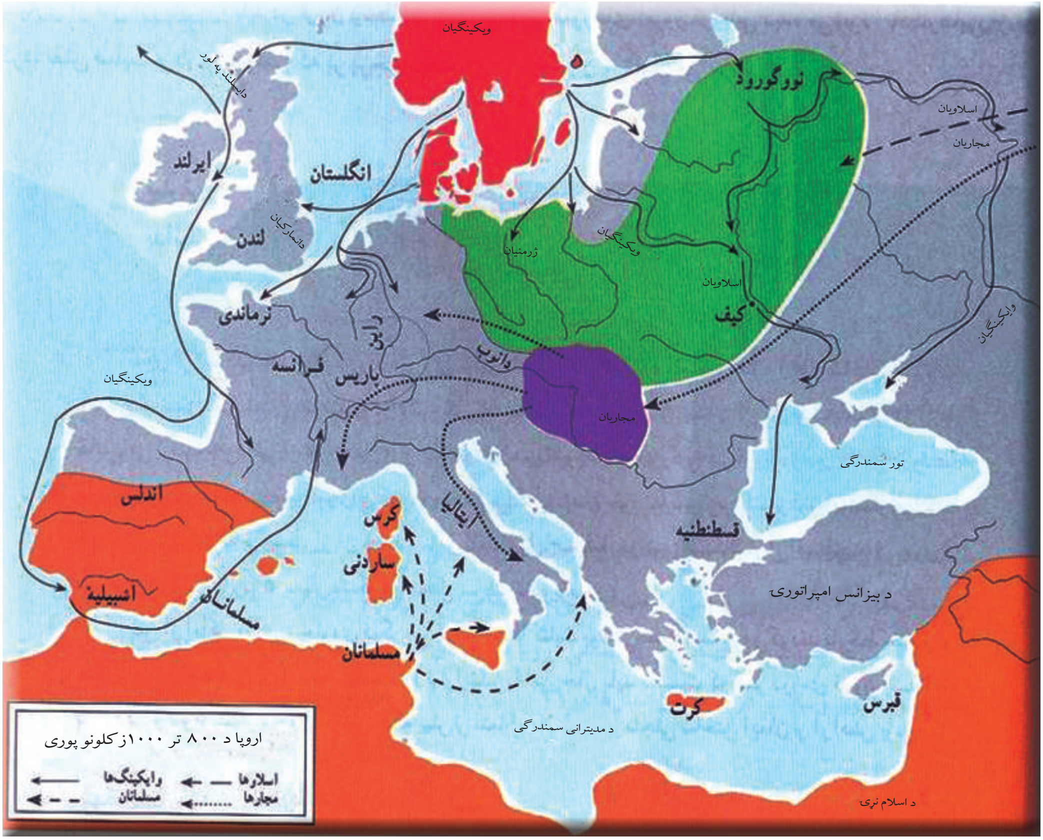

آیا د منځنیو پیړیو له اصطلاح سره کله مخ شوي یاست؟ یا مو اورېدلي چې دا کار یا هغه طرز فکر د منځنیو پیړیو د وخت دی؟ دا وینا هغه وخت کارول کېږي چې یو کار په زړه طریقه تر سره شي یا یو اندود د نننۍ پوهې پر بنسټ ولاړ نه وي.

یو وخت په اروپا کې ښاري ژوند دود نه و. د علم او پوهې زده کړې ته خلکو ښه راغلاست نه وایه. دغه شرایط د اروپا د تاریخ له یوې دورې سره تړاو لري.

مؤرخینو د لوېدیځ روم له پرځېدو (۴۷۶ م) څخه د ختیځ روم تر را پرځېدو (۱۴۵۳م) پورې واټن، منځنۍ پېړۍ ونومولې. مذهب او کلیسا واکمني او د فیوډالېزم نظم د اروپا د تاریخ د دې دورې له ځانګړتیاوو څخه ګڼل کېږي.

له لرغونو پېړیو څخه وروسته د منځنیو پېړیو دوره را منځته شوه چې د اروپا د تاریخ زر کاله (۵۰۰-۱۵۰۰)رانغاړي.له منځنیو پېړیو څخه وروسته نوې پېړۍ رامنځته شوې.
په دې لوست کې به د اروپا د تاریخ د منځنیو پېړیو چې په لومړۍ نیمایي (۵۰۰-۱۰۰۰م)په حدود کې پیل شوې خبرې وکړو.

په منځنیو پېړیو کې د اروپا مهمو ټولنیزو حالتونو ته لنډه کتنه

د یرغلګرو قومونو په واسطه په (٤٧٦م) کال کې د لوېدیځ روم له نسکورېدو او د روم ښار له نیولو وروسته د منځنیو پېړیو پېر پیل شوه. د ژرمن، مجار، فرانک او په همدې توګه د ځینو نورو قومونو، د څو پېړیو یرغلونو په ترڅ کې چې تقریباً ټوله اروپا یې ونیوله او وروسته تر دې چې د ډېرو خلکو ژوند یې خراب کړ نو کلو او کلاګانو ته یې مخه کړه. د دې یرغلونو په پایله کې ډېرې تمدني لاسته راوړنې لکه ښاري ژوند، سوداګري او د پوهې او زده کړې مرکزونه له خاورو سره برابر شول. ترهغې چې وروسته له ډېرو پېړیو یعنې د منځنیو پېړیو په پای کې یوځل بیا په اروپا کې ښاري ژوند، سوداګري او د زده کړې مرکزونه وځلېدل چې په راتلونکو لوستونو کې به یې ولولو.
په منځنیو پېړیو کې په اروپا کې فیوډالي نظام واکمن و، هر فیوډال یعنې ارباب د ډېرو املاکو لرونکی و. چې ځینې وخت به یې یو لوی ولایت په واک کې و. په دې لویو املاکو کې به کرنیزې ځمکې، د ښکارځایونه، ځنګلونه، چینې، واړه سیندونه او کلي شامل وو. چې په دې توګه دخپلو اړتیا وو د پوره کولو لپاره په ځان بسیا وو. هغو خلکو به چې د فیوډال د سیمې په حدودو کې ژوند کاوه، رعیت به بلل کېدل. په همدې دلیل به فیوډالي نظام ته ارباب رعیتي نظام هم ویل کېده.
رعیت به په پوره ډول د ارباب تابع و او ارباب به د خپلې واکمنۍ اداري او قضایي چارې هم په غاړه لرلې. په منځنیو پېړیو کې د اروپایانو مهمه دنده کرنه ګڼل کېده ارباب به د حاصلاتو زیاته برخه ترلاسه کوله، او لږه برخه به یې رعیت ته ورکوله، او رعیت به اړ و چې د کال په اوږدو کې په دې لږو حاصلاتو ګوزاره وکړي.
د منځنیو پېړیو اشراف یا فیوډالان په اصل کې د هغو جګړو ییزو ډلو مشران وو، چې له جګړو وروسته د اروپا په بېلابېلو سیمو کې به له مېشت کېدو سره د ځمکو خاوندان کېدل. خپل جګړه ماران او د هرې سیمې بومي اوسیدونکي یې د خپل رعیت په ډله کې راوستل. د فیوډالانو ترټولو مهمه دنده دا وه چې د خپلو شتمنیو نظم او امنیت ټینګ، او په جګړې کې برخه واخلي. د همدې موخې لپاره هر فیوډال ډېره لویه او کلکه کلا درلوده. چې د جګړې په وخت کې به یې د ځان او

رعیت ساتنه پکې کوله. هر فیوډال به جګړه ماران هم لرل، چې د اړتیا په وخت کې به د دښمن سره پرې جنګېده. ارباب به له خپل رعیت څخه دفاع خپله دنده ګڼله، چې په بدل کې به رعیت هم له نوموړي څخه په پوره ډول متابعت کولو.

فیوډال یا ارباب چې په خپله سیمه کې به خپلواک و خو بیا هم د لوی فیوډال متابعت به یې کاوه او پاچا به د فیوډالانو له خوا ټاکل کېده. فیوډالانو به پاچا ته د وفادارۍ ښودلو لپاره لوړه کوله. څه وخت به چې له بهرنیو دښمنو سره جګړه ونښته، فیوډالان به له خپلو سر تېرو سره د پاچا مرستې ته ورتلل.

په منځنیو پېړیو کې د اروپا د فیوډالانو خپلمنځي جګړې له بهرنیانو سره د جګړو په پرتله زیاتې وې. له همدې کبله پاچاهان په زیاتره د زیات واک خاوندان نه وو. او یوازې د منځنیو پېړیو په وروستیو کې ورو ورو د پاچاهانو واک زیات شو او فیوډالان یې د ځان فرمان منونکي وګرځول.

د منځنیو پېړیو په پېر کې د ټولنې ترټولو مشهوره ډله شوالیان (سپاره نجیب زاده ګان) بلل کېدل چې په ټول ژوند کې به په جګړو، د جګړو د فنونو په زده کړو، د وسلې په کارولو، د ځوانمردۍ او وفادارۍ په رعایت بوخت وو اود زده کړې اوشتمنۍ سره یې مینه نه درلوده.

د شوالیانو تر لاس لاندې رعیت اوسېده. چې په کروندو کې به یې کار کاوه، او په غرونو کې به اوسېدل. او حاصل به یې چې لاسته راوړه، ده ته به هم برخه رسېده او د کروندې پرېښودلو حق یې نه درلود. دې ډلې ته به سرف یعنې په ځمکو پورې تړلې خلک ویل کېدل. همدغه شرایط به له پلار نه زوی ته په میراث پاتې کېدل. خو ځینې داسې بې مشره رعیت هم وو چې دکار د موندلو په موخه به له یو ځای نه بل ځای ته لېږدېدل او د کار په بدل کې به دوی ته دحاصلاتو یوه برخه ورکول کېده.

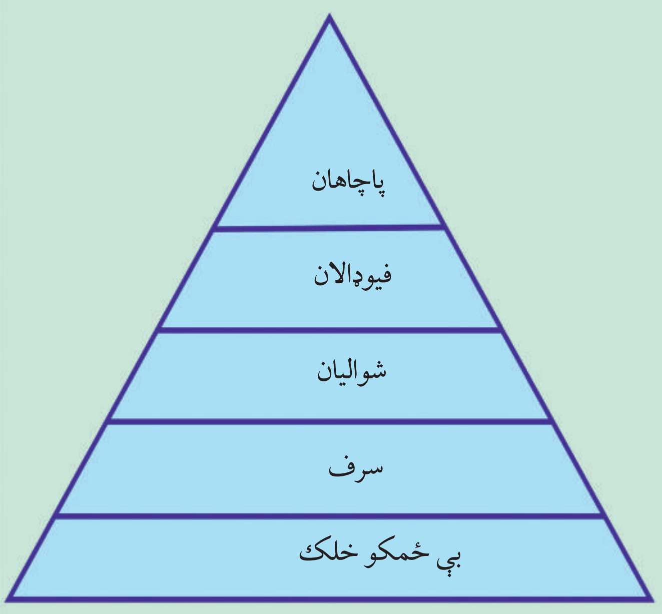

د فیوډالي ټولنې د مرتبو لړۍ

د منځنیو پېړیو په دوران کې هر څوک به چې د ورکتوب له دورې را تېر شو نو که په اشرافو یا فیوډالانو پورې به یې تړاو درلود، نو جنګیالی به شو او که د رعیت په مشر پورې به تړلی و په کروندو کې به په کار بوختېده. ښوونځی او زده کړه موجوده وه. یوازې هغو کسانو به چې غوښتل کشیشان شي د ځوانی له پیل څخه به کلیسا ته تلل، او په هغه ځای کې به یې دیني علوم لوستل.

کلیسا

د کلیسا د مرتبولړۍ

د فیوډالي واکمنۍ لاندې سیمو کې څو کلیساوې موجودې وې. چې د کشیشانو په واسطې به اداره کېدلې. کشیشانو به د خپل ژوند یوه برخه له ټولنې څخه جلا په یوه ځای کې د درس په لوستلو تېروله. چې دا ځای به یې (دېر) او نوموړی کس به یې راهب باله. د دوی په درسونو کې به لاتیني ژبه، فلسفه، منطق، ریاضیات او نجوم شامل وو خو ساینسي علومو ته یې پاملرنه نه کوله.

ډیري کشیشان به د درسونو له ختمولو وروسته کلیسا ته تلل او ځینې دندې به یې هلته ترسره کولې، لکه: د تعمید غسل (مسیحیانو به د مراسمو په وخت کې خپلو ماشومانو ته غسل ورکولو) د دعا او عادت مراسم، او د واده مراسم. کشیشانو به له لوړ پوړي کشیش چې اسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه، اسقفانو به بیا تر ټولو لوړ پوړي اسقف چې سراسقف به بلل کېده، اطاعت کاوه. سراسقف به د ټول هېواد کلیساګانې څارلې. سراسقف به د مسیحیانو د لوړپوړي مقام (پاپ) له خوا په دنده ګمارل کېده.

پاپ چې د ټولو مسیحیانو مخکښ و، د اروپا ټولې کلسیاوې یې ترلاس لاندې وې نو په همدې دلیل د دوی مقام له اروپایي پاچاهانو څخه لوړ وو. پاپ د روم په ښار یعنې د لرغوني روم د امپراتورۍ په پلازمېنه کې استوګنه درلوده د لوېديځ روم له منځه تلو څخه وروسته په ایټالیا کې حکومت نه و موجود. نوله همدې کبله د روم ښار او شنډې یې د پاپ تر ولکې لاندې سیمې ګڼل کېدې.

د منځنیو پېړیو په لومړۍ نیمایي کې د اروپا مهم سیاسي حالات

د روم د امپراتورۍ د له منځه تلو څخه وروسته او د منځنیو پېړیو په پیل کې اروپا له ډېرو ستونزو سره لاس او ګرېوان وه، د اروپا په سویل ختیځ یعنې د بالکان په شبه جزیرې کې د ختیځ روم (بیزانس) خلکو پیاوړي حکومت جوړ کړی و او د خپلې واکمنۍ د پراختیا او د لرغوني روم د بیا رامنځته

کېدو په سوچ کې وو. خو د بیزانس جګړو له ساسانیانو او وروسته بیا له مسلمانانو سره د دوی واکمني کمزورې کړه.

د بیزانس په لاندې کولو برسېره د اروپا په پاتې خاورې هم د هغو یرغلګرو قومونو له خوا حملې کېدلې چې لرغوني روم یې له منځه وړی و دغو یرغلونو تر هغه وخته دوام درلوده چې ترڅو یې اوسېدونکي مسیحي شول. یو له هغو قومونو څخه چې مسیحي شوي وو. فرانک نومېده دوی د اروپا په لوېدیځ کې یې لویه واکمني رامنځته کړه چې د فرانک په پاچاهۍ مشهوره شوه. په نهمه زیږدیزې پېړۍ کې د شارلمان په نامه د فرانک یوه پاچا د یوې پیاوړې واکمنۍ بنسټ کېښود. نوموړی وتوانېده چې له پاپ سره یوځای په اروپا کې د مسحیت لمنه وغوړوي، او همدارنګه له هغو مسلمانانو سره یې هم جګړه وکړه چې د اسپانیې له لارې اروپا ته ننوتي وو. شارلمان یو پیاوړی پاچا و چې هم فرانسویانو او هم المانیانو نوموړی د خپل پاچا په توګه منلی و.

له شارلمان څخه وروسته د هغه د واکمنۍ سیمه تجزیه شوه. په پایله کې یو ځل بیا بېلابېلو قومونو د شمال او ختیځ له لورو په اروپا باندې یرغلونه پیل کړل. چې په یوې برخې کې اوسنی فرانسه او په بلې برخې کې د روم مقدسه امپراتوري رامنځ ته شوه چې ځان یې د لرغوني روم امپراتوري وارث ګانه.

د شارلماني له واکمنۍ څخه وروسته دولتونه کمزوري وو، چې په پایله کې یو ځل بیا د بېلا بېلو قومونو یرغل د شمال او ختیځ له لورې په اروپا پیل شول د اروپا په ختیځ کې روسان او مجاریان میشت شول، د انګل او ساکسون قومونو د انګلستان د حکومت او ملت بنسټ کېښود. په همدې توګه فینانو د فنلاند د خاورې او دانیانو د دنمارک هېواد رامنځه کړي دي دغو بدلونونو او پېښنو څه د پاسه زر کاله وخت ونیوه . له دې وروسته د څو پیړیو په ترڅ کې د بدلونونو په پایله کې د اروپا اوسني هېوادونه رامنځ ته شول. په هغه وخت کې یرغلونه او د سیمو لاندې کول، او وروسته د فیوډالي حکومتونو او مسیحیت قبولول د دې ملتونو د رامنځ کېدو اصلي بنسټ ګڼل کیده.

وروسته له دې اداب او دودونه، ژبه او لیک او همدرانګه تاریخ هم پدې ور زیات شول. که چیرې په منځنیو پېړیو کې د ډېرو اروپایي هېوادونو د رامنځته کېدو تاریخي رېښې وڅېړو. د صلیب نښه چې د زیاتره اروپایي هېوادونو پر بیرغ لګول شوې، د هماغه وخت نښه ده.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي او وروسته له مشورې دې، له هرې ډلې څخه یو غړی د مطلب لنډیز نوروته وړاندې کړي.

۱- فیوډالیزم یعنې څه؟

۲- د کلیسا د مراتبو لړۍ؟

۳- د فیوډالیزم د مراتبو لړۍ؟

٤- منځنۍ پېړۍ یعنې څه؟

پوښتنې

۱- په اروپا کې فیوډالانو کوم واکونه لرل؟ لنډیې تشریح کړئ.

۲- شوالیه او سرف یو تر بله څه توپیر لري؟ لنډیې تشریح کړئ.

۳- د اروپا پوهه او زده کړه له مسلمانې ټولنې سره په لنډه توګه پرتله کړئ.

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د هغو قومونو دمنشا په هکله یو لنډ مطلب ولیکئ چې په منځنیو پېړیو کې اروپا ته راغلل.

صليبي جګړې

صليب د مسحيت ترټولو لويه نښه ده. د مسيحيانو په اند دغه نښه د صليب په واسطه د حضرت عيسى عليه السلام د شهادت يادونه ده. مسيحيان له صليب څخه د بيرغونو او کليساګانو د ښکلي کولو لپاره ګټه اخلي. د بېلګې په توګه د منځنيو پېړيو مسيحي لښکر چې د بيت المقدس لپاره يې له اروپا څخه په شام او فلسطين يرغل وکړ، په خپلو جامويې د صليب انځور ايستلي وو. په همدې دليل دوی ته صليبيان ويل کيږي او د مسلمانانو او اروپايي مسيحيانو ترمنځ(۲۰۰) کلنې جګړو ته صليبي جګړې وويل شوې. که څه هم د دې جګړو انګيزه مذهبي وه خو په هيڅ ډول د اروپا د سياسي، اقتصادي او ټولنيزو شرايطو په شتون سترګې نه شو پټولی. صليبي جګړې چې د منځنيو پېړيو په دويمه نيمايي(له ۱۰۹۹ نه تر ۱۲۹۱م) کې رامنځته شوې، ډيرې سترې تاريخي پېښې بلل کيږي چې په لنډه توګه به خبرې پرې وکړو.

د صليبي جګړې يوه صحنه

د صليبي جګړو پيل

له لومړۍ هجري پيړۍ څخه چې د اوومې ميلادي پېړۍ سره سمون خوري، اسلامي نړۍ او مسحيت د يوه بل په وړاندې سنګر ونيوه. په لومړۍ هجري پېړۍ کې مسلمانانو له مسحيانو څخه د شام ځنډې، فلسطين، د افريقا شمال او هسپانيه ونيولې، او وروسته هم د دوی او مسيحيانو ترمنځ د

منځنۍ آسیا(ترکیې، مدیترانې ایټالیا او هسپانیې په سیندونو، او وچو کې جګړو دوام درلود. د منځنیو پېړیو په لومړیو کې د اسلامي نړۍ او مسیحیانو ترمنځ د شخړو او تاوتریخوالي نور لاملونه هم منځ ته راغلل چې لنډه یادونه ترې کوو.

۱. حضرت عیسیٰ علیه‌السلام ته انتظار

: یوه ډله مسیحیان په دې باور وو چې وروسته له زر کلو نو به یو ځل بیا حضرت علیه‌السلام په بیت المقدس کې راښکاره کیږي له همدې امله، مسیحي زائران په ځانګړې توګه راهبان به هغه ښار ته راتلل، او ورځ په ورځ یې شمېر په بیت المقدس کې زیاتېده. البته، هغه څه پېښ نه شول چې مسیحیانو یې انتظارایست. خودې سفرونو یوه ښه پایله لرله چې اروپایان یې د مسلمانانو د ژوند له اقتصادي او ټولنیزو شرایطو څخه خبر کړل.

۲. د وګړو ګڼوالی او په اروپا کې د ټولنیزو ستونزو را برسېره کیدل

په اروپا باندې د څوپېړیو یرغلونو او د کډوالو قومونو ورتګ، د دې وچې اوسیدونکي ډېر ګڼ کړل. دې کډوالیو د کرنیزو ځمکو د کموالي ستونزه هم په ځنګ کې لرله.

د ځمکو کموالی د بیوزلۍ سبب ګرځیده او ورو ورو ځمکوال رعیتونه کم او بې ځمکې رعیتونه زیاتیدل. دغه ستونزه، یوازې په رعیت پورې اړه نه لرله، بلکې شوالیه هم ورځ په ورځ تر بلې زیاتېدل؛ ځکه د اروپا په فیوډالي نظام کې دود داسې و چې د فیوډال شتمني به مشر زوی ترلاسه کوله. له دې امله د فیوډال نور زامن اړ ووچې له شوالیه سره یو ځای شي. د شوالیه د شمېر زیاتوالي او د دوی شر غوښتنو په اروپا کې د نا امنیو لمنه پراخه کوله.

د همدې لاملونو له مخې فیوډالان او پاچاهان د نویو ځمکو په لټه کې وو. له دې امله چې د اروپا وچه نسبستاً کوچنۍ او له دریو خواوو بحرترې را تاو و، د هېوادونو د لاندې کولو امکان لرو، نو ځکه یې د مدیترانې ختیځ لوري (شام او فلسطین) ته چې د مسلمانانو په ولکه کې وو پاملرنه وکړه.

۳. په اندلس (هسپانیه) کې د مسلمانانو پرمختک

د لومړۍ پېړۍ په وروستیو کې اندلس د مسلمانانو تر ولکې لاندې شو. دوی له پېړیو را پدې خوا د هغې سیمې له مسیحیانو سره په سوله کې ژوند کاوه. خو د فرانکانو په پیر کې اروپایي مسیحیانو د

اندلس په بېرته نيولو ټينګار کاوه. اندلس سره له دې چې له پاتې اسلامي نړۍ سره يې لرې اړيکې لرلې خو بيا هم نه يوازې د دوی د فشار په وړاندې ودريدل، بلکې مسلمانانو يې يو روښانه تمدن هم رامنځته کړ. خو د خپلمنځيو جګړو له امله، مسلمانانو ته ډېر تاوانونه ورواوښتل او د هسپانيا شمالي څنډې يې له لاسه ووتې.

په همدې وخت کې سلجوقيانو په (۱۰۷۱م) کال کې پر شرقي روم(بيزانس) د بريښنا په څېر بريالیتوب تر لاسه کړ، او د بيزانس امپراتورۍ د کوچنۍ آسيا برخه له لاسه ورکړه. د مسلمانانو پر ضد يې له پاپ څخه د مرستې غوښتنه وکړه، او دا د پاپ لپاره غوره وخت و چې د بيزانس کليسا چې د روم له کليسا څخه په (۱۰۵۵م) کال کې جلا شوې وه، يو ځل بيا د خپل امرلاندې راولي. په پايله کې د بيزانس کليسا چې په ځان يې ارتودوکس نوم ايښی و او د روم کليسا کاتوليک نوميده. چې په دې توګه صليبي جګړې پيل شوې.

لومړنۍ صليبي جګړې څه ډول پيل شوې؟

پاپ دويم اوربان په (۱۰۹۶م) کال کې د بيت المقدس د نيولو لپاره د مسلمانانو په وړاندې د جګړې امر ورکړ. ګڼ شمېر خلک د اروپا له مرکزي او لويديځو سيمو څخه د بيزانس په لور وخوځېدل تر څو له هغې لارې ځانونه بيت المقدس ته ورسوي. دغه خلک چې زياتره شواليه او کليوالي خلک وو، د يوه بې نظمه او بې سره لښکر په توګه يې د لارې پر سر ډېرې سيمې چور کړې. څه وخت چې قسطنطنيې ته ورسيدل نو د بيزانس امپراتورې د دې سرکښه او وږي لښکر څخه ووېريدل، او نوموړو ته يې د مسلمانانو د پولو په لور لارښوونه وکړه. که څه هم زياتره صليبيان يا په دښتوکې ورک، او يا له لوږې څخه مړه شول، خوپاتې بيا د مديترانې له ختيځو څنډو څخه ځانونه شام او فلسطين ته ورسول او په (۱۰۹۹م) کال کې د بيت المقدس په لاندې کولو وتوانيدل چې د صليبي جګړو په پيل کې اسلامي نړۍ په خپلمنځي جګړو کې ښکيل کړې. فلسطين د مصر د فاطميانو په لاس د کمزورۍ او د له منځه تلو په حالت کې، شام د عباسی خلافت د ملاتړو سلجوقيانو په لاس کې و. خو نه سلجوقيان سره متحد وو او نه عباسيانو خپلو پولوته پاملرنه کوله. له بله پلوه فاطميانو او عباسيان هم په خپلو منځو کې سره دښمن وو. له دې امله د شام، فلسطين او بيت المقدس زياتې برخې د صليبيانو لاسته ورغلې.

په دې توګه صليبي لومړۍ جګړه د صليبيانو په ګټه ختمه شوه. د دې پيښې خپريدل مسلمانانو ته سخت ټکان ورکړ. نو ځکه د زنګيانو په نامه چې د شام په پولو کې يې حکومت کاوه، د صليبيانو په وړاندې جګړې ته راووتل او د مسلمانانو ځينې سيمې يې بېرته ترې ونيولې. د صليبيانو ماته د دې لامل وګرځيده. چې نور تازه دمه يا نوي اروپايان د بيت المقدس په لور وخوځيږي. خو په دې جګړه کې فيوډالان هم له شواليه وو سره ملګري شوي وو. صليبيانو ماتې وخوړه، ځکه چې مسلمانان چمتو شوي وو او له بله پلوه د لومړۍ صليبي جګړې فاتحان د نويو کډوالو په راتګ خواشيني وو.

د صليبيانو په دويمې جګړې کې پاپ ماته وخوړه او دې ته اړ شو چې اروپايي پاچاهان هم د مسلمانانو پروړاندې جګړې ته وهڅوي. په پايله کې د انګلستان، فرانسې او المان(د روم مقدسې امپراتورۍ) پاچاهان د فلسطين په لور وخوځېدل او دريمه صليبي جګړه رامنځته شوه.

همدغه جګړه وه چې د صلاح الدين ايوبي په نامه يوه مسلمان مشر سخت مقاومت وکړ. صلاح الدين چې د زنګي او فاطميانو د حکومت له نسکورېدو سره يې په مصر او شام کې د ايوبيانو په نامه حکومت را منځته کړ، وتوانېد چې بيت المقدس بېرته ونيسي، او د شام او فلسطين زياتې برخې آزادې کړې. يوازې ساحلي سيمې د صليبيانو په واک کې وې. د اروپا د مسيحي شاهانو لپاره د دې ماتو زغمل ډېر سخت وو، نو ځکه يې د نويو لښکرو تيارى ونيوه.

نورې صليبي جګړې

څلورمې صليبي جګړې کې د ډېرو سرتېرو او زياتو تجهيزاتو ته په درلودو صليبيانو په بيت المقدس کې برى او د ډېرو غنيمتونو تر لاسه کول حتمي ګڼل. خو کله چې د مسيحيت تر ټولو لوى ښار قسطنطنيې ته ورسېدل نو له مسلمانانو سره د جګړې او د بيت المقدس لاندې کولو په نسبت يې د نوموړي ښار تصرف ته ترجيح ورکړه.

له څلورمې او پنځمې جګړې وروسته، د صليبي جګړو لاره بدله شوه. له يوې خوا د بيزانس امپراتورۍ صليبي جګړه مارانو ته اجازه ور نه کړه چې د دوى د واکمنۍ له سيمو څخه تېر شي او د مسلمانانو پولو ته ورسېږي. په همدې توګه صليبيان د ايټاليا له شمالي بندرونو څخه وخوځېدل، له مديترانې څخه تېر شول او د صليبانو تړواک لاندې د شام ځنډو او بندرونو ته ورسيدل. له بله پلوه، پاپ د صليبي لښکرو د برابرولو لپاره په اروپايي شاهانو ډېره ولګوله. نو ځکه له شپږمې څخه تر نهمې

ټولې صليبي جګړې پاچاهانو د فيوډالانو او شواليه په ملاتړې رهبري کولې. دوی نه يوازې خپلو ګټو پسې لرې سيموته تلل، بلکې په دې فکر کې وو چې صليبيان نه شي توانيدلی چې د مديترانې ختيځې سيمې لاندې کړي. له دې امله سياسي فعاليتونو ته يې تر جګړو ډيره پاملرنه وکړه.

د صليبي جګړو په وروستيو کې چې کوم مهم بدلون رامنځته شو، د سوداګرۍ لپاره له مسلمانانو سره د مسيحيانو نژدې کيدل وو. چې د ايټاليا د شمالي بندرونو ګرځندويانو وکولای شول له دې سوداګرۍ څخه ډيره ګټه پورته کړي.

په داسې شرايطو کې چې سوداګري د صليبيانو لپاره غوره انګيزه ګرځېدلې وه، نو له دې امله په دې سيمو کې د صليبيانو په وړاندې د مسلمانانو قدرت زيات شو. د ايوبيانو پرځای څواکمن حکومت رامنځته شو چې د صليبيانو وروستی هڅې باندې د پرله پسې يرغلونو په پايله کې يې د شام ساحلي سيمې ونيولې. چې په دې ترتيب صليبي جګړې وروسته له (۲۰۰) کلونو په (۱۲۹۱) کې د مسلمانانو په برياليتوب پای ته ورسېدې.

د صليبي جګړو پايلې

- صليبي جګړې د اروپايانو په ماتې سره پای ته ورسيدې، خو نوموړي يې له اسلامي تمدن سره بلد کړل او له هغو څخه يې ګټه واخيسته.

- صليبي جګړې د هغه وخت تر ټولو پرمختللي تمدن(اسلامي تمدن) سره د اروپايانو د نژديوالي لامل وګرځېدې چې دا پخپله د اروپايانو د فکرونو د خلاصون د نړۍ د واقعيتونو په هکله د دوی د سترګو غړولو او خپل موقعيت ته د کتنې په برخه کې ډېر ګټور وو.

- صليبي جګړې د نويو اقتصادي برخو د پراختيا سبب وګرځېدې. د مديترانې د ختيځ او د افريقا د شمال له لارې اروپا له مسلمانانو سره سوداګري پيل کړه، او د بورې، کاغذ، قهوې، قطب نما، پنبه يي ټوټې، درمل او داسې نور محصولات او شيان د اروپايانو لاسته راغلل. دا ډول محصولات او شيان په اروپا کې نه پيدا کېدل. د دې شيانو لاسته راوړل او وروسته توليدول د اروپا په وچه کې د ژوند د کچې، کار او فرهنګ د لوړيدو لامل وګرځېدل.

- سربېره په بيلا بيلو درملو چې اروپايان يې ډېرغوښتونکي وو، د طبابت اړوند کتابونه لکه کيميا، درمل جوړونې، درمل پېژندنې، ژوند پيژندنې، ميخانيک او د دې په څېر نور ډير زيات کتابونه د اروپايانو

لپاره ډېر ګټور وو. همدارنګه هغه علوم چې اروپا ورسره مینه وښودله هغه جغرافیه او نجوم وو. دغه دوو علومو د سیمو، لارو، بحري ګرځېدویی او سوداګرۍ په برخه کې ډېره مرسته کوله. عقلي علومو لکه فلسفي هم په اروپـــا کـــې ډېـــر مینه وال درلودل او د اسلامي نړۍ د لویو فیلسوفانو ابن سینا او فارابي آثار په لاتین ژبه وژباړل شول. په دې وخت کې اندلس (هسپانیه)، تونس، د شام سواحل(سوریه) او د مصر اسکندریه له اسلامي نړۍ څخه اروپا ته د اقتصادي، فکري، علمي او فني لاسته راوړنو د لېږدونې تر ټولو مهمې دروازې وې.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او هره ډله دې یوه له لاندېنیو پوښتنو څخه، وروسته له مشورې د یوه غړي په واسطه نورو ته وړاندې کړي.

۱. ولې د بیزانس حکومت صلیبي جګړه ماړانو ته اجازه ورنه کړه چې د دوی د واکمنۍ له سیمو څخه د مسلمانانو جګړو ته ور شي؟

۲. ولې د لومړۍ صلیبي جګړې فاتحان د نویو کډوالیو په راتګ خواشیني شول؟

پوښتنې

۱- د اروپا ټولنیزې وضعې څه ډول صلیبي جګړوته زمینه برابره کړه؟

۲- دریمه صلیبي جګړه څه ډول را منځته شوه او په څه پای ته ورسیده؟

۳- په څلورمې صلیبي جګړې کې د صلیبیانو کړندود د کوم واقعیت بیانوونکی دی؟

٤- په وروستیو صلیبي جګړو کې د اسلامي نړۍ په وړاندې د اروپایانو په فکر کې څه بدلون را منځته شو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د صلیبي جګړو د پایلو په هکله یو مطلب چمتو کړئ.

په اروپا کې رنسانس

د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو ځواکمنتیا

رنسانس یعنې څه؟ او څه ډول را منځته شو؟
د منځنیو پېړیو په وروستیو کې چې کوم فکري او فرهنګي تحولات او بدلونونه را منځته شول د رنسانس یعنې د نوې زیږیدنې په عصر شهرت لري. او د دې مفهوم د لرغوني روم او یونان د تمدن راژوندي کېدل دي چې د منځنیو پېړیو په پیل کې هېرشوي وو.
هغه څه چې د رنسانس په عصر کې رامنځته شول او په اروپا کې یې د منځنیو پېړیو څېرې ته بدلون ورکړ عبارت وو له:
۱- د ښاري ژوند پراختیا او د ښاریانو ځواکمنتیا.
۲- د پاچاهانو د ځواک زیاتیدل او د فیوډالانو کمزورول.
۳- (Humanizam) بشر دوستی او عقل پالنه (د عقل او استعدادونو ورده)
٤- د سوداګرۍ او مسلک پراختیا.
٥- جغرافیوي اکتشافات.
د دې له پاره چې رنسانس د منځنیو پېړیو په وروستیو کې رامنځته شوی دی، نو په دې ځای کې د اروپا تاریخ له ۱۳۰۰ کال څخه تر ۱۶۰۰ م. کال پورې ترکتنې لاندې نیسو.

د رنسانس په پیر کې د اروپا سیاسي وضع

صلیبي جګړو د اروپا د خلکو ستونزې حل نه کړې. په اروپا کې د ځمکو د کموالي په پایله کې یو زیات شمېر ځمکوال رعیت په بې ځمکو رعیت بدل شول. یو شمېر کروندګرو د فیوډالانو د ظلم له امله شورش وکړ، له کلو څخه تښتېدل او د یا چا له رعیت سره یو ځای کېدل. همدغه ډله په بېلابېلو کسبونو او راکړه ورکړه بوخت شول او په اروپا کې یې د نویو ښارونو بنسټ کېښود. له صلیبي جګړو وروسته چې د سوداګرۍ پراختیا را منځته شوه د ښاریانو د اقتصادي پراختیا په برخه کې یې مرسته وکړه. د ښار اوسېدونکو ته یې بورژوا ویل چې د ښاري اوسېدونکي معنا ورکوي. ښار چې د پلورنې او پېرودنې مرکز دی، له پیسو څخه ګټه اخیستنه پکې زیاته شوه؛ ځکه د راکړې ورکړې لپاره اړین شی پیسې دي.

په لومړيو کې د ښار پراختيا زياتره په ساحلي څنډوکې وه. ځکه چې په هغو ځايونو کې فيوډالان لږ وو. په پايله کې په اروپا کې د ښارونو پراختيا او د فيوډاليزم د سوداگرۍ غوړېدنه کمزورې شوه.
پاچاهانو له فيوډالانو څخه غوښتل چې ماليات ورکړي، او دغه ماليات هم بايد د پيسو په بڼه تحويل شي؛ ځکه د پيسو د لاسته راوړلو لپاره د ښار بانکدارانو او سوداگرو ته ورتگ اړين و.
د دغه حالت په پای کې د ښاري ژوند اقتصاد په فيوډالي اقتصاد غوره والی تر لاسه کړ، او ښاري اشراف يې له ځانگړي مقام څخه برخمن کړل. په دې دوره کې فيوډالو اشرافو هڅه کوله چې خپل پخوانی ځای بيا تر لاسه کړي. دغه ټولنيز اخ ودب ډېر دوام وکړ او په پای کې د بورژوا په گټه پای ته ورسيده. د اروپا ښارونه او اوسيدونکي زيات شول او لرغوني روم د ښاري ژوندون څخه په گټې اخيستنې ښاري ژوندته قوانين او لارې غوره کړې چې د اروپايانو د نوي ژوند بنسټ يې کېښود.

د پاچاهانو ځواکمنېدل

هغه ماليات چې اروپايي پاچاهانو له فيوډالانو څخه اخيستل زياتره يې د خپل حکومت د ځواکمنتيا په لاره کې لگول، پاچاهانو د ګڼ شمېر سرتېرو په گمارلو سره، منظم او دايمي لښکر رامنځته کړ، او د وسلو په ځانگړې توگه د توپ په جوړولو يې پيل وکړ. په پايله کې پاچاهان د فيوډالانو د پوځې ځواک له مرستې څخه بې نيازه شول. په ځانگړې توگه چې د اړتيا په وخت کې به د توپ په واسطه د فيوډال کلاگانې هم ړنگېدلې نو په دې توگه د فيوډالانو ځواک د پاچاهانو په گټه لږ شوه. د دې لپاره چې پاچاهان په اصل کې له همدې پوړ څخه وو، له دې وروسته يې فيوډالو اشرافو ته د ځينو سيمو حکمراني او د حکومت مقامونه وسپارل. له دې امله ټول واک د پاچاهانو لاسته ورغلو. له دې وضعې څخه، سربېره په پاچاهانو، بورژوا طبقه هم خوشحاله وه، ځکه د مرکزي حکومت په جوړېدو سره اداري يووالی، د واحد نظم او امنيت ټينگښت او د يوه شان قوانين منځته راتلل. دغه کار د سوداگرۍ د پراختيا او آسانۍ په برخه کې مرسته کوله چې د بورژوا هيله هم همداوه.
د پاچاهانو ځواکمنېدل د دې لامل وگرځېدل چې د کليسا په چارو کې هم لاسوهنه وکړي او وتوانيدل چې د پاپ د قدرت کړۍ کوچنۍ او خپل واک زيات کړي.

سياسي بدلونونه او د مرکزي حکومتونو منځته راتلل

د رنسانس په پېر کې د مرکزي حکومتونو متحدو قلمروونو او ملتونو رامنځته کېدل په آرامۍ سره تر سره کېدل. هيڅ يو اوسنی اروپايي هېواد، نننۍ وضعه نه لرله.
د انگلستان په پارلمان کې د فيوډالو اشرافو شتون، د دې هېواد د حکومت بڼه يې په مشروطه سلطنت بدله کړه. د اوسنۍ فرانسې زياتې برخې د انگلستان د پاچاهانو په واک کې وې. خو د فرانسې پاچاهان چې د فيوډالانو په ټکولو کې ډېر ځواکمن شوي وو، د دې قلمرو د ترلاسه کولو لپاره ډگر ته راووتل. د جگړو پايلې ډېرې ورانې او ويجاړې وې، ځکه دغو جگړو سل کاله دوام وکړ. په پايله کې فرانسو يانو د ژاندارک(Jeandearc) په نامه د يوې جينۍ په پاڅون برياليتوب تر لاسه کړ.
په هسپانيا کې د هسپانيا شمالي ايالاتونه چې د مسيحي پاچاهانو په لاس کې وو، د مسلمانانو په وړاندې يې په سويل کې نوي برياليتوبونه وگټل او وتوانېدل چې د مسلمانانو وروستۍ مقاومت په ټپه ودروي.
د اروپا په مرکزي او ختيځو څنډوکې د يوه ځواکمن دولت د جوړېدو لپاره ، په ډېررو حرکت سره د

هغه له لویدیځو ځنډو یعنې انګلستان، فرانسې او هسپانیا څخه تیرېدل. ځکه د فیوډالانو اشرافیت په دوی کې تر اوسه ډېر ځواکمن و. په آلمان (د روم په مقدسه امپراتورۍ) کې همدغو اشرافو د امپراتور مقام په رسمي توګه مانه. په روسیه کې هم فیوډالان د ډېرواک لرونکي وو. تر هغه پورې چې په (۱۵۸٤- ۱۵۳۳م) کال کې څه وخت چې څلورم ایوان (Ivan IV) واکمنۍ ته ورسېد، اشراف فیوډالان وځکول شول. دوی که څه هم له منځه ونه ایستل شول خو په روسیه کې یو مرکزي ځواک رامنځته شو او د ارتودوکس مذهب پراختیا هم د روسانو د یووالي په ځواکمنتیا کې مرسته وکړه.

د اروپا د سویلي سیمو وضعې د نورو سیمو په وړاندې د مرکزي حکومت د رامنځته کېدو په لور ګامونه پورته کول. د بالکان په شبه جزیره کې د بیزانس حکومت وروسته د صلیبیانو له ګوزارونو څخه ونه توانېده چې په پښو ودرېږي، او واک یې د تل لپاره له لاسه ورکړ. د عثماني ترکانو وړاندې تګ او د صرفانو او مجاریانو د خپلواکۍ غوښتنې روحیې د دوی زوال لاګړندی کړ. د ایټالیا په شبه جزیره کې، د دې سیمې شمالي ښارونه او بندرونه د سوداګرۍ او ښاري ژوند له لارې د ډېرو شتمنیو خاوندان شوي وو، خو دا سیمه د مرکزي حکومت له شتون څخه بې برخې وه.

په اروپا کې علمي او فرهنګي رنسانس

د رنسانس دوره په اروپا کې، له ټولنیزو ، سیاسي او اقتصادي بدلونونو سره همغاړې او د فکر، هنر، علم او فن په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شول.

د رنسانس یو له مهمو اړخونو څخه انسان پالنه یا انسان دوستي (هوما نیزم) او فرد پالنه ده. وروسته له صلیبي جګړو څخه د اروپایانو بلدتیا له فلسفي آثارو سره په ځانګړې توګه د لرغوني یونان د دې لامل وګرځیده چې تر څو په انسان او د ده په عقل زیات باور وکړي.

د رنسانس د زمانې له فلسفي او اخلاقي آثارو څخه پرته چې د انسان پالنې تمایلات یې پکې منعکس کړي وو، د هنر په برخه کې هم دغه عقاید په ښه توګه لیدلای شو. د رنسانس دورې د زیاتره انځورونو او مجسمو جوړولو موضوع انسان ده. په دې آثارو کې چې د لویو انځورګرانو لکه داوینچي له خوا وینځېدل د انسان احساس فکر، عملونو او طبیعت ته هم ډېره پاملرنه شوېده.

د رنسانس په دوره کې د ادبیاتو په برخه کې هم بدلونونه رامنځته شوي دي. د څو پېړیو مخکې بر عکس ټول باسواده کلیسایان نه وو. دوی هم د هنرمندانو په څېر انساني موضوعات په خپلو آثارو کې ځایول. دانته او پترارک د دې عصر له مشهورو ادیبانو څخه دي.

طبیعي (تجربي) علوم چې مخکې د پاملرنې وړنه وو، د رنسانس په پېر کې یې مینه وا ل پیدا کړل. په دې برخې کې اروپا ته د اسلامي علومو لېږیدل ډېر اغېز من وو. په دې دورې کې د راجربېکن هاروي په نامه یوه عالم د وینې د دوران څرنګوالی کشف کړ.

همدارنګه په ریاضیاتو، نجوم او جغرافیه کې هم نوي فکرونه را منځته شول. کپرنېک د ځمکې کروي والی او وروسته له ده ګالیله د لمر په شاوخوا د ځمکې څرخېدل کشف کړل.

که څه هم د اختراعاتو په برخې کې دومره پرمختګ رامنځته نشو خو بیا هم د ګوتنبرګ په واسطه د چاپ دستګاه او د ګالیله په واسطه د تلسکوف آله اختراع شوه.

د بشر په جغرافيوي پوهه کې بدلون

بشر د خپل ځو زره کلن ژوند په ترڅ کې د ځمکې د کُرې له ځینو سیمو ځخه معلومات نه درلودل. او د دوی جغرافيوي پوهه په آسيا، اروپا او افريقا پورې محدوده وه. د همدې سيمو په هکله يې هم بشپړ معلومات په لاس کې نه درلودل. د بېلګې په توګه سويلي نيمه کره کابو ناپېژندل شوې پاتې وه. اوله لويديځې نيمې کرې ځخه هم معلومات نه وو. په داسې حال کې چې دا سيمې له اوسېدونکو تشې نه وې او تمدنونه يې درلودل. خو دغو تمدنونو په آسيا، اروپا او افريقا کې له نورو تمدنونو سره اړيکې نه لرلې.

د صليبي جګړو په ترڅ کې خبرتياوې د مسلمانانو او نورو ختيځو سيمو د تمدنونو فنون او جغرافيوي خبرتياوې اروپا ته ورسېدلې. چين ته د مارکوپولو سفر د اروپايانو د جغرافيوي پوهې په برخه کې ډېره مرسته وکړه. نوموړي د ايټاليا د وينز له ښاره د آسيا لويديځ ته راغلو او له ايران او افغانستان ځخه په تېريدو چين ته لاړ. او وروسته له شلو کلونو ځخه د هند اقيانوس له لارې وينز ته بېرته وګرځېد. نوموړی لومړنی سړی و چې اروپايان يې له جاپان او آرام اقيانوس ځخه خبرکړل.

د سمندري ګرځندويې پراختيا او د اکتشافاتو پيل

له صليبي جګړو مخکې، د اروپايانو سمندري ګرځندويي د اروپا په شمالي سمندرونو کې تر سره کېده، خو وروسته له صليبي جګړو ځخه لږ لږ اروپايانو په مديترانه کې هم سوداګري پيل کړه. نوموړو په اروپا او اسلامي سيمو کې د کښتيو جوړولو فن ځخه په ګټې اخيستنې سره، نوې ببړۍ جوړې کړې چې له پخوانيو کښتيو ځخه هم کلکې او هم لوې وې او د ګرنديتوب او لاړښوونې اخيستنې په برخه کې هم له پخوانيو ځخه پرمختللې وې، قطب نما چې مسلمانان د چينايانو له خوا ورسره آشنا شوي وو، د اروپا يانو لاسته ورغله او په دې توګه د بحري سوداګرۍ په پراختيا يې اغېزه وکړه.

د منځنيو پېړيو په وروستيو کې د مديترانې په سمندرګۍ کې د سمندري سوداګرۍ له لارې د شتمنيو ګټلو او واک پر سر سياليو زور ونيوه او له بلې خوا سياسي او مذهبي اختلافاتو هم دې سياليوته لمنه وهله. په (۱۴۵۳ ز) کال کې عثماني ترکانو چې د مديترانې د شمال ختيځو سواحلو زياتره سيمې يې لاندې کړې وې، د قسطنطنيې په نيولو وتوانېدل چې د بيزانس امپراتورۍ ړنګه کړې او د مديترانې شمال ختيځې برخې له دې

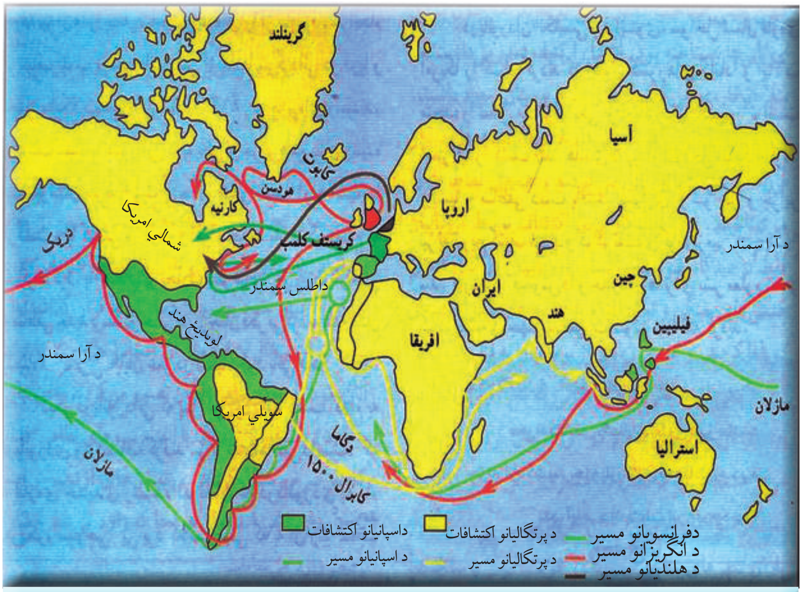

د جغرافيايي اکتشافاتو مسير

وروسته اروپایانو د بیزانس په ځای له عثمانیانو سره راکړه ورکړه پیل کړه.
خو د پرتگال او هسپانیا حکومتونو له دې سوداګرۍ څخه ځکه ګټه نشوای اخیستی چې له عثمانیانو سره په جګړه بوخت وو. نو په دې توګه دوی غوښتل چې د مدیترانې په ځای د اطلس له سمندر څخه ګټه واخلي.

پرتګالیانو د ختیځو سیمو په لور سمندري لارې کشف کړې

د پنځلسمې زیږدیزې پیړۍ له نیمایي وروسته پرتګالیانو د افریقا د لویدیځو سواحلو له لارې د سویل په لور په سمندر کې په سفر پیل وکړ. په هماغه حا ل کې یې د عاج او غلامانو په سوداګرۍ هم پیل وکړ. د دوی د تصور خلاف د افریقا جنوبي نقطه ډېره لرې واقع وه. په پای کې په (۱۴۸۷م) کال کې بارتولو مودیاز وتوانیده چې د افریقا د وچې له جنوبي وروستۍ څنډې څخه تېر شي. چې دا څنډه (دماغه امید نېک) په نامه یادېده او په ختیځو سیمو کې د هند له اقیانوس څخه تېرشو. دغه کشف ډېر مهم و. وروسته له هغو پرتګالي ګرځندوی واسکودوګاما وتوانېده چې د هند ټول اقیانوس پلی کړي او د هند، اندونیزیا او د فارس خلیج لارې یې وموندې.
له اطلس سمندر څخه د هند سمندر په لور د سمندري لارومیندلو وروسته پرتګالیانو د آسیا نورو سویلي او ختیځو سواحلوته ځانونه ورسول.

د امریکې وچه څنګه کشف شوه؟

هغه وخت چې پرتګالیان له افریقا څخه د تاویدلو په نیت د ختیځ په لور وخوځېدل. هسپانوي ګرځندویانو د کریستف کولمب په مشرۍ له څو بېړیو سره هند ته د رسېدو په نیت د اطلس سمندر لویدیځ لورته سمندري سفر پیل کړ. دوی ته لاره نه وه معلومه او د لرې سیمو له اوبو او هوا څخه نه وو خبر. په پایله کې ځینې بېړۍ ډوبې شوې. د خوراکي موادو کموالي هم دوی له ناروغیو سره مخامخ کړي وو او ځینې یې له منځه وړي وو.
په پای کې کرستیف کولمب او ملګري یې د څو میاشتو ستونزو له زغملو وروسته په (۱۴۹۲م) کال کې جزیرې ته ورسېدل. کرستف کولمب په دې خیا ل کې و چې د هندوستان یوې جزیرې ته رسیدلي، د هغه ځای سور پوستي بومیان یې هندیان ونومول. نومورې هسپانیا ته بېرته راوګرځېد او یو ځل د تېرو تجربو په درلودلو سره، نوموړي په آسانۍ سره وکولای شول چې نویو سیموته ورسېږي. او بیایې هم فکر کاوه چې هندوستان ته رسیدلی دی. نوموړی د ژوند تر پای پورې په خپله تېروتنه کې پاتې شو.
له کرستف کولمب وروسته هم چې کومو ګرځندویانو د سمندري اکتشافاتو او ګرځندویۍ په لاره کې ګامونه اوچت کړي وو. په دې نه پوهېدل چې نوې وچه یې کشف کړېده. تر هغه پورې چې د امریکوو سپوچي په نامه یو ګرځندوی و پوهېده چې هغې سیمې ته چې دی رسېدلی دی هغه هندنه، بلکې نوې وچه ده. دغه وچه یې د ده په نامه امریکا ونوموله.
انګلیسي او فرانسوي ګرځندویانو، د امریکا د وچې شمالي سواحل کشف کړل چې اوسنی کاناډا او د امریکې ایالتونه رانغاړي. یوه انګلیسي ګرځندوی استرالیا کشف کړله. زیاتره جزیرې او سواحل هم په تدریج سره کشف شول او ورو ورو د ځمکې دکرې نقشه مشخصه شوه. وچه، سمندرونه او د هغو حدود او پولې د بشر لپاره معلوم او د نړۍ نقشه لږ تر لږه په اوسني شکل وېږندل شوه.

د پرتګاليانو او هسپانويانو استعمارګري

هغه سيموته چې پرتګاليان، هسپانويان او نور ورسېدل، له اوسېدونکو تش نه وو. خو د دې لپاره چې د اروپايانو لپاره نوي وو نوکشف به يې بلل. د بېلګې په توګه د امريکا په وچه کې د سورپوستکو تمدن موجود و. په هر حا ل اروپايانو له جنګي بېړيو او توپونو څخه په ګټې اخيستنې سره ګڼ شمېر بوميان چور او ووژل. د البورکرک په نامه يوه پرتګالي ګرځندوی په هند کې د ((ګوا)) جزيره کشف کړه، او هغه ځای يې په ختيځو سيمو کې د پرتګالي استعمار مرکز وټاکه. پرتګاليانو په زور سره د افريقا په ختيځو او لويديځو سواحلو او ښارونو کې خپل واک ټينګ کړ. د هرمز او عدن بندرونه د دوی په واسطه اشغال، او په چين کې يې د هنګ کنګ بندر ونيوه او په دې توګه يې د لويديځو سيمو سوداګري خپله کړه.
څرنګه چې په لويديځو سيمو کې د پرتګاليانو سوداګري د هسپانويانو له خوا تهديدېده نو پرتګال او هسپانيا تړون ليک ته ورسېدل، چې ختيځ په پرتګال او لويديځ په هسپانيا پورې وتړل شو. په دې توګه د وی ځانونه د ټولې نړۍ واکمنان ګڼل.
هسپانويانو د امريکا د شتمنيو لاسته راوړلو له پاره د پوځي لښکرو په واسطه د سور پوستو په وژنه لاس پورې کړ، او د ازتک او اينکا تمدنونه يې له منځه يوړل. استعمار به چې هر ځای ته لاره پيدا کوله، د هغه ځای وګړو ته به يې ډېر زيانونه به ورارول.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په دريو ډلو ووېشل شي.
لومړۍ ډله دې د لرغوني يونان د فلسفي آثارو په هکله؛
دويمه ډله دې د جغرافيوي اکتشافاتو په برخه کې د مسلمانانو د ونډې په هکله؛
دريمه ډله دې د ختيځو سيمو اوسېدونکو د کمزوره کېدو د لاملونو او په نوي پير کې د اروپايانو د برلاسيو په لاملونو خبرې وکړي، او پايله دې د ډلې د يوه استازي له خوا نورو ته وړاندې شي او ښوونکی دې پوره پاملرنه وکړي.

پوښتنې

١- په اروپا کې د رنسانس په پير د ښاري ژوند د پراختيا لاملونه څه وو؟
٢- د کومو لاملونو له مخې د رنسانس په پير کې د اروپايي پاچاهانو واکمنۍ زياته شوه؟
٣- د رنسانس په پير د هنر په بر خه کې کوم بدلونونه رامنځته شول؟
٤- د رنسانس په پير د طبيعي علومو په برخه کې څه بدلونونه رامنځته شول؟
٥- د اروپايانو لپاره د جغرافيوي اکتشافاتو په برخه کې څه ډول زمينه برابره شوه؟
٦- د امريکا وچې د کشف بېلابېل پړاوونه په لنډه توګه روښانه کړئ.
٧- جغرافيوي انکشافاتو د اروپايانو لپاره څه پايلې درلودې؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

زده‌کوونکي دې د رنسانس پير د يوه عالم، اديب يا هنرمند د خدمتونو په هکله يو مطلب چمتو کړي.

په نويو پېړيو کې د اروپا علمي او فکري بدلونونه

پدې لوست کې به په معاصرو پېړيو کې د اروپا د علمي او فکري بدلونونو په څرنګوالي او همدارنګه د دغې لوېې وچې د هغه مهال له پوهانو سره اشنا شئ او د هغه په تو پير به د اروپا د منځنۍ پېړيو د علمي او فکري بدلونونو سره پوه شئ.

په نويو پېړيو کې د اروپا ټولنيز او مذهبي بدلونونو د اروپايانو په علمي او پوهنيز تمايل کې بدلون راووست. لکه څنګه چې فرانسيس بيکن يوله پخوانيو پوهانو څخه داسې ويلي چې: ((د پوهې موخه د انسان د ځواک ډيروالی دی)) د دغسې تفکر په پايله کې، له هغه وروسته يواځې هغو زده کړو ته پاملرنه وشوه چې د انسان لپاره يې مالي ګټه په څنګ کې لرله، نو له همدې امله و چې تر ټولو د مخه طبيعي علومو(تجربي) ته پام واړول شو. له هغه ځايه چې پاچاهانو د خپلو ځواک د ډيروالي مينه وال وو او ښار ميشته سوداګر(بورژوا) هم د خپلو شتمنيو د ډيروالي غوښتونکي وو، دې ډول زده کړو ته چې په حقيقت کې د ځواک او شتمنيو راوړونکي او توليدونکي وو ځانګړې پاملرنه در لوده، او ځانونه يې د زده کړې(پوهې) مينه وا ل او د پوهانو ملاتړي ښودل.

هغوی د پوهانو د څېړنو، کشفياتو او نوښتونو د زيار پايلې په ډير کم ارزښت سره تر لاسه کولې. د بېلګې په توګه که چيرې کيميا پوهانو کولای شوای چې ښه باروت تيارکړي، پاچاهانو به په بهتره اورلړونکو وسلو د خپلو توپخونو د سمبالولو لپاره ترې ګټه اخيستله. او کله چې د بخار ماشين کشف شو، پانګه لرونکو له هغه څخه د خپل توليد د ډيرولو لپاره ګټه واخيسته. په ټوليز ډول د دغه مها ل د نويو علومو مهمو ځانګړتياوو له ډلې څخه يو هم، په صنعت او تکنالوژۍ او د توليد لوړوالی د هغو د بدلون وړتيا کې وه.

متفکران او پوهان

په نويو پېړيو کې څلور پوهان د نويو علومو مخکښان شول، کوپرنيک، کپلر، ګاليله او نيوټن. دغو پوهانو دوه مهمې ځانګړنې در لودې چې يو يې صبر او ډيره حوصله د طبيعي پېښو په پلټنه، ليدکاته او بررسۍ کې او بل يې ډيره زيرکتيا او هوښيارتيا د علمي فرضيو په رامنځته کولو کې درلوده، چې له همدې امله د مخالفينو او د پخوانيو(زړو) علومو د ملاتړ کوونکو له ډېرو سختو بريدونو او نيوکو لاندې راغلل.

په نويو پيړيو کې لا تر اوسه علوم د نن ورځې د علومو په شان تخصصي(ځانګړې) شوي نه وو.

له همدې امله و چې هر پوه په څو علمي برخو کې کار کاوه. د بېلګې په ډول ګاليله د ستورو په پيژندلو کې او پاسکال رياضي پوه د فزيک په علم کې هم کار کاوه. نيوټن انګليسي پوه هم رياضي پوه او هم فزيک پوه و او وېې کولای شول چې د جاذبې قانون کشف کړي.

په نويو پيړيو کې د کيميا علم هم نويو لاسته راوړنو او نوښتونوته ورسيد، د بېلګې په توګه فرانسوي لاوازيه وکولای شول چې د اوبو تجزيه (لرې والی) او يو ځای والی(ترکيب) او همدارنګه د اکسيجن په وسيله د نورو موادو يوځای والی وښيي. همدارنګه د موادو د خواصو او ځانګړتياوو او دعناصرو د طبقه بندۍ په اړه هر اړخيزې هڅې وشوې.

په نويو پيړيو کې د اروپا فيلسوفان، توماس هابز(انګليسي)، ديکارت(فرانسوي)، اسپينوز(هالندي) او

لایب نیتس(آلماني) ول چې خپل فلسفي افکارېې بشري عقل او فکر ته د اعتبار ورکولو پر بنسټ ټینګ کړل. پخوانیو عقیدو او کړنو، د کلیسایي احکامو او د دولتونو د امر او نهی له بند څخه و هغوی د انسان د فکر او عقل د خپلواکۍ غوښتونکي.
په دې پیر کې د مورخینو په عقاید و او فکرونو کې هم یو لړ بنسټیز بدلونونه رامنځته شول. چې د تاریخي مطالعاتو په بهیر کې د مهمو بدلونونو لامل شول.
لومړی: د اروپا د تېرو پېرو فرهنګي او مدني آثارو لکه د یونان اولرغوني روم آثارو ته پام واړول شو، په داسې حال کې چې په منځنیو پېړیو کې هغه دوران ته د شرک او بت پرستۍ د آثارو په توګه کتل کېدل، او له همدې امله کومه ځانګړې پاملرنه یې ورته نه درلوده.
دویم: مورخینو د پاچاهانو او حکمروایانو د ژوند د پېښو د څرګندولو پر ځای، د عامو وګړو د ژوند ټولنیز او اقتصادي حالاتو او اړخونو ته ډېر پام واړاوه.
دریم: د سیاسي او نظامي پېښو د بیانولو پر ځای هڅه وشوه، چې د هغو پېښو لاملونه او پایلې وڅېړل شي، او د بشري ټولنو د بدلونونو د بهیر ټول حاکم قواعد او قوانین وموندل شي.
څلورم: د نویو پوهو د نوښتونو په کارولو سره، په ځانګړې توګه لرغون پېژندنې او سکه پېژندنې مورخینو سره یې مرسته وکړه، تر څو د ملتونو د تېر تاریخي بهیر څخه یوه واقعي طرحه او تصویر په ګوته کړي.
د روم امپراتورۍ سقوط او زوال کتاب چې د ګیبون اثر دی ، د تاریخ لیکنې د یوې نوې تګلارې یو ښه مثال دی.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په څو ډلو وویشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوع ګانو خبرې وکړئ:
۱- د منځنیو پېړیو او نویو پېړیو ځانګړتیاوې په یو جدول کې انځور او یوله بل سره دې پرتله کړي.
۲- په نویو پېړیو کې د تاریخ پوهانو په تفکر او لید کې څه بدلون را منځته شو؟
۳- په نویو پېړیو کې ولې پوهانو طبیعي علومو ته ډېره پاملرنه وکړه؟

پوښتنې

۱- د نویو پېړیو د پېژندل شویو او نامتو پوهانو نومونه وواياست؟
۲- د نویو پېړیو عمده ځانګړتیاوې او خصوصیات په لنډه توګه بیان کړئ؟
۳- پوهه د یوې ټولنې په پرمختګ کې څه رول لري؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د اروپايي هېوادونو نومونه په یوه جدول کې ترتیب کړئ.

په نویو پېړیو کې د اروپا سیاسي بدلونونه

د اروپا نقشې ته وګورئ. په شپاړسمه زېږدیزه پېړۍ کې انګلستان او فرانسه څه ناڅه په اوسني شکل و، او د روم مقدسه امپراتوري د اروپا په مرکز کې پرته وه.
په سویلي برخه کې یې سویس پروت و، چې عملاً خپلواک و، خو خپلواکي یې په رسمیت نه وه پېژندل شوې. د ایټالیا شمالي ښارونه هم د هغه په شاو خواکې پراته وو. د روم په شاوخواکې د پاپ دولت و چې د څو ایالتونو یوه ټولګه وه او پاپ پر هغوی ریاست کاوه. د اروپا په ختیځ کې لهستان د مقدسې امپراتورۍ او روسیې تر منځ پروت و، او مجارستان د عثماني امپراتورۍ په ګاونډیتوب کې په سختۍ سره ساکښله.
په شپاړسمه پېړۍ کې هسپانیا د لوی ځواک لرونکي اروپایي دولت په توګه شمېرل کېده.
په دې لوست کې به په نویو پېړیو کې د اروپا مهمو سیاسي بدلونونو سره بلدتیا پیداکړئ.

په شپاړسمه پېړۍ کې د هسپانیا برلاسي

د اندلس د مسلمانانو له ماتې وروسته په (۱۴۹۲ م)کا ل کې هسپانیا یو ځل بیا د مسیحیانو لاسته ورغله. په هماغه کال کې امریکا هم کشف شوه.

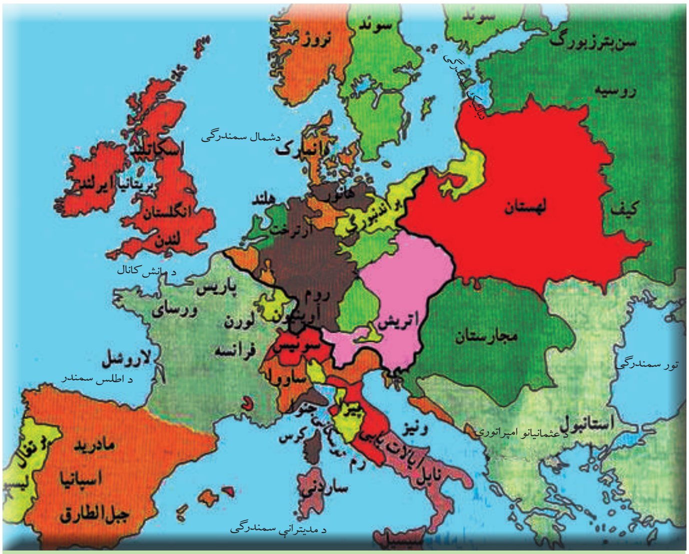

اروپا د ۱۸م پېړۍ په پیل کې

پردې مهال شارلکن و(۱۵۱۹ کال څخه تر ۱۵۵۶م) د هسپانیې پاچا چې د هسپانیې له پاچاهۍ سربېره د روم امپراتورۍ هم له همدې امله د هالند، بلجیم، اتریش او آلمان هېوادونه د هغه د قلمرو برخه و. د امریکا د لویې و چې په کشف سره په سویلي او مرکزي امریکاکې لویې مستعمرې هم د هسپانیا په لاس ورغلې. په دې ترتیب سره هسپانیا د نویو پېړیو په پیل کې یو ځواکمن او زبر ځواک اروپایي هېواد و. له دې وروسته هسپانیا د پرتګال په نوم یو کوچنی هېواد اشغال کړ چې د هغه د مستعمراتو په پراخیدو هم هڅې وشوې. د هسپانیې پاچاهانو عموماً هغه متعصب کاتولیکان وو چې د پاپ د مخالفو(پروتستان، یهودیان او مسلمانانو) سره یې ناوړه چلند او معامله کوله. د پاپ سره یې هم په پراخه پیمانه ملاتړ وکړ. خو د هسپانیې ځواک او قدرت تر ډېره وخته دوام ونه کړ او ورو، ورو هسپانیه د انحطاط او زوال خواته ولاړه.

هغه لاملونه چې دې زوال ته یې لاره چمتو کړه، په اروپا کې د څو مهمو پېښو د رامنځته کېدلو لکه په مرکزي اروپا کې د پروتستان د نهضت بریالیتوب، له هسپانیا څخه د مسلمانانو ایستل، د هالند د وګړو پاڅون او د انګلستان له خوا د هسپانیا د سمندري پوځونو ماته وه.
د مسلمانانو په وړاندې، د هسپانیا د مسیحیانو مذهبي تاوتریخوالی او د عقایدو د تفتیش او پلټنې د محاکمو رامنځته کول په دې هېواد کې د څه کم یو میلیونو میشتو مسلمانانو د جبري مهاجرت او وتلو لامل شو. چې دا مسلمانان د هغه هېواد له وړ او کار پوهو صنعتګرو، هنرمندانو او بزګرانو له ډلې څخه وو، د هغوی په جبري توګه کډه کول له هسپانیا څخه دغه هېواد د دغه کارګرې طبقې له تجربو او وړتیاوو څخه بې برخې کړ.
په (۱۵۶۶م) کال کې د هالند هېواد وګړي د هسپانیه د نفوذ پر وړاندې را پاڅېدل، او وېې کولای شو چې پر هغوی بریالي شي او دخپل هېواد خپلواکي تر لاسه کړي.
د هسپانیا پروړاندې د هالند د وګړو بریا، د دغه هېواد حیثیت او ځواک ته یوه لویه ضربه وه.
بل مهم لامل چې د هسپانیې پرمختګ ته یې د پای ټکی کېښود، د انګلیستان پر وړاندې په (۱۵۸۸م) کال کې د دغه هېواد سمندري ځواکونو ماته وه.

فرانسه د څوارلسم لویی دواکمنۍ پر مهال

په تدریج سره چې هسپانیا خپل ځواک له لاسه ورکاوه، او کمزورې کېده، نورو اروپایي هېوادونو لکه هالند، فرانسه او انګلستان خپل ځواک لا پیاوړی کاوه. د اولسمې پیړۍ په پیل کې فرانسه د اروپا د پیاوړیو ځواکونو له ډلې څخه وه. دغه ځواک د لاندې لاملونو په پایله کې تر لاسه شوی و:
۱- د فرانسې ځواک او شتمنۍ، د هسپانیې د ځواک او شتمنیو بر عکس چې د امریکا د لویې وچې د باد راوړو سرو زرو او شتمنیو څخه رامنځته شوی وه، د تولید او سوداګریزو چارو پربنسټ ولاړه وه.
۲- پادچاهانو د پوهو سلا کارانو او کار پوه ټولواکانو لکه ریشلیو، مازارین او کلبر د راېې او وړاندیزونو څخه ګټه اخیستله.
۳- د مذهبی خپلواکۍ سیاست په فرانسه کې، د کاتولیکانو او پروتستانانو ترمنځ مذهبي توپیرونه او کړکیچونه کم کړل.
٤- د فرانسې پاچا ادعا درلوده چې د هغه د پاچاهۍ سرچینه الهی ورکړه ده، نو له همدې امله یې ځان د اشرافو له ملاتړ او یا د پاپ له هوکړې څخه بې نیازه ګاڼه او د هغوی د غوښتنو په وړاندې یې د خپلې راېې په خپلواکۍ ټینګار کاوه.
د فرانسې ځواک په اووه لسمه پیړۍ کې د څوارلسم لویې د پاچاهۍ پر مها ل چې اویا کلونو په شاوخوا کې یې حکومت وکړ، خپلو لوړو پوړیو ته ورسېد. که څه هم چې د هغه د حکومت په وروستیو کلونو کې د فرانسې قدرت یو څه کمزوری شو. له دې امله چې د هېواد شتمني یې یوازې د درباري تجملاتو او ښکلو ودانیو په جوړولو لګولې.
سربېره پردې فرانسویانو د خپلو ګاونډیو هېوادونو سره په اروپا کې ښې اړیکې نه درلودې او د هغوی

په کورنيو چارو کې يې لاس وهنې کولې. پداسې حال کې چې د انګلستان سره جګړو د فرانسې وګړي په دې زمانې کې ډير په تنګ کړي وو، يا له بلې خوا د نانت د حکم لغو کيدل چې هغه پر بنسټ پروتستان د مذهبي خپلواکۍ څخه برخمن وو، هم د فرانسې د پروتستانت چې ډيرې يې صنعتګر او سوداګر وو د هغوی د مهاجرت او کډه کيدو لامل شو.

د غې مسئلې د فرانسې اقتصاد کمزوری کړ، پداسې حال کې چې د دغه هېواد اصلي سيال يعنې انګلستان خپل سمندري ځواکونه پياوړي کول، او خپلو مستعمراتو ته يې ورځ په ورځ پراخوالی ورکاوه.

ډير پوه شئ

مرکانتليسم(سوداګرۍ ښوونځی)

په ۱۶ او ۱۷ م، پېړيو کې چې ۱۰ او ۱۱ سپوږميزو پېړيو سره سمون خوري، اروپايي دولتونو د خپلو شتمنيو او ځواک د ټينګولو لپاره يو ځانګړی پروګرام پلې کاوه، چې د سوداګرۍ يامرکانتلسيم لاس لرلو په بنسټ ولاړ و. مرکانتليستان په دې عقيده و چې د يوه هېواد رښتيني شتمني د هغه د پيسو او قيمتي فلزاتو د زيرمه کولو څخه عبارت دي چې د حکومت او يا وګړو سره اړين دي. په بل عبارت هر هېواد به چې ډير سره او سپين زر درلوده، تر ټولو ځواکمن ګڼل کيده. له دې امله دولتونو هڅه کوله چې نه يوازې د خپل قلمرو څخه د سرو او سپين زرو د ايستولو مخه ونيسي بلکې له بهر څخه به يې خپل هېواد ته سره او سپين زره واردول. د دغه چارو د تر سره کولو لپاره اړينه وه، چې اقتصادي پولې او ګمرکي بناوې رامنځته کړي. دولتونو هڅه کوله چې د يو توکي د صادرولو په بدل کې بل ارزښتناکه او قيمتي توکي وارد کړي او يا دخپلو توکو دليږدولو په بدل کې پيسې ترلاسه کړي، او يا پخپل ځان د بسيا کيدو د سياسيت په وړاندې بيولو سره خپل هېواد د بهرنۍ تړاو او اړتيا څخه خلاص کړي.

له هغه ځايه چې په اروپا کې د مرکانتليستي سياست وړاندې بيول، د دې لپاره چې ټول هېوادونه د دغه سياست سخت غوښتونکي و، د اروپايانو مستعمراتو ته پام شو او هغه لورته يې مخه کړه.

انګلستان خپل پاچا ګيوتين ته سپاري

د نويو پيړيو په پيل کې انګلينډ چې له يوې خوا، د کاتوليکانو او پروتستانتانو د اخ و ډوب ډګر و، او له بلې خوا د پاچا او پارلمان د جګړو ډګر شو. په دغه اخ و ډب کې د پروتستانتانو يوه ډله په انګلينډ کې بريالیتوب ته ورسيده. خو د پاچا او پارلمان تر منځ اخ وډب ضروري و چې په دې پيړيو کې د انګلستان د سياسي نظام بدلونونه له بنسټيزو لاملونو څخه شميرل کيږي. په (۱۶۲۸م) کال کې د انګلينډ پارلمان يوه لايحه (دعدالت غوښتنې حقوق تصويب کړه چې د هغې په سبب لومړي چارلزته ويل کيده چې هغه د مطلق واک خاوند ندی او دا واک نه لري چې د قانون څخه پرته له چا څخه ماليات واخلي او يا څوک زندان ته ولېږدوي.

دغه مسئله په انګلستان کې د کورنيو جګړو او اختلافاتو لامل شوه چې په پای کې د پارلمان په بريالیتوب پای ته ورسيده. د دغه حرکت مشري د کرامول په نوم د يو با اراده او هوډمن نظامي قوماندان او ځيرک سياستوال په لاس کې وه چې هغه د (رويين تنان) په نامه يو نوی پوځ رامنځته کړ او ويې کولای شو چې سلطنتي ساتونکو(ګارډ) ته ماتې ورکړي. په پايله کې لومړی چارليز ونيول شو، لومړی زنداني او بيا په دار وځړول شو. وروسته بيا کرامول په هېواد کې جمهوري نظام ټينګ کړ.

کرامول غوښتل چې د انګلینډ د مستعمراتو سوداګرۍ ته لا زیاته وده ورکړي، ایرلنډیې اشغال کړ، هالنډیانو سره یې جګړه وکړه، هغوی ته یې ماتې ورکړه او نوي سوداګریز قوانین یې را منځته کړل.

د کرامول په کړنو د انګلستان سمندري ځواکونه پیاوړي شول، په انګلستان کې لومړنۍ او وروستنۍ جمهوري نظام پای ته ورسیده او بیا سلطنتي نظام رامنځته شو.

روسیه: لوی پتر په روسیه کې خپل خیالونه په واقعیت بدلوي

د(۱۸ ز) پیړۍ په پیل کې د روسیې له امپراتورانو څخه د لوی پتر په نامه یوه امپراتور تصمیم ونیوه چې روسیه پر یوه پیاوړې دولت باندې بدله کړي. د روسیې د پیاوړي کېدلو لپاره د هغه برنامې عبارت وې، له:

۱- په نویو وسلو باندې د وسلوالو ځواکونو سمبالول، له نویو جنګي فنونو سره د سرتیرو بلدتیا.

۲- د سوداګرۍ او سمندري چلند پراختیا، او آزادو ګرمو اوبو ته د لاس رسی هڅه.

۳- د روسیې لویدیځ کول

په اتریش او پروس کې د نویو دولتونو رامنځته کېدل

د نویو پیړیو له مهمو سیاسي بدلونونو څخه یو هم په اروپا کې د نویو پیاوړیو دولتونو رامنځته کېدل و. له دغو دولتونو څخه یو هم د پروس(آلمان) دولت و. دغه دولت د روم د مقدسې امپراتورۍ په شمال کې را منځته شو او د لهستان(پولند) په نیولو سره یې قلمرو پراخ شو، او په لنډ وخت کې په یو مهم هېواد بدل شو.

اتریش هم چې د روم امپراتورۍ یو سویلي ایالت و، ورو ورو یې خپل قلمرو پراخه کړ او په یوې امپراتورۍ بدل شو. د اتریش تر ټولو مهم ګاونډی عثماني هېواد و چې په ۱۸م/ ۱۲ لمریز پیړۍ کې یې دولت کمزوری شو او د متصرفاتو لویه برخه یې اتریش تر لاسه کړه او په اروپا کې په یو ستر هېواد بدل شو.

په ټولګي کې فعالیت

۱- د معاصرو او منځنیو پیړیو توپیر په ګوته کړئ،

۲- ستاسو په اند په معاصرو پیړیو کې د اروپا د پرمختګ مهم لاملونه څه و؟

پوښتنې

۱- هسپانیه په شپاړسمه پېړۍ کې څرنګه د نورو هېوادونو په وړاندې مخکښه شوه؟

۲- په اوولسمه پېړۍ کې په اروپا کې کوم لاملونه د نورو هېوادونو په پر تله د فرانسې د سیاسي غوره والي سبب شول؟

۳- د انګلستان د هېواد عدالت غوښتنې د حقونو د لیکنې په هکله څه پوهیږئ؟

۴- د روسیې د ځواکمنولو لپاره د لوی پتر پروګرامونه څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د معاصرو پیړیو او منځنیو پیړیو توپیرونه په خو کرښو کې ولیکئ او د ښوونځي په جریده کې یې و ځړوئ.

د انګلستان صنعتي انقلاب

د انګلستان صنعتي انقلاب نړۍ ته څرنګه بدلون راووست؟

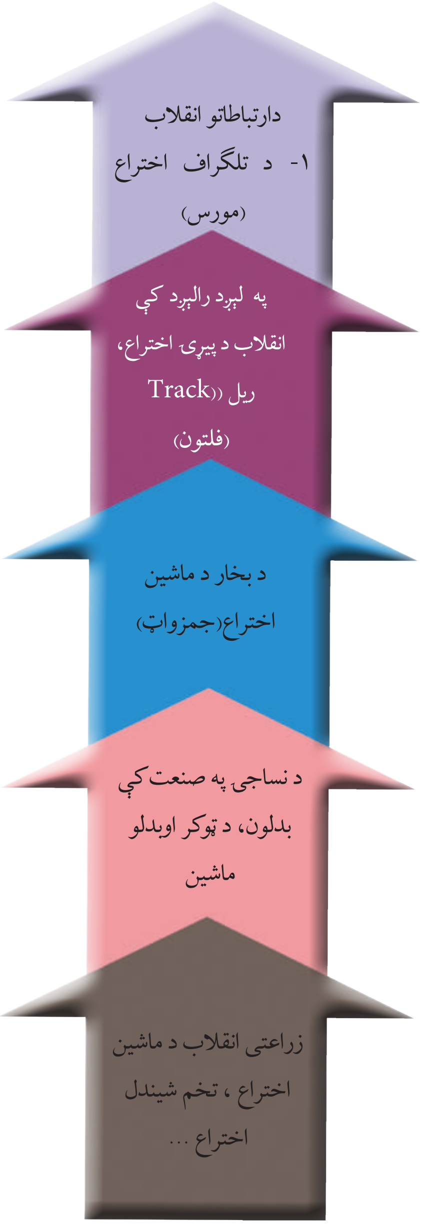

د اتلسمې پېړۍ تر وروستیو پورې د تولید اصلي عامل د انسان متې او د لاس ځواک و، او نورو عواملو ډېره کمزورې ونډه په تولید کې لرله. خو د دې پېړۍ په وروستیو کې د صنعتي انقلاب په رامنځته کېدو لومړۍ د اوبو محرکه ځواک او وروسته د بخار ځواک د تولید په خدمت کې ورکړای شو.

صنعتي انقلاب چې د انساني ځواک په بدل کې د ماشین د ځواک له کارولو څخه عبارت دی، لومړۍ له انګلستان څخه پیل شو او ورو، ورو نورو هېوادونو ته یې پراختیا ومونده، د بخار د ماشین په کشفولو سره د تولید بهیر ګړندی شو، د تولید لګښتونه را ټیټ شول او د عامې هوساینې کچه یې په صنعتي هېوادونو کې ډېره کړه.

د اروپایي هېوادونو په صنعتي کېدو یو لړ لاملونو لکه د کافي طبیعي زېرمو شتون،ارزانه انساني ځواک، ډېره مادي پانګه، کار پوهه ځواک، د دولت ملاتړ او د خرڅلاو د بازار اړتیا پیدا شوه، او له هغه ځایه چې په دغو هېوادونو کې هغه ټول عوامل په لاس کې نه و، دولتونو په یو لړ استثماري او توسعه غوښتنې په اقداماتو لاس پورې کړ. له همدې امله صنعتي انقلاب په خپله د دوو اقتصادي- ټولنیزو پېښو د راپیداکېدو او پرمختیا لامل شو.

۱- په بهر کې د آسیایي او افریقایي ملتونو لوټول او د استعمار پراختیا.

۲- د هېواد په د ننه کې د کارګرانو څخه د ګټې اخیستنې او استثمار ډېروالی.

صنعتي انقلاب په انګلستان کې تر ټولو لومړۍ په دریو برخو کې رامنځته شو چې له اوبدلو، ډبرو سکاره او د اوسپنې ویلې کېدو. چې په پایله کې یې انګلستان په یوه صنعتي ځواک بدل کړ. په دې لړ کې یو شمېر کارخانې د لوړو دود کښونو او تور لوغړن لوګي په درلودو چې په هواکې تیتیده، د ښنو او ښایسته کلو او بانډو ځای ونیوه چې. د دغو کارځایونو په

شاوخواکې د کوم پلان او نقشې پرته استوګنځي را منځته کېدل. دغه ښارونه ډېر چټل او ککړ و، او وړې او ستړي کارګران دې ته اړ و چې له دوولس ساعته سخت کار څخه وروسته په هغوکې آرام وکړي.

د صنعتي انقلاب پر مهال، هره نوې اختراع د دې سبب کېده چې نوي ماشينونه دې د يو شمېر کارګرانو پر ځای په کار پيل وکړي، او يو شمېر خلك بېکاره کړي. په پايله کې کارګران بيکاره شول، ماشينونه يې د ځان د بدمرغۍ مسؤول ګڼلو او ځينې وختونه يې ماشينونه ماتول. که څه هم وروسته په دې پوه شول چې ماشين کومه ګناه نلري بلکې نوی اقتصادي نظام د هغوی د بې وزلۍ او بې کارۍ مسؤول دی. نوو کار ځايونو ډېر شمېر پخواني لاسي صنايع او کوچنۍ فابريکې تسخير کړلې او د کسب او پخواني لاسي صنايعو خاوندان د لويو فابريکو اجير کارګران شول.

د صنعتي انقلاب په لومړيو کې د کارګرانو مزدوري ډېره لږه وه او کارګران د خپلو خېټو د مړولو لپاره دې ته اړ نه ول چې خپلې ښځې او ماشومان هم د کار لپاره هغو غير صحي کار ځايونو ته بوځي.

د معدن کارګرانو ټوله ورځ د ډېرو سکرو د زيرمو په ژورو کې په کار کولو بوخت و او د شپې له خوا کورونو ته راتلل او بيا سهار وختي بېرته د معدن په لور روانيدل. ځينې وختونه يې تر څو مياشتو د ورځې روښنايي په سترګو نه ليده.

په ټولګي کې فعاليت

زده‌کوونکي دې په څو ډلو وويشل شي او هره ډله دې په لاندې مسئلو له يو بل سره خبرې وکړي.

١- د انګلستان د صنعتي انقلاب پايلې څه وې. په ګوته يې کړئ.

٢- انقلاب يعنې څه؟ او صنعتي انقلاب څه معنا لري.

پوښتنې

١- د بخار ماشين په توليد کې څه بدلونونه را منځته کړل؟

٢- ولې کارګرانو د ماشينونو پر وړاندې غبرګون ښوده؟

له ټولګي څخه دباندې فعاليت

صنعت به زموږ په هيواد کې څنګه پرمختګ وکړي. په دې هکله يو مطلب وليکئ.

د عثماني دولت رامنځته کېدل

په معاصرو پېړيو کې، چې اروپايانو د خپل نوي تمدن بنسټ ايښوده، او پوهې او نوې تکنالوژۍ په مرسته پر مخ تلل تر څو پر نړۍ لاس بري شي، په اسلامي هېوادونو کې څه تيرېدل؟ آيا هغوی هم د بدلون په فکر کې وو؟ آيا د نويو تمدني لاسته راوړنو څخه يې کومه ګټه پورته کړه؟ د استعمار له پېښې سره يې څنګه معامله وکړه؟ په معاصرو پېړيو کې د مهمو اسلامي دولتونو له ډلې څخه يو هم د عثماني دولت و چې په دغه لوست کې به ور سره پېژندګلوي پيداکړئ.

د سلجوقي ترکانو بريا د ملازګرد په جګړه کې، چې د الپ ارسلان او د ختيځ روم د امپراتور تر منځ پيښه شوه، څو پايلې يې په څنګ کې لرلې: په کوچنۍ آسيا کې لومړی د اسلام د دين خپرېدل د مسلمانانو او مسيحيانو تر منځ دوه سوه کلنې صليبي جګړې يې له مهمو پايلو څخه دي. په تېره بيا، د ترکي مسلمانانو د قبايلو په کوچېدو سره د ايران له ختيځو سيمو څخه د کوچنۍ آسيا په لور، په دغه سيمه کې په ورو، ورو سيمه ييز کوچني دولتونه رامنځته شول چې د خپل پايښت او پراختيا لپاره له خپلو مسيحي ګاونډيانو سره جنګيدل. د دغو قبايلوله ډلې څخه يوه پيژندل شوې قبيله، دقايي قبيله وه چې په انقره او د هغه په شاوخوا کې ميشت شول. د دغې قبيلې مشر ارطغرول و چې خپل ځواک ته يې پراختيا ورکړه. له هغه وروسته يې زوی عثمان په ٦٩٩ قمري کال کې يو دولت رامنځته کړ چې د ده په نوم(عثماني) ياد شو. دغه عثماني دولت چې د شلمې پېړيو تر لومړيو پورې دوام وکړ، د ختيځې نړۍ وروستنۍ ځواکمنه امپراتوري وه، چې نوم او آوازه يې د اروپايانو لپاره د ويرې سبب ګرځيدلی و، نو له همدې امله يې د دغه دولت د له منځه وړلو لپاره ډيرې هڅې وکړې.

عثماني ترکانو د خپل قلمرو د پراختيا او دخپل ځواك د غښتلتيا لپاره دوه مهم پوځي ځواکونه منځ ته راوړل: يو يې عثمانلي لښکر و او بل يې يني چري، د عثماني دولت د اصلي ځواکونو څخه شمېرل کېده چې د ترکي قبايلو او نظامي ملاتړو څخه را منځته کيده، او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې ځمکه لاسته راوړله او د غنيمتونو څخه يې ګټه پورته کوله. خو ديني چرې مسيحي مسلمان شوي ځوانان وو چې د هغوی ونډه د عثماني پاچا ساتنه وه او د خپلو خدمتونو په بدل کې يې پيسې ترلاسه کولې چې د دېرشو کلونو له خدمت څخه وروسته هغوی ته ځمکه ورکول کېده.

عثماني پاچاهان

د عثماني پاچايانو تر منځ څو تنه دنړيوال شهرت څخه برخمن وو:

۱ - سلطان محمد فاتح

سلطان محمد د عثماني پاچايانو تر منځ ډېر نامتو پاچا و، نوموړي وکولای شو چې د بيزانس د امپراتورۍ(ختيځ روم) زرکلن سياسي ژوند ته د پای ټکی کېږدي. د هغه ځلانده او نامتو فتحه د قسطنطنيې(د

کستانتین ښار) فتحه او د ختیځ روم د امپراتورۍ پلازمېنه وه، چې له هغه وروسته د اسلامبول (د اسلام ښار) په نامه و نومول شو او سلطان محمد د فاتح لقب تر لاسه کړ. دغه فتحه او سوبه دنړۍ په تاریخ کې د ډېرو بدلونونو سرچینه شوه او د اروپا په تاریخ کې د نویو پېړیو د پیل په توګه وپېژندل شو.

۲- سلطان سلیم

دغه پاچا چې د شاه اسماعیل صفوي معاصر و په خپلو بریدونو سره د ایران پر پولو یې وکولای شول چې د چالداران په جګړه کې په (۹۲۰ق) کا ل کې صفوي لښکرو ته د هغوی د توپخونې د ځواک او اورلړونکو وسلو سره ماتې ورکړي، هغه عراق او شام هم فتح کړل، او د مصر په لور په لښکر کښې کې یې ډیر هېوادونه له منځه یوړل او د مصري عباسیانو حاکمیت او ځواک ته یې د پای ټکی کېښوده. له هغه وروسته یې د مکې مکرمې اداره یې په لاس کې ونیوله، ځان یې د خلیفه په توګه ونوماوه او پر ټولو مسلمانانو د حکومت کولو غوښتونکی شو.

۳- سلطان سلیمان قانوني(لوی سلیمان)

په ۱۶ م/۱۰ قمری کال کې سلطان سلیمان د سلطان سلیم زوی د عثماني پاچاهانو له ډلې څخه

سلطان سلیمان د عثمانیانو پیاوړی امپراطور

پېژندل شوی پاچا و. د هغه د پاچاهۍ پر مها ل د عثماني امپراتورۍ قلمرو زیاته پراختیا مونده، لکه څنګه چې عثماني لښکرو د وین ښار د اوسني اتریش پلازمینه هم د خپلې محاصرې لاندې راووسته. د عثماني دولت سمندري ځواکونه په دې دورې کې په مدیترانه او د هند په سمندري لارو کې شتون درلود. همدغه ځواک و چې په (۱۵۳۸م) کال کې د خیرالدین په مشرۍ د اروپایي متحدینو سمندري ځواکونو ته هم ماته ورکړه. ترکانو سلیمان د دې لپاره چې منظم اداري جوړښتونه او مدني قوانین یې رامنځته کړل د (سلیمان قانوني) په نامه ونومولو، او اروپایانو د هغه د امپراتورۍ د لویوالي او ځواک له امله هغه ته د(لوی سلیمان) نوم ورکړ.

عثماني امپراتوري ولې کمزورې شوه؟

۱۷ ز / ۱۱ق پېړۍ کولای شو د عثماني دولت د زوا ل د پیل دوره وګڼو. دغه زوا ل چې د اروپا د پر مختګ او د لویدیځ د بدلون له دورې سره سمون خوري، د دې لامل شو چې عثماني امپراتورۍ خپل ټول زیار د خپل سیاسي دریځ او موقعیت په ساتنه ولګوي. ځانګړي لاملونه چې د عثماني دولت د وروسته پاتې کېدو او زوال لامل شو، عبارت دي له:

۱- د عثماني پاچاهانو فساد او وخت تیرول.

۲- د هر ډول سیاسي او ټولنیزو اصلاحاتو د پلي کولو څخه ډډه کول، چې د اشرافو او درباریانو ګټې یې له خطر سره مخامخ کولې.

۳- د فتوحاتو ودرول چې د عثماني دولت د لوی پوځ د وزګارتیا لامل شو، او له هغه وروسته پوځیانو چې ډېری یې د ځمکو خاوندان وو، پر کلیوالو یې ظلم او تېریو ته زور ورکړ، او په سیاسي چارو کې یې لاس وهنو ډېرې ستونزې را منځته کړې.

٤- د صفوي دولت سره د عثماني دولت مذهبي شخړې، نه یوازې دا چې د هغه دولت د کمزورتیا لامل شوې، بلکې د مسلمانانو د ټولنیز انحطاط سبب هم شو، دا په داسې حال کې وو چې عثمانیانو د خپل قلمرو میشتو مسیحي اقلیتونوته ډېره سیاسي او مذهبي خپلواکي ورکړې وه.

په ۱۸ ز/۱۲ ق پېړیو کې د عثماني دولت کمزورتیا ښکاره شوه. د روسیې او اتریش دوو هېوادونو عثمانیان د بالکان له سیمې او د تورې بحیرې د شمال څخه په شا وتمبول. په ختیځ اړخ کې هم د افشاریه د دولت په رامنځته کېدو د ایران لښکرو د نادر افشار په مشرۍ د عثمانیانو پروړاندې را پاڅیدل او سخت زیانونه یې هغوی ته ور واړول.

د نولسمې پیړۍ په لړ کې، عثماني امپراتورۍ د خپل قلمرو د پراختیا او د خپل ځلانده تاریخ باوجود، له د ننه کمزورۍ شوی و، که څه هم بیا وروسته د هغه دولت د واک د ژوندي کولو لپاره هڅې وشوې، او رغنده پروګرامونه هم پلي کړای شو، خو په دې وتوانېدل چې د هغه دولت د زوال بهیر د یو څه وخت لپاره وځنډوي.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په څو ډلو ووېشل شي او هره ډله دې په لاندې موضوعاتو له یو بل سره خبرې وکړي او پایلې دې یو بل ته ووایي.

- ستاسو په اند ولې اروپایان د عثماني پاچا له خوا د ختیځ روم پوځي ماته د اروپا په تاریخ کې د نوي پېړیو پیل وګڼلو؟
- ستاسو په اند د عثماني دولت مشران، د نسکورېدو د عواملو څخه د خلاصون لپاره کومې هڅې کولای شوې چې تر سره یې کړي؟

پوښتنې

۱- د عثماني دولت د کمزورتیا لاملونه څه وو؟

۲- د عثماني پاچاهانو نومونه واخلئ؟

۳- عثماني دولت څرنګه منځته راغی؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د عثماني امپراتورۍ د واکمنۍ سیمې په اړه معلومات راټول اود اوسنۍ ترکې سره دې پرتله کړئ.

د امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ انقلاب

په دې لوست کې، امریکا د متحده ایالاتو د خپلواکۍ له انقلاب سره او همدارنګه د امریکا د خپلواکۍ د اعلامیې له موادو سره آشنایي.

د ۱۸ م پېړۍ په پیل کې په امریکا کې د اروپایانو ترولکۍ لاندې ځایونه

جغرافیایي اکتشافات، په ځانګړې توګه د امریکا د وچې کشف، د شتمنیو نوې نړۍ یې د اروپایي هېوادونو پر مخ پرانستله، یو شمېر زیاد اروپایي هېوادونه چې د مذهبي محدودیتونو او کورنۍ جګړو څخه په تنګ راغلي وو، د ښه ژوندانه لپاره د یوه نوي ځای پلټنه، د طبیعي امکاناتو شتمنې او د سرو زرو لپاره امریکا ته مهاجرت وکړ، د دې کډوالو ډېره برخه انګلیستان وو چې د اطلس اقیانوس په لویدیځو سواحلو کې دیارلس ایالته مهاجرمیشتو جوړاوه او له همدې امله د دې خاورې یوه برخه یې د نیوانګلند (نوی انګلیستان) په نامه یاداوه. نوې وچې ته د اروپایانو یرغلو په لړ کې د هغه ځای بومي وګړي چې سور پوستکي یا د اروپایانو په جګړو کې ووژل شول او یاهم نورو سیموته کډوال شول.

د امریکا خاوره د سرو زرو او نقرې، د ډېرو زیاتو ځنګلونو او کرنیزو ځمکو درلودونکې و. سواحل یې د کبانو نیولو او د بیړۍ چلولو لپاره مناسب او د اقتصادي ودې او پراختیا لپاره زمینه برابره وه. د انګلیستان دولت د خپل واک لاندې سیمې یې د کرنیزو تولیداتو مرکز او د خپلو صنعتي محصولاتو د پیرودلو لپاره ټاکلې وې، په دغه مهال کې د نوې مالیاتو وضع د کډوالو نیوکې یې رامنځ ته کړې، په دې مهال کې د فرانسې دولت چې د انګلیستان په جګړو کې ماتې خوړلې وې او مستعمرات یې هم په امریکا کې له لاسه ورکړې و، له کډوالو څخه یې ملاتړ وکړ. په پایله کې کډوال په دې وتوانېدل چې د جورج واشنګټن په مشرۍ د انګریزانو ځواکونو ته ماته ورکړي. د دغې ماتې په تعقیب د کډوالو

دیارلس ایالاتو د خپلواکۍ اعلام وکړ، او خپله خاوره یې د امریکا د متحده ایالاتو په نوم ونوموله، او په (۱۷۷۶م) کال کې جورج واشنګټن یې هم د امریکا د لومړي ولسمشر په توګه وټاکه.

د امریکا د خپلواکۍ اعلامیه

په (۱۷۷۶م) کال کې د امریکا له روښنفکرانو څخه په نامه د توماس پین د (سلیم عقل) په نامه یوه مقاله ولیکه چې ډېر پلویان یې پیداکړه او د هغه (۱۰۰ زره) نسخې په امریکاکې وپېرودل شوې. ناڅاپه د توماس پین دغه فکر د امریکا د خپلواکۍ په اعلامیه کې د (۱۷۷۶م) کا ل د جنورۍ په څلورمه ورځ کې خپور شو چې د خپلواکۍ د اعلامیې د اصولو برخه یې داسې ده:

۱- ټول خلک یو د بل سره برابر دي او د یو شان حقونو درلودونکي دي.

۲- ټول خلک د ژوند او د خپلواکۍ د حق درلودونکي دي.

۳- حکومت د خلکو د حقونو د تآمینولو لپاره منځته راغلی دی. په داسې حا ل کې که چیرې حکومت د خلکو د حقونو د تامینولو توان ونلري دا د خلکو طبیعي او قانوني حق دی چې هغه لرې کړي او د خپلې ټاکنې حکومت منځ ته راوړي.

وروسته له خپلواکۍ، د امریکا خلک د لویدیځ په لور له پرمختګ سره، د هغه ځای زیاد شمیر سور پوستکي یې له منځه یوړل د هغوی پراخه ځمکې یې لاسته راوړې، او د امریکا د ایالاتو شمیر له دیارلسو څخه پنځوسو ایالاتو ته ورسیده. په دې ترتیب د متحده ایالاتو هیواد چې د اطلس سمندر د سواحلو څخه پیل کیږي تر آرام سمندر سواحلوته پراخوالی پیداکړ.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او د لاندنیو مطالبو په هکله دې یو تر بله مشوره وکړي، وروسته د ډلې یو غړی دې پایله نورو ته ووایي.

- ټول خلک یو بل سره برابر دی یعنې څه؟
- ټول خلک د ژوندانه د حق در لودونکي دي یعنې څه؟
- حکومت د خلکو د حقونو د تأمینولو په منظور منځ ته راغلی دی یعنې څه؟

پوښتنې

۱- د امریکا د متحده ایالاتو ځمکې د څه ډول معادنو درلودونکي دي؟

۲- نیو انګلند د امریکا د متحده ایالاتو کومې برخې احاطه کړې دي؟

۳- د اروپایانو د هجوم دلیل د امریکا متحده پر ایالاتو باندې څه وو؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

د خپلواکۍ په هکله یو مطلب ولیکئ او په راتلونکي لوست کې په ټولګی کې ولولئ.

د امریکا د متحده ایالاتو د پرمختګ او لوړتیا لارې چارې

امریکا په اوسنی مهال کې د یو شمیر سترو ځواکونو څخه پیژندل کیږی، په پنځلسمې میلادي پیړی کې د اروپایي کډوالو په ورتللو سره دغه هېواد له بنستیزو بدلونونو سره مخ شو، د دغه هېواد پرمختګ او اعتلا د همدغو شرطونو له زمینو څخه رامنځ ته شوی چې په دې لوست کې به یې له ځینو سره آشنا شئ.

د امریکا متحده ایالات یو لوی او پراخه هېواد دي، چې د صنعت درې اصلی مادي (سکاره،اوسپنه او نفت) په کې ډېر زیات وو، په دغه هېوا کې ګن ځروبي او له اوبو ډګ سیندونه هم موجود و، چې له هغو څخه د برښنا د تولید ځواك په ډېره لوړه پیمانه جوړیده. د امریکا د متحده ایالاتو نفوس د خاورې د پراخوالی په کچه لږ دي، او هر څوك کولای شي چې د خپل ځان لپاره د کار او فعالیت ډګر پیدا کړی.

د امریکا له کشفولو سره په(۱۴۹۲م) کال کې دنړی له ګوټ ګوټ څخه په تېره بیا له اروپا څخه امریکاته زیات کډوال ورغلل، او بېلا بیلو اروپایي ډلو هغو ځمکو ته مهاجرت پیل وکړ او یو تر بله سره ګډ شول، او د هغوی له اختلاط څخه یو نوی ملت د امریکایي ملت په نامه راجوړ شو. هغوی د یوه واحد او یوشان میتود سره زده کړه کوله. همدارنګه د هغو کډوالو په منځ کې چې له اروپا څخه امریکا ته ولاړل یو شمېر پوهان او عالمان هم وو، او هغوی دا فرصت پیدا کړ تر څو د خپلې علمي زده کړې او کړنی لپاره مناسب ځای چمتو او مهیا کړي. د بېلګې په توګه یو بریتانوی پوهاند د سومایل سلاتر (somail slatter) په نامه د لومړی ځل لپاره په (۱۷۹۰م)کال کې په هغه هېواد کې(د ټکر ټوټې) جوړولو د فاربریکې بنسټ کېښود، په امریکا کې د نوو صنایعو د ودې چټکتیا په هغه کچه وه چې په لنډه موده کې هغه هېواد له بریتانیا څخه هم زیات پرمختګ وکړ.

د تلګراف او تېلیفون د کرښې رامنځ ته کیدل او د اوسپینی دلارې جوړېدل د کالیو د وړلو او راوړو لپاره چې د امریکا ختیځ او لویدیځ یې یو تر بله ونښلول، او د بخار له بیړیو څخه کار اخېستنه په اقتصادی پر مختګ کې ډېر ګټور وو. همدا رنګه د امریکا د پرمختګ بله لاره په (۱۸۳۸م) کال کې د مریتوب نظام له منځه وړل، د ختیځې امریکې آزادي تر لاسه کول څرنګه چې د مریتوب نظام له منځه وړلو غورځنګ چې په امریکا کې منځته راغلی و، ورو ورو د خپلواکۍ غوښتونکو له عقایدو او مفکورو څخه یې سر راپورته کړ د امریکا د مریتوب ضد غورځنګ چې د ویلیام لوید ګارسین (william lwid garsen) په واسطه (۱۸۰۵- ۱۸۷۹م) کلونو کې رامنځته شوی و، تر پنځو کلو پورې یې ۲۵۰۰۰۰ غړي پیداکړل.

د امریکا متحده ایالاتو د قضاییه قوې چې ریاست یې جان مارشال له (۱۸۰۱ – ۱۸۳۵م) کالو پورې په غاړه در لود، د امریکا د ملي یووالي لپاره یو بل پیاوړی ځواك و. همدارنګه هغه دموکراتیکې نظرېې چې د خلکو او پرګنو سیاسی قدرت یې زیاتولو، او د لومړي ځل لپاره د انګلستان د کورنیو

جګړو د اوولسمې پېړۍ په ۴۰ لسیزه کې را منځته شوې و، د امریکایانو غوږونو ته هم راورسیدې، که څه هم داسې نظریې څه بریالۍ نه شوې خو د هغو له پیل څخه د انساني اړیکو د پرمختګ لپاره یې لاره هواره کړه. پورتنیو اندونو او نظریو په سیاسی برابریو او د خلکو په اراده باندې یې ټینګار درلود.
په اوسني عصر کې متحده ایالاتو د سالمې اداري د رامنځ ته کېدو سره په نوو شرایطو کې د دموکراسي د منلو امکانات پیدا کړل. خو په امریکا کې دموکراسي هیڅ کله هم آسانه وده ونکړه. بلکې د امریکا د دموکراسی له نظام سره د هغو خلکو له خوا مخالفت وشو چې د امریکا د دموکراسی په نظام کې د ټیټو طبقو له شمول سره مخالفتونه درلول، او هغه یې ردول خو د وخت په تېریدو سره نوموړي مخالفتونه کم شول.
همدارنګه د عرضی او تقاضا غوښتنی پر بنسټ د امریکا د ځانګړو شرایطو په پام کې نیولو سره د آزاد بازار د اقتصادي سیستم په اساسې له معقولو اقتصادی نمونو څخه کار اخیسته، د سالم رقابت را منځته ته کول او همدارنګه د اداري، سیاسي او فرهنګي لاروچارو سمون (اصلاحات) هغه نورې زمینې وې چې د امریکا د متحده ایالاتو د ودې او پر مختګ لامل وګرځید.

په ټولګي کې فعالیت

زده‌کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لومړۍ ډله دې د کډوالو د فعالیت له څرنګوالي سره په بیلابیلو برخو کې او د امریکا د صنایعو د پر مختګ په اړه خبرې وکړي او دویمه ډله دې د جان مارشال او په امریکا کې دموکراتیک فعالیتونو په اړه خبری اترې وکړي او پایله دې بیا د هرې ډلې استازی نوروته وړاندې کړي.

پوښتنې

۱- ولې کډوال د نړۍ له هر ګوټ څخه امریکا ته ورکډه شول؟
۲- په امریکا کې د مریتوب د نظام له منځه وړل د چا په واسطه او څرنګه رامنځته شول؟
۳- جان مارشال څوک و؟
۴- دموکراتیکو اندونو (ولسواکي) څرنګه امریکا ته لاره پیدا کړه؟

له ټولګي څخه دباندې فعالیت

زده‌کوونکي دې د ښوونکي د لار ښوونو څخه په ګټې اخیستنې سره د امریکا د متحده ایالاتو د پر مختګ او پراختیا په اړه یو مطلب ولیکي او په راتلونکي درسي ساعت کې دې ټولګیوالو ته وړاندې کړي.